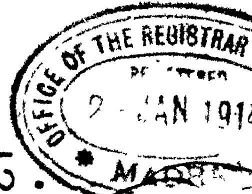
పురుషసూక్తం

[illegible]

ఓమ్.

పరబ్రహ్మణే నమః.

పురుషసూక్తమ్.

అయం

మచిలీబందరు

ఆత్మూరి లక్ష్మీనృసింహసోమయాజినా

విరచితాంధ్ర తాత్పర్య సహితమ్.

తత్పుత్రానుమత్యా బందరు పురవాసినా

చల్లా నాగలింగశాస్త్రి పుత్రేణ

లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిణా

బాపట్లస్థిత

శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీ ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితంచ ప్రకటీకృతమ్.

ద్వితీయముద్రణమ్

1000 ప్రతులు

1913.

వెల మూల్యమ్ — రు 0—8—0

పీఠిక.

ఓ ఆర్యోత్తములారా! శుద్ధమయిన మన వైదిక మతమునుగూర్చి ఎటువంటి నిందను చేయుచున్నారో చూడుఁడీ. ప్రపంచమందెచ్చటను చూడఁబడని యటువంటి జాతిభేదము వేదమతము బోధించుచున్నదనియు అందువలన ఒకజాతివారికి మఱియొక జాతివారితో వైషమ్యము కలుగుచున్నదనియు, అట్టి వైషమ్యమునకు పురుషసూక్తము ప్రధానమయిన ఆధారమనియు కొందఱు వాదించుచున్నారు.

ఈ పురుషసూక్తము బాగుగ నాలోచించిన నిట్టివిపరీతార్థములు లేనట్లును అర్థమంతయు బాగుగ గ్రహింపనివారిచేఁ జేయఁబడు నిందయైనట్లును స్పష్టముగఁ గానఁగలదు. పురుషసూక్తమునందుఁ జెప్పఁబడిన సిద్ధాంతము దివ్యమయినదనియు, ప్రపంచమందెల్ల మతస్థులంగీకరింపఁదగినదనియు నయ్యున్నయది.

ఈ సూక్తము తైత్తిరీయారణ్యకము ౩-౧౨ ప్రశ్నమందును, ఋగ్వేదముయొక్క ౧౦-౯౦ మండలమందును, శుక్లయజుర్వేదముయొక్క ౩౧-౧ అధ్యాయమందును, అథర్వవేదముయొక్క ౧౯-౬ కాండయందు నున్నయది. దీనిలో ముఖ్యమయిన మన్త్రము విమర్శింపఁబడనున్నది. అది యేది యనఁగః—

(1) "బ్రాహ్మణోస్య ముఖమాసీత్

(2) బాహూరాజన్యః కృతః

(3) ఊరూతదస్య యద్వైశ్యః

(4) పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత

మొదటి వాక్యమునందున్న క్రియ "ఆసీత్" రెండవ వాక్యమునందున్న క్రియ "కృతః" మూడవ వాక్యమునందు "కృతః" అధ్యాహారము. నాలుగవ వాక్యమందు "అజాయత" అనునాగున్ను వాడుక చేయఁబడినది. వీనియర్థము భిన్నములగునట్లు ప్రతివారికిని తెల్లంబయ్యె యున్నయది. "ఆసీత్" అనఁగ అయెను. "కృతః" అనఁగ చేయఁబడెను. "అజాయత" అనఁగ పుట్టెను. ఇందు భిన్నార్థంబులగు భిన్నపదములను వాడుటకు గల కారణంబు కొంచెమాలోచింపుడీ.

మనుష్యునకు మూఁడుజన్మములని మనువుచే జెప్పఁబడినది. "మాతురగ్రేఽధి జననం ద్వితీయం మౌంజిబంధనమ్। తృతీయం యజ్ఞదీక్షాయాం" దీనింబట్టి మానవుల కు మూఁడు జన్మలు కలవు.

౧. శుక్లశోణిత జన్మ.

౨. కర్మ జన్మ.

౩. జ్ఞాన జన్మ.

పురుషసూక్తమందు ౧౨-౧౩-ఋక్కులచే నీజన్మల యొక్క సృష్టి చెప్పఁబడినటులు విద్యారణ్య భాష్యమునందు వక్కాణింపఁబడినది. "ప్రశ్నోత్తరమాహ న బ్రాహ్మణాది సృష్టింవక్తుం అత్ర బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే" (పు-౨౮)

అదియెటులనగి, "పద్భ్యాగ్ంశూద్రో అజాయత"

శూద్రులు పాదములవలన పుట్టినారు. పాదములవలనయని చెప్పుటచే శూద్రత్వము మొదటిజన్మయని జెప్పఁబడినదిగనుకనె మనువుచే "మాతురగ్ర" అని శ్లోకమందు చెప్పఁబడినది. "కృతిః" అనఁగ చేయంబడుట వ్యాపారాది కార్యములచే అనఁగ కృషిగోరక్షణ వాణిజ్య భూపరిపాలన జనరక్షణ శత్రుసంహారక గుణములచే బ్రాహ్మణ్యంపు వారు వైశ్యక్షత్రియులుగ చేయంబడుచున్నారని తెలియజేయుటకు గాను "కృ" ధాతువువలనబుట్టిన "కృతిః" అనుశబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది.

కావుననే భాగవతమందు "బ్రహ్మణా వైశ్యతాంగతః" (భాగ-నవమస్కంధ ద్వితీయాధ్యాయ శ్లోకం ౨౩) చూడఁదగును.

బ్రాహ్మణ జన్మమయిన తృతీయజన్మ యజ్ఞాది దీక్ష తపంబులచేగలుగు చున్నది, కావుననె మనువు "తృతీయంయజ్ఞదీక్షాయాం" అని చెప్పిరి. మరియును పారాశరము నందు అ(౧౧-౯) "నాభాగారిష్టపుత్రౌ ద్వౌ వైశ్యౌ బ్రాహ్మణతాంగతౌ" అనియు, ఋషభ పుత్రులవిషయమయి శ్రీభాగవతం పంచమస్కంధం చతుర్థాధ్యాయమందు (ఏకాదశిగద్యా) "యవీయాంస ఏకాశీతిర్జాయంతేయాః పితురాదేశకరా మహాశాలీనా మహాశ్రోత్రియా యజ్ఞశీలాః కర్మవిశుద్ధాః బ్రాహ్మణాబభూవుః" అని చెప్పంబడినది.

ఇందువలన బ్రాహ్మణాది సృష్టి ఏవరికా[illegible]దీపురుషసూక్తము ముగ తెలియ జేయుచున్నది.

ఈ ౧3-వ మన్త్రము ధ్యానయజ్ఞమందు బ్రహ్మయొక్క అవయవములందే జేసి ఆరోపితమో తెలియజేయుటయే గాక వర్ణముల ఏర్పాటునుంగూడ తెలియజేయు చున్నది. ఆరోపణార్థము ౧౧-వపుటయందు వ్రాయంబడినది. వర్ణవిచక్షణ ఇచ్చట చెప్పంబడినది. పుట్టుకవల్లనె బ్రాహ్మణత్వము కాని, తపస్సువే గాదనియె శ్రుతి యందు చెప్పంబడిన "అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణః" (తై.సం. ౬.౧. ౪.3.౫.) యనువాక్యమేమి కావలయును.

ఆపస్తంబులవారు (శ్రౌతసూత్రం ౧౦-౧3౮) ఈశ్రుతి ననుసరించిరో రాజ న్యవైశ్యులకు బ్రాహ్మణశబ్దము బ్రయోగించవలయునని కంఠోక్తగ జెప్పియున్నారు. "బ్రహ్మణో వా ఏష జాయతే యో దీక్షతే తస్మాద్రాజన్యవైశ్యావపి బ్రాహ్మణ ఇత్యేవ వేదయతి" దీక్ష చేయువాడు బ్రహ్మవలన అనగ వేదమువలన బుట్టినవాడగు చున్నాడు. గనుక రాజన్యవైశ్యులు దీక్ష చేసిరేని బ్రాహ్మణశబ్దము వాడవలసినది. ఇట్టియర్థమునె ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రభాష్యకర్తయగు శ్రీరుద్రదత్తాచార్యులవారు చెప్పియున్నారు. ఎట్లనిన "కథం తయోః బ్రాహ్మణత్వమితి అపేక్షాయాం బ్రహ్మణః వేదాత్ ఖల్వపి పునః జాయతే యో దీక్షతే" ఇట్టి ప్రమాణములు వేదమందును సూత్రమందును స్మృతియందును పురాణమందును జెప్పియున్నను పురుషసూక్తమునకు అపార్థము చెప్పి వేదమతమును నిందించువారి విషయంబయి యేమిచెప్పవగు.

గనుక ఓ ఆర్యోత్తములారా! మీరు వేదమును వేదార్థమును బాగుగ తెలిసికొని నిర్మలమయిన వేదాంత సిద్ధాంతముల నాక్షేపించు అన్యమత సిద్ధాంతములను ఖండించి ఆర్యమతమును స్థాపించుడి.

ఈ గ్రంథము అనువ్యాఖ్యానములు గలిగి తెనుగక్షరములతో బ్రచురింపబడినది. శాఖలలో పాఠభేదములుండుటంజేసి వానినన్నిటిని ప్రత్యేకముగ నిందు వివరింపబడును.

ఓమ్.

పరబ్రహ్మణే నమః.

ఆన్ధ్రటీకా సంస్కృతభాష్యటీకోపేతమ్.

పు రు ష సూ క్త

శాన్తిః.

ఓం. తచ్ఛంయోరావృణీమహే। గాతుంయజ్ఞాయ। గాతుంయజ్ఞపతయే। దైవీస్స్వస్తిరస్తునః। స్వస్తిర్మానుషేభ్యః। ఊర్ధ్వంజిగాతు భేషజం। శన్నో అస్తుద్విపదే। శంచతుష్పదే। ఓంశాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః॥

(దీనియర్థము దశశాంతులలో ముద్రించుచున్నారము.)

ప్రథమాఋక్

ఋషిః నారాయణః. ఛందః. అనుష్టుప్.

మం ॥౧॥ సహస్రశీర్షాపురుషః। సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్।
సభూమిం విశ్వతోవృత్వా। అత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్।

అర్థము॥ పురుషః = భగవంతుడు, సహస్రశీర్షా = (సర్వప్రాణులలోనుండుటచే) అనంతశిరస్సులుగలవాడు, సహస్రాక్షః = అసంఖ్యేయములగు నేత్రములు గలవాడు, సహస్రపాత్ = అగణ్యములగు పాదములుగలవాడును, సః = ఆ భగవంతుడు భూమిం = భూమిని, విశ్వతః = అంతటను, వృత్వా = వ్యాపించి, దశాంగులం = నాభిప్రదేశము మొదలు పదియంగుళములు పరిమితిగల ప్రదేశమును అనగ హృదయప్రదేశమును, అతి x అతిష్ఠత్ = ఆక్రమించియుంచున్నాడు॥

తాత్పర్యము॥ సర్వప్రాణులలో నుండుటచేత భగవంతుడనంత శిరస్సులును, అసంఖ్యేయ నేత్రములును, అగణ్యపాదములును గలవాడయి భూమియన్నంతటను వ్యాపించి భక్తులయొక్క హృదయమునందుంచున్నాడు॥

(" దశాంగులం అనుపదముయొక్క అర్థమునుగూర్చి యీదిగువ వ్రాయంబడిన శుక్లయజుర్వేద మహీధరభాష్యము జూడదగినది")

౧. యజుర్వేద ఆరణ్యకవిద్యారణ్య భాష్యము॥ "ఏతైరేకాదశభిరను వాకై శ్చతుర్హోత్రీయ చయనమన్త్రా ఉక్తాః॥ అథనారాయణనామ్నా పురుషసూక్తనామ్నా చ వ్యవహ్రియమాణో౽నువాక ఉచ్యతే। తస్య వినియోగం మహాగ్నావాపస్తమ్బ ఆహ। పురస్తాత్ ప్రతీచీంపురుషాకృతించినోతి పురుషశిరో భవతి సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుపహితాం పురుషేణ నారాయణేన యజమాన ఉపతిష్ఠతే ఇతి। బ్రహ్మమేధే౽పి ప్రేతదాహోపస్థానే వినియోగం భరద్వాజ ఆహ। నారాయణాఖ్యముపస్థానమితి। అయంచోత్తశ్చేత్యుభావనువాకౌ నారాయణసంజ్ఞౌ నారాయణాఖ్యేన కేనచిత్ ఋషిణా దృష్టత్వాత్ జగత్ కారణస్య నారాయణాఖ్యస్య పురుషస్య ప్రతిపాదకత్వాత్ । తత్రాస్మిన్ ద్వాదశే౽నువాకే ప్రథమామృచమాహ (౧) "సహస్రశీర్షా-అత్యతిష్ఠద్దశాంగులం" (౧) ఇతి। సర్వప్రాణిసమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాడాఖ్యో యః పురుషః 'సో౽యం సహస్రశీర్షా' సహస్రశబ్దస్యోపలక్షణత్వాత్ । అనన్తైః శిరోభిర్యుక్త ఇత్యర్థః । యాని సర్వప్రాణినాం శిరాంసి తాని సర్వాణి తద్దేహాన్తః పాతిత్వాత్తదీయాన్యేవేతి । సహస్రశీర్షత్వం। ఏవమక్షిషు పాదేష్వపి యోజనీయం। 'సః' పురుషః 'భూమిం' బ్రహ్మాండ గోలకరూపాం 'విశ్వతో వృత్వా', సర్వతః పరివేష్ట్య, దశాఙ్గులపరిమితం దేశం 'అత్యతిష్ఠత్', అతిక్రమ్య స్థితః। దశాఙ్గులమిత్యుపలక్షణం। బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యావస్థిత ఇత్యర్థః,,॥ (పుట. 3-౨౭)

౨. రామానుజాచార్యభాష్యము॥ "మన్వాదయః పురుషసూక్త నైభవమాహుః॥ తథాహి॥ యోనూచానస్త్విజంగత్వా హరివాసర్థలోభతః। సపతేత్పౌరుషంసూక్తం జలస్థశ్చింతయన్ హరిమితి। రహస్యప్రాయశ్చిత్తే మనునోక్తం। జప్త్వాథ పౌరుషం సూక్తం ముచ్యతే గురుతల్పగః- బ్రహ్మయజ్ఞే ద్విజస్సూక్తం పౌరుషం చింతయన్ హరిమితి పసర్వాన్ జపతి వేదాన్ సాంగోపాంగాన్ ద్విజోత్తమ ఇతి శ్రీరాధనా ఋగ్విధానేచ శౌనకః - ఆద్యయావాహయేద్దేవం ఋచాతం పురుషోత్తమం ద్వితీయయాసనం దద్యాత్పాద్యం చైవతృతీయయా। అర్ఘ్యంచతుర్థ్యా దాతవ్యం పంచమ్యాచమనీయకం। షష్ట్యాస్నానం ప్రకుర్వీత సప్తమ్యా వస్త్రమేవచ॥ యజ్ఞోపవీతమష్టమ్యా నవమ్యా గంధమేవచ। దశమ్యా పుష్పదానంచ ఏకాదశ్యాచధూపకమ్। ద్వాదశ్యాచతథాదీపం త్రయోదశ్యాచరుంతథా। నీరాజనంచతుర్దశ్యా పంచదశ్యా ప్రదక్షిణం షోడశ్యోద్వాసనంకుర్యాద్దేవమారాధయేద్ధరిమితి॥ దద్యాత్పురుషసూక్తేన యః పుష్పాణిసమర్పయేత్॥ అర్చితంస్యాజ్జగదిదంతేన సర్వంచరాచరం। తస్మాత్పురుషసూక్తార్థం ప్రసన్నస్తృప్తియాత్సకృత్॥ తతోవిరక్తస్సుఖనిస్సర్వభూతసమోభవేత్ జాహ్నయాత్పౌరుషసైవసూక్తపాఠ్యం కుదిర్భవేత్॥ ఇహైవపుణ్యపాపాభ్యాంస్థిరా

భ్యాం ముచ్యతే భయాత్ । తతో హృదంబుజాతస్థం పరమాత్మానమచ్యుతం॥ ది
గ్దేశకాలావస్థాద్యైరనవచ్ఛేద్యలక్షణం। వృద్ధిక్షయవిహీనంతత్ జ్ఞానరూపం సుని
ర్మలం॥ పరమాణోరణీయ్యాం సమచ్ఛస్ఫటికసన్నిభం। సర్వాధార మనాద్యంతంసు
సూక్ష్మమజమవ్యయమ్॥ సర్వాధ్యక్షం సర్వగతంనిత్యంవ్యాపకమక్షయం॥ తస్యజ్ఞానే
నభక్త్యాచతత్తుల్యోభవతి ధ్రువం॥ ఇత్యాదిక మనుసంధేయాం భగవాన్ శ్రియఃపతి
రఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానః శ్రీవైకుంఠ శ్రీభూమి నీళాదిదివ్యమహిషీభిః
అనంతగరుడ విష్వక్సేనాది నిత్యసూరిభిర్ముక్తైశ్చానవరత పరిచరిత చరణ నలినయుగ
లోపి-ఆశ్రితరక్షణార్థం లీలావిభూతౌ క్షీరాబ్ధావనంత గరుడవిష్వక్సేనాది భిస్సహా
నిరుద్ధరూపేణావతీర్ణం అనిరుద్ధనారాయణం పఞ్చభిః ప్రధానైస్తోతు కామసతీ-
తత్ర ఆదౌ భగవతః అనిరుద్ధనారాయణస్య సర్వదేశవ్యాప్తిరూపాం విభూతిం ప్రథమ
యా ఋచా ప్రతిపాదయతి శ్రుతిః।సహస్ర శీర్షపురుష ఇతి-సహస్రాణి అనంతాని
శిరాంసియస్యసః-సహస్ర శీర్షః-శీర్షన్ ఛందసీతి శిరశ్శబ్దస్య శీర్షన్నాదేశః ।
సహస్ర శీర్షం దేవమితి. అనేక వక్త్రనయన మిత్యుపబృంహితం। పురుషః-భగవానితి
శబ్దోయంతథాపురుష ఇత్యపి నిరుపాధిచ వర్తతే।వాసుదేవ సనాతన ఇతి-పాద్మోక్తేః
సఏవ వాసుదేవో సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే॥ స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వం జగద్బ్ర
హ్మపురస్సర మిత్యుక్తం। పురుషసంజ్ఞే, శరీరస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిరిత్యుక్తం-
పురుబహుస నోతీతిపురుషః। సకారస్య షకారాదేశః। సర్వపరిపూర్ణత్వాత్పురుషః
పుండరీకాక్ష ఇతిచోక్తం-సహస్రాక్షః సహస్రాణి అక్షీణి నేత్రాణియస్యసః। స
హస్రాక్షః అనేకవక్త్రనయనమిత్యాదికముక్తం, సహస్రపాత్. సహస్రాణి పాదా
యస్యసః॥ అనంతశీర్షానంతనేత్రానంతపాదవాన్ శ్రీమన్నారాయణ ఇత్యర్థఃసభూమిం
విశ్వతో వృత్వాఅత్య తిష్ఠద్దశాఙ్గులమితిభూమిం-భూలోకంసః నారాయణః విశ్వతః
సర్వతో వృత్వా వ్యాప్యభూమెరుపర్యధోదివ్య మానచతుర్దశలోకాన్ వ్యాప్యస్థిత
ఇత్యర్థః। అత్యతిష్ఠద్దశాంగులం-పంచాశత్కోటి యోజనపరిమిత బ్రహ్మాండం అత్య
తిష్ఠత్ । అతిక్రమితవాన్ । ఏతత్సర్వం ప్రపంచంతస్యనారాయణస్య దశాఙ్గుళ పరి
మితమిత్యర్థః॥ అతిక్రమ్యస్థిత వానిత్యర్థః-పాద్మే-భువనకోశాధ్యాయే॥ భూమేశ్చ
బహిర్బ్రహ్మలోకస్య చాంతరాళంతదుద్యత। యోజనానామనంతత్వా ద్దశాఙ్గుళమిదం వి
దురతి॥సహస్రశీర్షత్వ సహస్రాక్షత్వ సహస్రచరణత్వాది విశిష్టోభగవాన్నారయణః
పంచాశత్కోటి యోజనపరిమితబ్రహ్మాండం సర్వమతి క్రమ్యస్థిత ఇతిగమ్యతే"॥
(పు. ౨౨౫.)

3. ఋగ్వేదవిద్యారణ్యభాష్యము॥ "సహస్ర శిరోతిపాదపచరం పక్షం

సూక్తం॥ నారాయణో నామర్షిరంత్యా త్రిష్టుప్ శిష్టా అనుష్టుభః। అవ్యక్తమహదాది విలక్షణశ్చేతనో యః పురుషః। వే. సూ-౧-౪-౧। పురుషాన్న పరంకించిత్ కా-ఉ-౩-౧౧। ఇత్యాది శ్రుతిషు ప్రసిద్ధః। స దేవతా తథా చానుక్రాంతం। సహస్రశీర్షా షోడశ నారాయణః పౌరుషమానుష్టుభం త్రిష్టుబంతం త్వితి। గతో వినియోగః॥ సర్వప్రాణిసమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాడాఖ్యో యః పురుషః సో౽యం సహస్రశీర్షా। సహస్రశబ్దస్యోపలక్షణత్వాదనంతైః శిరోభిర్యుక్త ఇత్యర్థః। యానిసర్వప్రాణినాం శిరాంసి తాని సర్వాణి తద్దేహాంతః పాతిత్వా త్తదీయాన్యేవేతి సహస్రశీర్షత్వం। ఏవం సహస్రాక్షత్వం సహస్రపాదత్వంచ। స పురుషో భూమిం బ్రహ్మాండగోలకరూపాం విశ్వతః॥ సర్వతో వృత్వా పరివేష్ట్య దశాంగులం దశాంగులపరిమితం దేశమత్యతిష్ఠత్। అతిక్రమ్య వ్యవస్థితః। దశాంగులమిత్యుపలక్షణం బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యావస్థిత ఇత్యర్థః॥"

౪. ఋగ్వేద మధ్వభాష్యము॥ "పారమార్థిక తత్త్వోత్పాదక అఖండిత సర్వదేహి దేహస్థిత పురుషనామక మూర్తి త్రయస్య మహిమా కథ్యతే అస్మిన్ సూక్తే। తత్ర బ్రహ్మణా హరిం ప్రతిమానస యజ్ఞకరణ ప్రకారస్సకలసృష్టి ప్రకారో దేవానాం జ్ఞానకర్మ యజ్ఞాభ్యాం కృతనారాయణ పూజా ప్రకారశ్చ మోక్షప్రాప్తి ప్రకారశ్చేత్యేతత్సర్వం ప్రతిపాద్యతే॥ పురుషః పూర్ణష్షడ్గుణః। నారాయణః; అనంతశిర ఆద్యవయవత్వాత్సహస్రశీర్షాదిః। సః। అనంతశిర ఆదిమత్త్వేన ప్రసిద్ధః పురుషః। భూమిం భూమ్యుపలక్షిత బ్రహ్మాండం తత్సహిత బ్రహ్మాదిచేతనవర్గం। విశ్వతః। సర్వకాలేషు। వృత్వా వ్యాప్య। దశాంగులం ప్రాదేశ మాత్రం బ్రహ్మాది జీవహృదయం। అత్యతిష్ఠత్ అంతర్నియామకతయా సర్వాతిశయత్వేనతిష్ఠ"

౫. శుక్లయజుర్వేద మహీధర భాష్యము॥ "రమాకాంతం గిరం నత్వా పౌరుష్యం ప్రణమామ్యహం। ఏకత్రింశో౽ధునాధ్యాయో వేదదీపో వితన్యతే॥ కాత్యా-వియుక్తాన్ బ్రహ్మాభిష్టౌతి హోతృవదనువాకేన సహస్రశీర్షేతి। అస్యార్థః। వియుక్తాన్ బ్రహ్మణామిత్యాది పశూన్ సహస్రశీర్షేత్యనువాకేన షోడశర్చేన బ్రహ్మా స్తౌతి। హోతృవదితి త్రిః ప్రథమాం త్రిరుత్తమామిత్యాద్యుక్త పరిభాషైవేత్యర్థః। కా. శ్రీధారతస్త్వా సమారోప్యాత్మన్నగ్నీ సూర్యముపస్థాయాదృష్టాః ప్రవ్రజేత ఇత్యనువాకేన నావపేక్షమాణో అరణ్యంగత్వాన ప్రత్యవేయాద్గ్రామం వా నివసన్నగ్నీ। శ్రీధావరి ఉదవసానీయేష్టిః తదంతే అయంతే యోనిరిత్యగ్నీ ఆత్మని సమారోప్య తదుహ్మణమాత్స్య ప్రవేశ్యాదృష్టాః ప్రవ్రజేతి। మధ్య చేనానువాకేన సూర్యముపస్థాయ పశ్చాదపశ్యన్నరణ్యం గత్వా గ్రామం నాగచ్ఛేత్। నావప్రస్థోభ వేదిత్యర్థః। యావ

గ్రామమేవస్తు మిచ్ఛేత్ అరణ్యోరగ్నీ సమారోప్యాత్మని పశ్చాదానన్తరం గ్రామేగ త్వాయజ్ఞాన్కుర్యాదితి సూత్రార్థః॥ అథమన్త్రార్థః । నారాయణపురుషదృష్టా జగద్బీజపురుషదేవత్యాః షోడశర్చః పఞ్చదశానుష్టుభః షోడశీత్రిష్టుప్ । బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణమిత్యాద్యాః పురుషమేధరూపస్య పరమాత్మనో అవయవాః పూర్వాధ్యాయేన్తే ప్రోక్తాస్తేషామవయవీ పురుషాత్రస్తూయతే । అవ్యక్తమహదాదివిలక్షణ శ్చేతనోయః పురుషః పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్యాది శ్రుతిషుప్రసిద్ధః । సర్వప్రాణి సమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాడాఖ్యోఅస్తి । కీదృశః సహస్రశీర్షా సహస్రశబ్దో బహుత్వవాచీ । సంఖ్యావాచకత్వే సహస్రాక్ష ఇతివిరోధస్స్యాత్ నేత్రం సహస్రద్వయమేవభావ్యం । తతః సహస్రమ సంఖ్యానిశీర్షాణి శిరాంసియస్యసః శీర్షణ్ ఛన్దసీతిశిరః శబ్దస్య శీర్షన్నాదేశః శిరోగ్రహణం సర్వావయవోపలక్షణం । యాని సర్వప్రాణినాం శిరాంసితాని సర్వాణి తద్దేహాన్తః పాతిత్వాత్తస్యైవేతి సహస్రశీర్షత్వం । ఏవముత్తరత్రాపి । సహస్రాక్షః సహస్రమక్షీణియస్య సః అక్షిగ్రహణం సర్వజ్ఞానేన్ద్రియోపలక్షణమ్ । సహస్రపాత్ సహస్రంపాదాయస్య సంఖ్యాసుపూర్వస్యేతి పాదస్యాన్త్యలోపః పాదగ్రహణం కర్మేన్ద్రియోపలక్షణం । సః పురుషో భూమిం బ్రహ్మాండగోళరూపాం సర్వతః తిర్యక్ ఊర్ధ్వమధశ్చస్పృత్వా వ్యాప్య స్పృణోతిర్వ్యాప్తికర్మా యద్వా భూమిశబ్దో భూతోపలక్షకః పఞ్చభూతాని వ్యాప్య దశాఙ్గుల పరిమితం దేశమత్యతిష్ఠత్ అతిక్రమ్యావస్థితః । దశాఙ్గులమిత్యుపలక్షణమ్ బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యావస్థిత ఇత్యర్థః । యద్వా నాభేః సకాశాద్దశాఙ్గులమతిక్రమ్యహృదిస్థితః నాభిత ఇతికుతోలభ్యతే కతమ ఆత్మేత్యుపక్రమ్య యో౽యం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిరితి శ్రుతేఃవిజ్ఞానాత్మనో హృద్యవస్థానం కర్మఫలోపభోగాయ అన్తర్యామిణో నియన్తృత్వేన తదుక్తం ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో౽ అభిచాకశీతీతి॥ సపురుషో౽గ్ని దేవతా తథాచశ్రుతిః ఇమేవై లోకాః పూరయమేవపూరుషోయో౽యం పవతేసో౽స్యాంపురిశేతే తస్మాత్పురుష ఇతి"॥ (౩.౧, ౧)

౬. శుక్లయజుర్వేద దయానందభాష్యము॥ "(సహస్రశీర్షా) అత్రమన్త్రేపురుష ఇతిపదంవిశేష్యమస్తి సహస్రశీర్షేత్యాదీని విశేషణానిచ అత్రపురుషశబ్దార్థేప్రమాణాని॥ పురుషంపురిశయ ఇత్యాచక్షీరన్ । ని. అ. ౧. ఖం. ౧౩॥ (పౄ) పురిసంసారే శేతే సర్వమభివ్యాప్యవర్తతే సపురుషః పరమేశ్వరః పురుషః పురుషాదః పురిశయః పూరయతేర్వా పూరయత్యన్తరిత్యన్తర పురుషమభిప్రేత్య యస్మాత్పరం నాపర

మస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కించిత్। వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమిత్యపి నిగమో భవతి। ని. (అ. ౨. ఖం 3.) (పురుషః) పురి సర్వస్మిన్ సంసారేఽభివ్యాప్య సీదతి వర్తత ఇతి (పూరయతేర్వా) యః స్వయం పరమేశ్వర ఇదం సర్వం జగత్స్వస్వరూపేణ పూరయతి వ్యాప్నోతి తస్మాత్స పురుషః, యో జీవస్యాభ్యన్తరేఽభివ్యాప్య పూరయతి తిష్ఠతి స పురుషః తమన్తర పురుషమన్తర్యామిణం పరమేశ్వరమభిప్రేత్యేయమృక్ ప్రవృత్తాస్తి (యస్మాత్పరం) యస్మాత్పూర్ణాత్పరమేశ్వరాత్పురుషాఖ్యాత్పరం ప్రకృష్టముత్తమం కించిదపి వస్తు నాస్త్యేవ పూర్వం వా (నాపరమస్తి) యస్మాదపరమర్వాచీనం తత్తుల్యముత్తమం వా కించిదపి వస్తు నాస్త్యేవ। తథా యస్మాదణీయః సూక్ష్మం జ్యాయః స్థూలం మహద్వా కించిదపి ద్రవ్యం నాభూత్ న భవతి నైవ చ భవిష్యతీత్యవధేయం। యః స్తబ్ధో నిష్కంపః సర్వస్యాస్థిరతాం కుర్వన్ సన్ స్థిరోఽస్తి। క ఇవ (వృక్ష ఇవ) యథా వృక్షః శాఖాపత్రపుష్పఫలాదికం ధారయన్ తిష్ఠతి। తథైవ పృథివీ సూర్యాదికం సర్వం జగద్ధారయన్పరమేశ్వరోఽభివ్యాప్య స్థితోఽస్తీతి యస్త్వేకోఽద్వితీయోఽస్తి నాస్య కశ్చిత్సజాతీయో విజాతీయో వా ద్వితీయ ఈశ్వరోఽస్తీతి। తేన పురుషేణ పరమాత్మనా యత ఇదం సర్వం జగత్ పూర్ణం కృతమస్తి తస్మాత్పురుషః పరమేశ్వర ఏవోచ్యతే। ఇత్యయం మన్త్రో నిగమో నిగమనం పరం ఛిద్రాణాం భవతీతి వేదితవ్యం। సర్వం వై సహస్రం సర్వస్య దాతాసీత్యాది. శ. కాం. ౭. అ. ౫॥ (సర్వం) సర్వమిదం జగత్సహస్రనామకమస్తీతి విజ్ఞేయం। (సహస్రశీర్షా) సహస్రాణ్యసంఖ్యాతాన్యస్మదాదీనాం శిరాంసి యస్మిన్పూర్ణే పురుషే పరమాత్మని స సహస్రశీర్షా పురుషః (సహస్రాక్షః) అస్మదాదీనాం సహస్రాణ్యక్షీణ్యస్మిన్నేవమేవ సహస్రాణ్యసంఖ్యాతాః పాదాశ్చ యస్మిన్సన్తి స సహస్రపాత్, సహస్రపాచ్చ (భూమిం సర్వతస్స్పృత్వా) స పురుషః పరమేశ్వరః సర్వతః సర్వేభ్యో బాహ్యాన్తర్దేశేభ్యో భూమిరితి) భూతానాముపలక్షణం భూమిమారభ్య ప్రకృతిపర్యన్తం సర్వం జగత్స్పృత్వాభివ్యాప్య వర్తతే। (అత్య) దశాఙ్గులమితి పఞ్చస్థూలసూక్ష్మభూతానాముపలక్షణం। అఙ్గులమిత్యవయవోపలక్షణేన మితస్య జగతోఽఙ్గులిగణితావ భవతి పఞ్చస్థూలభూతాని పఞ్చసూక్ష్మాణి చైతదుభయం మిలిత్వా దశావయవాఖ్యం సకలం జగదస్తి। అన్యచ్చ। పఞ్చ ప్రాణాః సేన్ద్రియం చతుష్టయమన్తఃకరణం దశమో జీవశ్చైవమేవ నాన్యదస్తి జీవస్య హృదయం దశాఙ్గులపరిమితం తృతీయం గృహ్యతే। ఏతత్త్రితయం స్పృత్వా వ్యాప్యాత్యతిష్ఠత్ ఏతస్మాత్త్రితయాద్బహిరపి వ్యాప్తస్సన్నవస్థితః। అర్థాద్బహిరన్తశ్చ పూర్ణో భూత్వా పరమేశ్వరోఽవతిష్ఠత ఇతి వేద్యం" ॥

పురుషసూక్తమ్.

ద్వితీయాఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః. అనుష్టుప్.

మం ॥౨॥ పురుష ఏవేదగ్ంసర్వమ్ । యద్భూతంయచ్చభవ్యమ్ ।
ఉతామృతత్వస్యేశానః । యదన్నేనాతిరోహతి॥

అ॥ యత్ = ఏకారణమువలన. అన్నేన = అన్నహేతుకమగు జగత్తుతో (అనగా అన్నముచేతజీవించెడిజగత్తుకంటె) అతి+రోహతి = అతిక్రమించుచున్నాడో (ఆకారణమువలన) భూతం = అతీతమయిన, యత్ = ఏజగత్తు (కలదో) చ = వర్తమానకాలీనమగు, (ఏజగత్తుగలదో) ఇదం+సర్వం = ఈ సమస్తమయిన జగత్తును, పురుషఏవ = భగవంతుడే (నిర్మించుచున్నాడు) ఉత = మరియు, అమృతత్వస్య = మోక్షమునకు, ఈశానః = స్వామి (యగుచున్నాడు)॥

తా॥ ఏహేతువచే భగవంతుడు జగదతీతుడయ్యున్నాడో ఆహేతువచే నా భగవంతుడే సర్వజగత్స్రష్టయును, మోక్షస్వామియునని తెలియందగును॥

౧. యా॥అ॥విద్యా॥భా॥ "అథద్వితీయమాహ,, పురుషఏవేదగ్ం-యదన్నేనాతిరోహతి. ఇతి । 'యద్భూతం' అతీతంజగత్, 'యచ్చభవ్యం', భవిష్యజ్జగత్, యదపి ఇదం,వర్తమానంజగత్, తత్ 'సర్వం, పురుషఏవ' యథాఽస్మిన్-కల్పేవర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్పురుషస్యావయవాః, తథైవాతీతానాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్యం । 'ఉత', అపి,చ 'అమృతత్వస్య', దేవత్వస్య అయం 'ఈశానః' స్వామీ యస్మాత్ కారణాత్ 'అన్నేన, ప్రాణినాం భోగ్యేనాన్నేన నిమిత్తభూతేన, 'అతిరోహతి, 'స్వకీయకారణావస్థామతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయ జగదవస్థాస్వీకారాత్ నేదం తస్య వస్తుతత్త్వమిత్యర్థః,,॥ (పు: 3-౨-)

౨. యా॥ రా॥భా॥ "ఏవంసర్వదేశవ్యాప్త్యమభిధాయకాలతోవ్యాప్తిం ద్వితీయాఋగ్వదతి-పురుషఏవేదమితి-యదిదంవర్తమానం కార్యజాతమస్తి తత్సర్వం పురుషఏవ- సర్వస్యాపికార్యవర్గస్య శ్రీమన్నారాయణశరీరత్వాత్ శరీరశరీరిణోరభేదవ్యపదేశః కృశోదేవోమనుష్య ఇత్యాదివత్॥ యద్భూతం యచ్చభవ్యం । భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలేషు విద్యమానం సర్వమిదంజగత్-పురుషఏవ-నారాయణ ఏవేత్యభిప్రాయః॥ యదాహ వేదశ్రుతిః పురస్తాదవతిష్ఠతే । స ఏవ భూతంభవ్యంచ

భవచ్చాపి యుధిష్ఠిర ఇతి॥ ఉత-కించ-అమృతత్వస్య-ఆశ్రితజన ప్రదేయమోక్షస్య-ఈశానః-దాతేత్యర్థః-అమృతం మోక్షదవాన్న ఇతి నిఘంటుః-యత్ చిదచిత్కార్యజాతమస్తి-తద్-అన్నేన అత్తుమర్హేణాన్నేన అతిరోహతి-తిరోహితం న భవతి యథా తథా కరోతి-రక్షతీత్యర్థః,,॥

3. ఋ॥ విద్యా॥భా॥ “యదిదం వర్తమానం జగత్తత్సర్వం పురుష ఏవ। యచ్చ భూతమతీతం జగద్యచ్చ భవ్యం భవిష్యజ్జగత్ తదపి పురుష ఏవ। యథాస్మిన్కల్పే వర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్ పురుషస్యావయవాస్తథైవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్య మిత్యభిప్రాయః। ఉతాపి చ। అమృతత్వస్య దేవత్వస్యాయ మీశానః స్వామీ। యద్యస్మాత్కారణాదన్నేన ప్రాణినాం భోగ్యేనాన్నేన నిమిత్తభూతేనాతిరోహతి స్వకీయాం కారణావస్థామతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానాం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయ జగదవస్థాస్వీకారాన్నేదం తస్య వస్తుతత్త్వ మిత్యర్థః,,॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥భా॥ “భూతమతీతం యత్-భవ్యం భావి యత్-చశబ్దాద్వర్తమానం యత్। తదిదం సర్వం జగత్। పురుష ఏవ-పురుషాధీనం-న కేవలం సంసారిజాతం కింత్వమృతత్వస్యోత ముక్తవర్గస్యాపి ఈశానః। ముక్తవర్గం విశినష్టి యదితి-యన్ముక్తజాతం అన్నేన అన్నం మరణాది ధర్మోపపన్నం సంసారిజాతం-అతిరోహతి-అతివర్తతే”॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ “యత్ ఇదం వర్తమానం జగత్ తత్సర్వం పురుష ఏవ యత్ భూతమతీతం జగత్ యచ్చ భావ్యం భవిష్యం జగత్ తదపి పురుష ఏవ యథాస్మిన్కల్పే వర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్ పురుషస్యావయవాః తథైవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్యమితి భావః। ఉతాపి చ అమృతత్వస్య దేవత్వస్య ఈశానః స్వామీ స పురుషః యత్ యస్మాత్ అన్నేన ప్రాణినాం భోగ్యేనాన్నేన ఫలేన నిమిత్తభూతేనాతిరోహతి స్వకీయం కారణావస్థా మతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానాం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్పురుష ఏవ। ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయ జగదవస్థా స్వీకారాన్నేదం తస్య వస్తుతత్త్వమిత్యర్థః యద్వా సర్వం పురుషశ్చేత్తర్హి పరిణామిత్వాన్నశ్వరః స్యాదత ఆహ అమృతత్వస్యామరణ ధర్మస్యేశానః ముక్తేరీశః యో హి మోక్షస్యేశో నాసౌ మ్రియత ఇత్యర్థః। కిఞ్చ యత్ జీవజాతమన్నేనాతిరోహతి ఉత్పద్యతే తస్య సర్వస్య ఈశానః ప్రభుస్తద్వ్యపదేశ్యస్తే భూతగ్రామ ఉక్తః తస్యాగ్నేర్విపశ్చితః ఇత్యాది వాక్యాద్ధి తేషా ముపపత్తిశ్రుతేః,,॥ (3౧. ౨)

౭. శుక్లయజుర్వేదయా॥భా॥ "(పురుషఎవ) ఏతద్విశేషణయుక్తః పురుషః పరమేశ్వరః (యద్భూతం) యజ్జగదుత్పన్నమభూత్ యద్భావ్యముత్పత్స్యమానంచ కాలాద్వర్తమానంచ తత్త్రికాలస్థం సర్వవిశ్వం పురుషఏవ కృతవానస్తి నాన్యః। నైవాతోహిపరః కశ్చిజ్జగద్రచయితాస్తీతి నిశ్చేతవ్యం। ఉతాపిసఏవేశాన ఈషణశీలఃసర్వస్యైశ్వర్యోఽమృతత్వస్య మోక్షభావస్య స్వామీదాతాస్తి। నైవైతద్దానేకస్యాప్యన్యస్య సామర్థ్యమస్తీతి। పురషోయద్యస్మాదన్నేన పృథివ్యాదినాజగతా సహాతిరోహతి వ్యతిరిక్తస్సన్ జన్మాదిరహితోఽస్తి। తస్మాత్స్వయమజః సన్ సర్వం జనయతి స్వసామర్థ్యాదికారణాత్కార్యం జగదుత్పాదయతి। నాస్యాదికారణం కించిదస్తికించ సర్వస్యాది నిమిత్తకారణం పురుషఏవాస్తీతి వేద్యమ్,,॥

తృతీయాఋుక్

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్,

మ ॥3॥ ఏతావానస్యమహిమా। అతోజ్యాయాగ్ంశ్చపూరుషః।
పాదోస్యవిశ్వాభూతాని। త్రిపాదస్యామృతన్దివి॥

అ॥ అస్య = ఈభగవంతునియొక్క, మహిమా = సామర్థ్యము, ఏతావాన్ = ఈపూర్వోక్తప్రకారమయినది.చ = మరియు, పురుషః = భగవంతుడు, అతః = ఈపూర్వోక్తప్రకారముకంటె, జ్యాయాన్ = అధికుడు,విశ్వా = సమస్తమయిన, భూతాని = ప్రాణులు, అస్య = ఈభగవంతునియొక్క, పాదః = తురీయాంశము ఆధారముగగలవి, అస్య = ఈభగవంతునియొక్క, త్రిపాత్ = అంశత్రయము, అమృతం = నాశరహితమయినదియు, దివి = స్వప్రకాశమునందుంమన్నది॥

తా॥ ఈసర్వజగత్తు భగవంతునిలో నేకదేశమునందుంమన్నది। భగవంతుని యొక్క మూడుభాగములు జగదతీతములయి ప్రకాశించుచున్నవి॥

య॥ అ॥ విద్యా॥భా॥ "అథతృతీయామహ। 'ఏతావానస్య'త్రిపాదస్యామృతందివి. ఇతి! అతీతానాగత వర్తమానరూపం జగద్యావదస్తి,'ఏతావాన్,సర్వోఽపి, 'అస్య, పురుషస్య, 'మహిమా,। స్వకీయసామర్థ్యవిశేషః, నతుతస్యవాస్తవం స్వరూపం వాస్తవస్తుపురుషః 'అతః, మహిమ్నోఽపి, జ్యాయాన్, అతిశయేనాధికః, ,ఏతచ్చస్పష్టీక్రియతే।'విశ్వాభూతాని' కాలత్రయవర్తీనిప్రాణిజాతాని, 'అస్య, పురుషస్య, 'పాదః, చతుర్థోంశః। 'అస్య, అవశిష్టం 'త్రిపాత్ స్వరూపం, 'అమృతమ్,వినాశరహితం సత్, 'దివి, ద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశరూపే, అవతిష్ఠతే। 'యద్యపి సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యామ్నాతస్య పరబ్రహ్మణఇయత్తాయా అభావాత్ అంశ

శచతుష్టయంనిరూపయితుం శక్యంతథాపి జగదిదం బ్రహ్మస్వరూపాపేక్షయాఽల్పమితి వివక్షితత్వాత్ పాదత్వోపన్యాసః,,॥ (పు, ౩-౨౫)

య॥ రామా॥ భా॥ "పూర్వోక్తఋగ్ద్వయోక్తమర్థం తృతీయాఋగాహ॥ ఏతావానస్యేతి. అస్యోక్షరాబ్ధి స్థితాని యద్ధనారాయణస్య మహిమావిభవః-ఏతావాన్-పూర్వఋగ్ద్వయోక్త ఏవ. అత. అయం పరమపురుషః జ్యాయాన్-సర్వాధిక ఇత్యర్థః। అస్యజ్యాయస్త్వమేవాహపాదోస్యేతి. విశ్వాభూతాని అనంతకోటి బ్రహ్మాండ ప్రపంచః అస్య నారాయణస్యపాదః. ఏకాంశః పాదశబ్దో అంశార్థకః. అతఏవ ఏతత్సర్వ చేతనాచేతన ప్రపంచ ఏకపాద్విభూతిరితి శ్రీవైష్ణవలోక ప్రసిద్ధిః దివిస్వప్రకాశే పరమపదేత్రిపాత్. అమృతం-అమృతవద్భోగ్యం అంశత్రయమస్తి-నిత్యవిభూతావితి శేషః. అతఏవ ఏవాంత్రిపాద్విభూతిమితి శ్రీవైష్ణవాః వదంతి॥ ద్యుశబ్దః పరమే వ్యోమ్ని స్వర్గేవియతికథ్యత ఇతినిఘంటుః॥ విష్ణోః కలామాత్రమభూజ్జగదేతత్పరాత్పరం। మహాంశోస్య దేవస్య పరమవ్యోమ్ని భాసత ఇతి,,॥

ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "అతీతానాగతవర్తమానరూపం జగద్యావదస్తి ఏతావాన్సర్వోఽప్యస్య పురుషస్య మహిమా। స్వకీయసామర్థ్య విశేషః-పరుతస్య వాస్తవస్వరూపం। వాస్తవస్తుపురుషోఽతో మహిమ్నోపిజ్యాయాన్। అతిశయేనాధికః। ఏతచ్చోభయం స్పష్టీక్రియతే। అస్య పురుషస్య విశ్వాసర్వాణి భూతాని కాలత్రయవర్తీనిప్రాణిజాతానిపాదః। చతుర్థోఽంశః॥ అస్య పురుషస్యావశిష్టం త్రిపాత్స్వరూపమమృతం వినాశరహితం సద్దివిద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశే స్వరూపే వ్యవతిష్ఠత ఇతిశేషః। యద్యపి సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యామ్నాతస్య పరబ్రహ్మణఇయత్తాభావాత్పాదచతుష్టయం నిరూపయితుం మశక్యం తథాపి జగదిదం బ్రహ్మస్వరూపాపేక్షయాల్పమితి వివక్షితత్వా త్పాదత్వోపన్యాసః,,॥

ఋ॥ మన్వ॥ భా॥ "అస్యపురుషస్య మహిమా। ఏతావానుక్తః। అతఉక్తాత్ జ్యాయాంశ్చ అధిమహిమ్నాపి తత్పురుషః। తమధికమహిమానమాహపాదఇతి। విశ్వాభూతానిసర్వే బ్రహ్మాదయోజీవాః। అస్య పురుషస్య పాదః ప్రతిబింబాస్సంతోఖిన్నాంశాః। అస్య పురుషస్య అమృతం నిత్యముక్తంత్రిపాత్ స్వరూపాంశత్రయం దివిద్యోతద్యోపావంతాపన వైకుంఠస్థానేషు వర్తత ఇతిశేషః॥

శుక్ల య॥ మహీ॥ భా॥ "అతీతానాగత వర్తమానకాలసంబద్ధం జగద్యావదస్తి ఏతావాన్సర్వోపి అస్య పురుషస్య మహిమా।స్వకీయ సామర్థ్య విశేషోవిభూతిః। నతువాస్తవం స్వరూపం వాస్తవ పురుషస్తు అతః అస్మాన్ మహిమ్నోజగజ్జాలాత్ జ్యాయాన్ చ। అతిశయేనాధికః। ఏతదుభయం స్పష్టీక్రియతే। అస్య పురుషస్య విశ్వాసర్వాణి భూతాని కాలత్రయవర్తీని ప్రాణిజాతాని పాదః చతుర్థాంశః। అ

పురుషస్య అవశిష్టం త్రిపాత్ స్వరూపం అమృతం వినాశరహితం తద్దివిద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశే స్వరూపేఽవతిష్ఠత ఇతిశేషః । యద్యపి సర్వం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మత్వాత్సర్వస్య తస్య పరబ్రహ్మణ ఇయత్తాయా అభావాత్ పాదచతుష్టయం నిరూపయితుమశక్యం । తథాపి జగదిదం బ్రహ్మరూపాపేక్షయా అల్పమితి వివక్షితత్వాత్ పాదత్వోపన్యాసః,,॥ (3౧, 3.)

శుక్ల యజుర్వేద భా॥ (ఏతావానస్య) "అస్య పురుషస్య భూతభవిష్యద్వర్తమానస్థేయావాన్సం పారోఽస్తి తావాన్ మహిమేతివేదితవ్యః । ఏతావానస్యమహిమాస్తిచేత్తర్హి తస్య మహిమ్నః పరిచ్ఛేదఇయత్తా జాతేతిగమ్యతే।అత్రతథా తేజతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః।నైతావన్మాత్రఏవమహిమేతికింతర్హి అతోఽప్యధికతమో మహిమానంతస్తస్యాస్తీతిగమ్యతే।అతాహ(పాదోఽస్య) అస్యఅనంతసామర్థ్యస్య ఈశ్వరస్య విశ్వావిశ్వానిప్రకృత్యాది పృథివీ పర్యన్తాని సర్వాణి భూతాన్యేకః పాదోఽస్తి । ఏకస్మిన్నేవాంశే సర్వం విశ్వంవర్తతే। (త్రిపాదస్య) అస్యదివిద్యోతనాత్మకే స్వస్వరూపే అమృతం మోక్షసుఖమస్తి తథా అస్యదివిద్యోతకే సంసారే త్రిపాజ్జగదస్తి।ప్రకాశ్యమానం జగదేకగుణమస్తి।ప్రకాశకంచ తస్మాత్త్రిగుణమితి స్వయంచ మోక్షస్వరూపః సర్వాధిష్ఠాతా సర్వోపాస్య స్సర్వానందః సర్వప్రకాశకో అస్తి,,॥

చతుర్థీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః-ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥ ౪ ॥ త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్పురుషః । పాదోఽస్యేహాభవాత్పునః।
తతో విష్వఙ్వ్యక్రామత్ । సాశనానశనే అభి॥

అ॥ త్రిపాత్ = అంశత్రయవిశిష్టుడగు, పురుషః = భగవంతుడు, ఊర్ధ్వః = జగదతిరిక్తుడయి, ఉదైత్ = వ్యాపించుచున్నాడు । అస్య = ఈ భగవంతునియొక్క, పాదః = నాలుగవఅంశము, ఇహ = ఈజగత్తు విషయమయి, భవాత్ = పరివర్తించెను, పునః = తిరిగి, తతః = అనంతరము, విష్వక్ = అనేక ప్రకారములుగలవాడై, సాశనానశనే+అభి = చేతనా చేతనముల నుద్దేశించి, వి+అక్రామత్ = వ్యాపించెను॥

తా॥ భగవత్సంబంధమగు స్వల్పాంశము సర్వజగత్తు కాధారమయి పరివర్తించి యుండగంటె త్రిగుణాధికమగు, అంశము స్వప్రకాశాత్మక మయ్యుంచున్నది. గావున అగమ్య మహిమగలవాడని గ్రహించందగును॥

యజు॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథచతుర్థీ మాహ॥ త్రిపాదూర్ధ్వఉదైత్ పురుషః-సాశనాశనే అభి,, ఇతి । యోఽయం 'త్రిపాత్' పురుషః, సంసార స్పర్శరహిత బహులస్య

రూపః। సోఽయం 'ఊర్ధ్వ ఉదైత్' అస్మాదజ్ఞానకార్యాత్ సంసారాద్బహిర్భూత
స్సన్ అత్రత్యైర్గుణదోషైర స్పృష్టః ఉత్కర్షేణ స్థితవాన్।తస్యాయోఽయంపా
దః, లేశః, సోఽయం 'ఇహ' మాయాయాం, 'పునరాభవత్' సృష్టిసంహారాభ్యాం
పునః పునరాగచ్ఛతి। అస్య సర్వస్య జగతః పరమాత్మాంశత్వం భగవతాప్యుక్తం
విష్టభ్యాహ మిదంకృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగదితి। 'తతః, మాయయా అగత్యానన్త
రం, 'విశ్వఙ్', దేవతిర్యగాదిరూపో వివిధః సన్, 'వ్యక్రామత్', వ్యాప్తవాన్। కిం
కృత్వా। 'సాశనానశనే, 'అభి', లక్ష్యసాశనం భోజనాదివ్యవహారోపేతం చేతనంప్రా
ణిజాతం అనశనంతద్రహితమచేతనం గిరినద్యాదికం తదుభయం యథాస్యాత్ తథా
స్వయమేవంవిధోభూత్వా వ్యాప్తవానిత్యర్థః॥,, (పు. ౩-౨౭.)

య॥రామా॥భా॥ ''త్రిపాదితి-పురుషః త్రిపాద్విభూతిలోకస్థ పరవాసుదేవః
పరమపురుషః-త్రిపాత్-సంకర్షణానిరుద్ధ ప్రద్యుమ్నరూపః. ప్రకృతిమండలాదు ప
రిభాగస్థస్సన్-ఉదైత్ ఇణ్ గతావితిధాతుఃయోగశ్చార్థ కాఙ్క్షా నార్థకాః-సర్వప్రపంచ
సృష్ట్యాది విషయకజ్ఞానవాన్ సన్ స్థిత ఇత్యర్థః-అనంతకోటి బ్రహ్మాండరక్షణాది విష
యక సంకల్పముకరోదితియావత్॥అస్య పరవాసుదేవస్యపాదఃఏకాంశభూతః-అనిరుద్ధ
స్వామీ-ఇహలీలావిభూతౌ వైకుంఠక్షీరాబ్ధి శ్వేతద్వీపాదిషు అయోధ్యాద్వారకాది
నగరేషుచఅభవాత్-అభవత్-దీర్ఘ శ్ఛాందసః-ఆశ్రితరక్షణార్థమవతీర్ణ ఇత్యర్థః-తతః
అనంతరం. అవతీర్యవిష్వఙ్వ్యక్రామత్. సమంతాదాశ్రిత రక్షణాది విషయక వ్యా
పారమకరోత్-క్రముపాదవిక్షేపే-సాశనానశనే అభి-సాశనః చేతనవర్గః అనశన
మచేతనజాతం సర్వమభి ఉద్దిశ్య-వ్యాపారమకరోదితియావత్॥,,

ఋ॥విద్యా॥భా। ''యోఽయం త్రిపాత్పురుషః సంసారరహితో బ్రహ్మ
స్వరూపః। సోఽయమూర్ధ్వ ఉదైత్-అస్మాత్ అజ్ఞానకార్యాత్ సంసారాద్బహి
ర్భూతోఽత్రత్యైర్గుణ దోషైరస్పృష్ట ఉత్కర్షేణ స్థితవాన్। తస్యాస్యసోఽయం
పాదోలేశః సోఽయమిహమాయాయాం పునరభవత్ । సృష్టిసంహారాభ్యాం పునః
పునరాగచ్ఛతి। అస్యసర్వస్య జగతః పరమాత్మలేశత్వం భగవతాప్యుక్తం । ''విష్ట
భ్యాహమిదంకృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్ ,,। (భ. గీ - ౧౦ - ౪౨) ఇతి. తతో
మాయాయామాగత్యా నన్తరం విష్వఙ్ దేవమనుష్య తిర్యగాదిరూపేణ వివిధస్సన్ వ్య
క్రామత్ । వ్యాప్తవాన్। కింకృత్వా। సాశనానశనే అభిలక్ష్యసాశనం భోజనాది
వ్యవహారోపేతంచేతనం ప్రాణిజాతం అనశనం తద్రహితమచేతనం। గిరినద్యాదికం।
తదుభయం యథాస్యాత్తథాస్వయమేవ వివిధోభూత్వా వ్యాప్తవానిత్యర్థః,,॥

ఋ॥ మధ్వ ॥ భా॥ ''ఊర్ధ్వస్సర్వోత్తమః త్రిపాత్ స్వరూపాంశత్రయవాన్
పరమాత్మా పురుషః ఉదైత్ । మహాత్మత్వేన ప్రస్తుత్యత్వేన సర్వదేహి దేహస్థితత్వేన

ప్రాదుర్బభూవ। అస్యపునఃఏకఃపాదఃవైశ్వానరాఖ్యఃపరశురామః గృహాశ్రమిజ్యోత్స్నవ
షహాతద్గ్రహేషు అభవత్ అతిష్ఠత్।తతః అతిమహిమోపేతత్వాత్ పురుషఃసాశ
నానశనె ముక్తాముక్తజాతె విష్వఙ్ అన్తర్బహిశ్చ అభి అన్తర్యామిత్వా ధారకత్వా
భ్యాం వ్యక్రామత్ ఆక్రాన్తవాన్,,॥

శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ ,,యో౽యంత్రిపాత్పురుషః సంసారస్పర్శరహిత
బ్రహ్మరూపఃఅయమూర్ధ్వః-ఉదైత్-అస్మాదజ్ఞాన కార్యాత్సంసారా ద్బహిర్భూత
తో౽త్రత్యైర్గుణదోషైరస్పృష్టః ఉత్కర్షేణస్థితవాన్। తస్యాస్య పాదోలేశో జగ
ద్రూపః ఇహమాయాయాంపునః అభవత్ సృష్టిసంహారాభ్యాం పునఃపునరాగచ్ఛతి
సర్వస్య జగతః పరమాత్మలేశత్వం భగవతాప్యుక్తం। విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమె
కాంశేన స్థితో జగదితి। తతోమాయాయా మాగత్యానన్తరం విష్వఙ్ విషుసర్వత్రా
ఞ్చతీతి విష్వఙ్ దేవతిర్యగాదిరూపేణ వివిధస్సన్ వ్యక్రామత్ వ్యాప్తవాన్ కింకృ
త్వాసాశనానశనె అభిఅభిలక్ష్యఅశనెన సహవర్తమానం సాశనమ్ అశనాదివ్యవహా
రోపేతం చేతనప్రాణిజాతం అనశనం తద్రహితమచేతనం గిరినద్యాదికం తె అభిలక్ష్య
స్వయమేవ వివిధోభూత్వావ్యాప్తవానిత్యర్థః,,॥ (౩౧, ౪)

శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ ,, (త్రిపాదూ) అయంపురుషః పరమేశ్వరః పూర్వోక్త
స్త్రిపాదోంశ లక్షితస్య సకాశాదూర్ధ్వము పరిభాగే౽భాగత్పృథగ్భూతో౽స్త్యేవె
త్యర్థః। ఏకపాదోంశలక్షితం యత్పూర్వోక్తం జగదస్తి తస్మాదపోహాస్మిన్సంసారె
సపురుషః పృథగభవత్। వ్యతిరిక్త ఏవాస్తి-సచత్రి పాత్సంసారఏకపాశ్చమిలిత్వా
సర్వాశ్చతుష్పాద్భవతి। అయంసర్వః సంసార ఇహాస్మిన్పరమాత్మన్యేవ వర్తతె పున
ర్లయ సమయేతత్సామర్థ్యకారణె ప్రలీనశ్చభవతి। తతో౽పి సపురుషో౽ విద్యాన్ధకా
రాజ్ఞాన జన్మమరణజ్వరాది దుఃఖాదూర్ధ్వః పరః (ఉదైత్) ఉదితః ప్రకాశితోవర్త
తె (కతో౽పి) తతస్తత్సామర్థ్య త్సర్వమిదం శ్వ్యముత్పద్యతె। కించతత్ (సాశ
నానశనె) యదశ మశనెన భోజనకరణెన సహవర్తమానం జఙ్గమం జీవచేతనాది సహి
తంజగత్। ద్వితీయమనశనమ విద్యమానమశనం భోజనంయస్మిం స్తత్పృథివ్యాదికం
చ యజ్జడం జీవసంబంధరహితం జగద్వర్తతె-తదుభయం తస్మాత్పురుషస్య సామర్థ్యా
త్కారణాదజాయతె। యతః సపురుషఏతద్ద్వివిధం జగత్ వివిధతయా సుష్ఠురీత్యా
సర్వాత్మతయా౽ఞ్చతి తస్మాత్ సర్వంద్వివిధం జగదుత్పాద్య (అభివ్యక్రామత్)
సర్వతోవ్యాప్తవానస్తి,,॥

పంచమీఋక్.

ఋషిః. నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౫॥ తస్మాద్విరాడజాయత । విరాజో అధిపూరుషః ।

సజాతో అత్యరిచ్యత । పశ్చాద్భూమిమథో పురః॥ (ఋ ౫)

అ॥ తస్మాత్ = ఆపరమేశ్వరునివలన, విరాట్ = బ్రహ్మాండదేహము (అవగప్రకృతి), అజాయత = కలిగెను, విరాజః + అధి = విరాడ్దేహముకలిగినతరువాత, పురుషః = దేహాభిమానియాయిన జీవుడు, (పుట్టెను), జాతః = పుట్టినటువంటి, సః = ఆజీవుడు భూమిం = భూసంబంధమును, పశ్చాత్ = పార్శ్వభాగమును, అధో = క్రిందుభాగమును, పురః = ఉపరిభాగమును, అతి + అరిచ్యత = అతిక్రమించెను॥

తా॥ ఆపరమాత్మవలన విరాడ్దేహముదయించె. తరువాత దేహాభిమానియాయిన జీవాత్మ ఉదయించి భూమియొక్క అన్ని పార్శ్వములయందు అనేక జీవులయివ్యాపించెను. ప్రథమజీవుడు బ్రహ్మయని పితామహుడని ధాతయని ఇత్యాది నామములచే విలసిల్లె॥

౧ యా॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ పఞ్చమీమాహ । "తస్మాద్విరాడజాయత-పశ్చాద్భూమి మథోపురః, ఇతి । విశ్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవప్రపఞ్చ్యతే । 'తస్మాత్' ఆదిపురుషాత్, 'విరాట్' అజాయత, బ్రహ్మాణ్డదేహ ఉత్పన్నః, వివిధం రాజన్తే వస్తూన్యత్రేతి విరాట్, 'విరాజో అధి', విరాడ్దేహస్యోపరి తమేవదేహమధికరణం కృత్వా, 'పురుష' తద్దేహాభిమానీ కశ్చిత్పుమాన్, 'అజాయత', సోఽయం సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మా స్వయమేవ స్వకీయయా మాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాణ్డం సృష్ట్వా తత్ర జీవః అభవత్ । ఏతచ్చాథర్వణికా ఉత్తరతాపనీయే సమామనన్తి । సవా ఏష భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రవిశ్యామూఢో మూఢ ఇవవ్యవహరన్నాస్తే మాయయైవేతి । 'సజాతః' విరాట్పురుషః, 'అత్యరిచ్యత, అతిరిక్తోఽభూత్, విరాడ్వ్యతిరిక్తో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది రూపోఽభూత్, । 'పశ్చాత్' దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం, 'భూమిం' ససర్జేతి శేషః । 'అథో' భూమిసృష్టేరనన్తరం' తేషాం జీవానాం 'పురః' 'ససర్జ,' పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితి పురః శరీరాణి"॥

౨. యా॥ రామా॥ భా॥ " చతుర్థ్యాం సామాన్య సృష్టిమభిధాయ పఞ్చమ్యాం విశేషసృష్టిమాహ॥ తస్మాద్విరాడజాయతేతి. తస్మాదనిరుద్ధనారాయణనాభికమలాత్ విరాట్-విశేషేణ రాజతీతి విరాట్-ప్రకాశమానం హిరణ్మయాకారం బ్రహ్మాణ్డంత

జాయత ఉత్పన్నమాసీత్ - విరాజో అధిపూరుషః - తం విరాజమధి బ్రహ్మాణ్డమధి శ్రిత్య పురుషః చతుర్ముఖ బ్రహ్మనామకః పురుషః స్థితః తస్మిన్ జాత ఇత్యర్థః - స జాతో త్యరిచ్యత ఇత్యాదిషు చతుర్ముఖ జాతః బ్రహ్మాణ్డశరీరకాని రుద్రనారాయణ నాభికమలాజ్జాతః పశ్చాద్భూమి మధో పురః భూమిః పశ్చాత్ పాశ్చాత్యభాగం - అధో - అధో భాగం - పురః ఉపరిభాగం చ - అత్యరిచ్యత అతిరిక్తవాన్ - అతిరేక అతివృద్ధిః అతిప్రవృద్ధ జాతవాన్ సన్ సర్వమాక్రమితవా నిత్యర్థః''॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ ''విష్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవాత్ర ప్రపంచ్యతే । తస్మాదాదిపురుషా ద్విరాడ్బ్రహ్మాణ్డదేహో జాయత । ఉత్పన్నః । వివిధాని రాజన్తే వస్తూన్యత్రేతి విరాట్ । విరాజోఽధివిరాడ్దేహస్యోపరిత ఏవ దేహమధికరణం కృత్వా పురుషస్తద్దేహాభిమానీ కశ్చిత్పుమానజాయత । సోఽయం సర్వవేదాంతవేద్యః పరమాత్మా స్వయమేవ స్వకీయయా మాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాణ్డరూపం సృష్ట్వా తత్ర జీవరూపేణ ప్రవిశ్య బ్రహ్మాణ్డాభిమానీ దేవతాత్మా జీవోఽభవత్ । ఏతచ్చాథర్వణికా ఉత్తరతాపనీయే విస్పష్టమామనంతి । స వా ఏష భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రవిశ్యామూఢో మూఢ ఇవ వ్యవహరన్నాస్తే మాయయేతి । స జాతో విరాట్పురుషోఽత్యరిచ్యత । అతిరిక్తోఽభూత్ । విరాడ్వ్యతిరిక్తో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిరూపోఽభూత్ । పశ్చాద్దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం భూమిం ససర్జేతి శేషః - అథో భూమిసృష్టేరనంతరం తేషాం జీవానాం పురః ససర్జ । పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితి పురః శరీరాణి''॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ ''తస్మాత్పురుషాత్ విశేషేణ రాజతీతి విరాట్ బ్రహ్మాణ్డం అజాయత । విరాజోఽధి విరాడభిమానిత్వేన పురుషః విరించ పురుషః అజాయత । తదంతర్నియామకత్వేన పరమపురుషః ప్రాదుర్బభూవ । అథో ఉత్పత్త్యనంతరం స్వోత్పత్త్యనన్తరం పురః రుద్రాదేస్సకాశాత్పూర్వం జాతః ఉత్పన్నః స బ్రహ్మ పశ్చాద్భూమిం భూమ్యుపలక్షిత సర్వలోకపాల రుద్రాది జగత్ అత్యరిచ్యత । అతిక్రమ్యాతిష్ఠత్.

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ ''విష్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవ ప్రపంచ్యతే । తతః తస్మాదాదిపురుషాత్ విరాట్ బ్రహ్మాణ్డదేహోఽజాయత జాతః వివిధం రాజన్తే వస్తూన్యత్రేతి విరాట్ । విరాజః అధివిరాడ్దేహస్యోపరిత ఏవ దేహమధికరణం కృత్వా పురుషః తద్దేహాభిమానీ ఏక ఏవ పుమానజాయత సర్వవేదాంతవేద్యః పరమాత్మా స్వమాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాణ్డరూపం సృష్ట్వా తత్ర జీవరూపేణ ప్రవిశః బ్రహ్మాణ్డాభిమానీ దేవతాత్మా జీవోఽభవదిత్యర్థః । ఏతచ్చాథర్వణోత్తర తాపనీయే స్పష్టముక్తం

సహైవ భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రవిష్ట ఇవ వ్యవహరతీతి । తస్మాజ్జాతో విరాట్పురుషో త్యరిచ్యత అతిరిక్తో దేవ తిర్యఙ్మనుష్యాది రూపోభూత్ । పశ్చాద్దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం భూమిం ససర్జేతి శేషః అధో భూమిస్సృష్టేరనన్తరం తేషాం జీవానాం పురః ససర్జ పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితి పురః శరీరాణి॥

౬. శుక్ల యజు॥ దయా॥ భా॥ "(తతో విరాడజాయత) తతస్తస్మాద్బ్రహ్మాండశరీరః సూర్యచన్ద్రనేత్రో వాయుప్రాణః పృథివీపాద ఇత్యాద్యలంకార లక్షణలక్షితో హి సర్వశరీరాణాం సమష్టిదేహో । వివిధైః పదార్థై రాజమానస్సన్ । విరాట్ అజాయతోత్పన్నోస్తి (విరాజో అధిపూరుషః) తస్మాద్విరాజోధి ఉపరిపశ్చాద్బ్రహ్మాండ తత్త్వ సమయైః పురుషః సర్వప్రాణినాం జీవాధికరణో దేహః పృథక్ । అజాయతోత్పన్నోభూత్ (సజాతో అ.) స దేహో బ్రహ్మాండాంశయుక్తైరవయవై తేనస్తః సం స్తస్మిన్నేవ ప్రలీయత ఇతి పరమేశ్వరస్తు సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽత్యరిచ్యతా తిరిక్తః । పృథగ్భూతోస్తి । (పశ్చాద్భూమిమథో పురః) పురః పూర్వం భూమియుత్పాద్యధారితవాంస్తతః పురుషస్య సామర్థ్యాత్స జీవోపి దేహాంధారితవానస్తి । పరపురుషః పరమాత్మా తతస్తస్మా జ్జీవాదవ్యత్యరిచ్యత పృథగ్భూతోఽస్తి"॥

షష్ఠీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౬॥ యత్పురుషేణ హవిషా । దేవా యజ్ఞమతన్వత । వ
సన్తో అస్యాసీదాజ్యమ్ । గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (ఋ. ౬.)

అ॥ యత్ = ఏప్పుడు, దేవాః = విబుధులు, పురుషేణ = జీవుడనెడి, హవిషా = హవిస్సు చేత, యజ్ఞం = మానసయజ్ఞమును, అతన్వత = చేసిరో (అప్పుడు) అస్య = ఈ యజ్ఞమునకు, వసంతః = వసంతఋతువు, ఆజ్యం = ఆజ్యము, ఆసీత్ = అయెను, గ్రీష్మః = గ్రీష్మఋతువు, ఇధ్మః = ఇధ్మము, (అయెను,) శరత్ = శరదృతువు, హవిః = పురోడాశాది హవిస్సు, (అయెను)॥

తా॥ విబుధులు మానస యజ్ఞమును చేయునెడ జీవుడును వసంతాద్యృతువులును యజ్ఞసాధనములుగా పరిణమించినవి॥

౧ ఋ॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "షష్ఠీమాహ॥ యత్పురుషేణ-గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ ఇతి । పూర్వోక్తక్రమేణ దేవశరీరేషూత్పన్నేషు సత్సు దేవాః, ఉత్తరసృష్టిసిద్ధ్యర్థం తస్మాద్ధనత్వేన 'యజ్ఞమతన్వత' కశ్చిద్యజ్ఞమన్వతిష్ఠన్ । బాహ్యద్రవ్యస్యా నుత్పన్నత్వేన హవిరన్తరాసమ్భవాత్ పురుష స్వరూపమేవ మనసా హవిష్ట్వేన సఙ్క-

ల్ప్య తేన 'పురుషాఖ్యేన' 'హవిషా,' 'యత్', యదా, మానసం 'యజ్ఞం' అకుర్వతత దానీం 'అస్య' యజ్ఞస్య, వసన్తఋతురేవ 'ఆజ్యం, అభూత్' ,తమేవాజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః। ఏవం గ్రీష్మః 'ఇధ్మ' త్వేన, సంకల్పితః। 'శరత్', పురోడాశాది హవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితా। పూర్వం పురుషస్య హవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః! వసంతాదీనాం త్వాజ్యాది విశేషరూపత్వేనేతి ద్రష్టవ్యమ్'॥

౨ యా॥ రామా॥ భా॥ "చతుర్ముఖ బ్రహ్మసృష్ట్యనన్తరం శ్రీవైకుంఠవాసి న సాన్ధ్యాదేవాః నిత్యసూరిణః ఇన్ద్రియాణివా-యజ్ఞంధ్యాన యజ్ఞం అతన్వత- అకుర్వన్నిత్యర్థః। తథా అస్య యజ్ఞస్య వసంతః వసంతకాలః ఆజ్యమ్- ఆజ్యత్వేనధ్యాతః అసీత్ శరత్- శరదృతుః- హవిః-పురోడాశాఖ్యహవిరాసీత్। గ్రీష్మః గ్రీష్మకాలః ఇధ్మ ఆసీత్ -పలాశసమిధః అసన్ ,,॥

'౩. ఋ॥విద్యా॥ భా॥ "యద్యదా పూర్వోక్త క్రమేణైవ శరీరేషూత్పన్నేషు సత్సు దేవా ఉత్తరసృష్టి సిద్ధ్యర్థం బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన హవిరంతరాసంభవాత్పురుష స్వరూపమేవ మనసా హవిష్ట్వేన సంకల్ప్య పురుషేణ పురుషాఖ్యేన హవిషా మానసంయజ్ఞ మతన్వతాన్వతిష్ఠన్ తదానీమస్య యజ్ఞస్య వసంతోవసంత ఋతురేవాజ్యమాసీత్। అభూత్। తమేవాజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవంత ఇత్యర్థః। ఏవంగ్రీష్మ ఇధ్మఆసీత్ తమేవేధ్మత్వేన సంకల్పితవన్త ఇత్యర్థః। తథాశరద్ధవిరాసీత్। తామేవ పురోడాశాదిహవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితవంత ఇత్యర్థః। పూర్వం పురుషస్యహవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః। అనన్తరం వసంతాదీనా మాజ్యాది విశేషరూపత్వేన సంకల్పఇతి ద్రష్టవ్యమ్''॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ " బ్రహ్మపదయోగ్య ఋషయో నారాయణం ప్రతి యజ్ఞంచక్రిరితి వక్తుమాదౌ తదర్థం వసంతాది కాలసృష్టిం యజ్ఞసాధన భూత సమిధాద్యాది సృష్టించ నిరూపయతి। యత్పురుషేణేతి। దేవాః।బ్రహ్మపదయోగ్యాః జ్ఞానగ్రినాః తేవా పురుషేణ పురుషనామక నారాయణాధీనేనచతుర్ముఖపాత్మకహవిషా। యదాఽఖ్యపురుష పశునావా।యత్ యం నారాయణంప్రతి। యజ్ఞం ప్రసిద్ధపురుషమేధ యజ్ఞం అతన్వత అకుర్వన్। అస్యపరమాత్మనః సకాశాత్। వసంతకాలః ఆజ్యం। గ్రీష్మః ఇధ్మః। శరత్కాలః హవిరాసీత్। వసన్తేబ్రాహ్మణ అగ్నీనాదధీతగ్రీష్మే రాజన్యశ్శరదివైశ్యః। శ్రుత్యనుసారేణ బ్రాహ్మణాదీనాం వసన్తాదికాలాః యజ్ఞోదితా ఇతిద్యోతనాయవసన్తాది కాలసృష్టికథనం'' ॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "యత్ యదా పూర్వోక్త క్రమేణ దేవశరీరేషూత్పన్నా దేవాః ఉత్తరసృష్టి సిద్ధ్యర్థం బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన పురుషస్వరూపమేవ మనసా హవిష్ట్వేన సఙ్కల్ప్య పురుషేణ పురుషాఖ్యేన హవిషా మానసం యజ్ఞమతన్వత తదానీమస్య యజ్ఞస్య వసన్తః ఋతురేవాజ్య మాసీత్ ఆజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః ఇత్యర్థః। ఏవం గ్రీష్మః ఇధ్మః ఆసీత్ గ్రీష్మమేవేధ్మత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః తథా శరత్ హవిః ఆసీత్ శరదమేవ పురోడాశాది హవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితవన్తః। పూర్వం పురుషస్య హవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః। అనన్తరం వసన్తాదీనామాజ్యాది విశేషరూపత్వేన సఙ్కల్ప ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥ అత్రోక్తత్వాద్యుత్క్రమోప్తి అస్యానన్తరం యజ్ఞం తతః తస్మాద్యజ్ఞాదితి త్రిషు క్రమేణైవ తతః సప్తాస్యాసన్నితి క్రమోపేక్షితః॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(యత్పురుషేణ) దేవావిద్వాంసః పూర్వోక్తేన పురుషేణ హవిషా గృహీతేన దత్తేన చాగ్నిహోత్రాద్యశ్వమేధాన్తం శిల్పవిద్యామయమ్ప్రయత్నం యజ్ఞం ప్రకాశితమతన్వత విస్తృతం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి చ। ఇదానీం జగదుత్పత్తౌ కాలస్యావయవాఖ్యా సామగ్ర్యుచ్యతే। (వసన్తో) అస్య యజ్ఞస్య పురుషాదుత్పన్నస్య బ్రహ్మాణ్డమయస్య వసన్త ఆజ్యం ఘృతవదస్తి। (గ్రీష్మ ఇధ్మః) గ్రీష్మర్తురిధ్మ ఇద్ధ కాష్ఠాద్యగ్నివదస్తి। (శరద్ధవిః) శరదృతుః పురోడాశాదివద్ధవిరావనీయమస్తి."॥

సప్తమీ ఋక్

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౭॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయః। త్రిస్సప్త సమిధః కృతాః।

దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానాః॥ అబధ్నన్పురుషం పశుమ్॥ (ఋ. ౧౫.)

అ॥ దేవాః = విబుధులు, యత్ = ఏ, యజ్ఞం = మానసయజ్ఞమును, తన్వానాః = చేయుచున్నవారయి, పురుషం = జీవుని, పశుం = పశువుగాను, అబధ్నన్ = నియమించిరో (అనగ చిరకాలము ఇతరవిషయములలో ప్రవేశింపనీయక దుష్టట్లు చేయునట్టి అభ్యాసముచేత) స్వాధీనపరచుకొనిరో; అస్య = ఈ యజ్ఞమునకు, సప్త = ప్రాణపఞ్చకము అహంకారబుద్ధులనెడు ఏడును, పరిధయః = పరిధులు ఆసన్ = అయినవి, త్రిఃసప్త = భూతపఞ్చకము తన్మాత్రపఞ్చకము జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకము కర్మేన్ద్రియపఞ్చకము మనస్సు అనెడియిరువది యొకటియు, సమిధః = సమిధలుగా, కృతాః = చేయబడినవి॥

తా॥ దేవతలచే చేయ్యంబడిన మానస యజ్ఞమునందు పఞ్చభూతాదులుసాధనములుగ ప్రవర్తించినవి॥

౧. య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "సప్తమీమాహ॥ 'సప్తాస్యాసన్ పరిధయః అబధ్నన్ పురుషం పశుమ్' ఇతి 'అస్య' సాఙ్కల్పికయజ్ఞస్య, గాయత్ర్యాదీని 'సప్త,' ఛన్దాంసి 'పరిధయః,' 'ఆసన్,' ఐష్టికస్యాహవనీయస్య, త్రయః పరిధయః ఔత్తరవేదికాస్త్రయః, ఆదిత్యశ్చ సప్తమః పరిధి ప్రతినిధిరూపః । అతఏవామ్నాయతే । నపురస్తాత్ పరిదధాత్యాదిత్యో హ్యేవోద్యన్ పురస్తాద్రక్షాంస్యపహన్తీతి । తదేతఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తచ్ఛన్దోరూపాః । తథా 'సమిధః,' 'త్రిఃసప్త' త్రిగుణిత సప్తసఙ్ఖ్యాకాఃఏకవింశతిః 'కృతాః,' ద్వాదశమాసాః, పఞ్చర్తవః, త్రయఇమేలోకాః, అసావాదిత్య ఏకవింశఇతిశ్రుతాఃపదార్థాఏకవింశతిదారుయుక్తేధ్మత్వేన భావితాః । యః పురుషో వైరాజోఽస్తితం 'పురుషం,' 'దేవాః,' ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియరూపాః, యజ్ఞంతన్వానాః మానసయజ్ఞం కుర్వాణాః,' పశుమబధ్నన్ విరాట్పురుషమేవ 'పశుత్వేనభావితవన్తః । ఏతదేవాభిప్రేత్యపూర్వత్ర పురుషేణ హవిషేత్యుక్తమ్,॥

౨. య॥ రామ॥ భా॥ "సాధ్యదేవకర్తృకస్యాధ్యాత్మయజ్ఞస్యసప్తపరిధయః ఆసన్ అస్యవరోః - పరితః సర్వతః ధీయంతఇతిపరిధయః । పఞ్చభూతాని అహంకారబుద్ధీచద్వే - సప్తప్రసిద్ధ యజ్ఞస్య పరిధయః అభూవన్ - త్రిస్సప్తసమిధఃకృతాః - భూతపఞ్చకం తన్మాత్రపఞ్చకం జ్ఞానేన్ద్రియ పఞ్చకం కర్మేన్ద్రియ పఞ్చకం మనః ఏకవింశతిః - ఏతే సమిధస్థానీయా అభవన్ । ఏవముపకరణానిక్లృప్త్వా - దేవాః సాధ్యా దేవాః యజ్ఞంతన్వానాః కుర్వాణాస్సంతః పురుషం చతుర్ముఖరూపం పశుం అబధ్నన్ యూపేబబంధురిత్యర్థః"॥

3. భు॥ విద్యా॥ భా॥ 'అస్యసాఙ్కల్పికయజ్ఞస్య గాయత్ర్యాదీని సప్తఛందాంసి పరిధయఆసన్ । ఐష్టికస్యాహవనీయస్యత్రయః పరిధయ ఔత్తరవేదికాస్త్రయ ఆదిత్యశ్చ సప్తమః పరిధిప్రతినిధిరూపః । అతఏవ ఆమ్నాయతే । నపురస్తాత్పరిదధ్యాదిత్యాదిత్యో హ్యేవోద్యన్పురస్తాద్రక్షాంస్యపహంతీతి । తతఏవ ఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తఛందోరూపాః । తథాసమిధస్త్రిఃసప్తత్రిగుణీకృతసప్తసంఖ్యాకాఏకవింశతిః కృతాః । ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవస్త్రయ ఇమేలోకా అసావాదిత్య ఏకవింశఇతి శ్రుతాఃపదార్థాఏకవింశతి దారుయుక్తేధ్మత్వేనభావితాః । యద్యః పురుషో వైరాజోఽస్తితం పురుషందేవాః ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియరూపా యజ్ఞంతన్వానా మానసంయజ్ఞం తన్వానాః కుర్వాణాః పశుమబధ్నన్ । విరాట్పురుషమేవ పశుత్వేనభావితవంతః । ఏతదేవాభిప్రేత్యపూర్వత్రియత్పురుషేణ హవిషేత్యుక్తమ్.

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ । అస్యహారిస్స్వాకాలాత్ పరిధయః సమిధః ఆసన్నితి చిహ్నాభిప్రాయవానా హరిర్హిరి । కృతాః యజ్ఞోపకృతాః సమిధః త్రిస్సప్త । ఏకవింశతి సంఖ్యాకా అనుక్తార్థః । దేవాః జ్ఞానప్రధానాః అతీతానాగతవర్తమాన బ్రహ్మాణః యత్ పురుషనామక పరమాత్మానం ప్రీతి । యజ్ఞం తన్వానాఃకుర్వన్తః।స్వజ్ఞేష్వపుకోం । యద్వా। నారాయణాఖ్యదేవతాం ప్రీతికత్వేనాబధ్నన్ భావయిత్వా సమర్పణయామాసురితి భావః । భగవద్ధ్యానైకముక్తిభాజో దేవాజ్ఞఃఅభూవన్నిత్యాగమః॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "యత్ యదా దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియరూపాః యజ్ఞంతన్వానాః మానసంయజ్ఞం కుర్వాణాః పురుషంపశుమబధ్నన్ విరాట్పురుషమేవపశుత్వేన భావితవన్తః । ఏతదవాభిప్రేత్యపూర్వం పురుషేణ హవిషేత్యుక్తం తదా అస్యసఙ్కల్పితస్య యజ్ఞస్యసప్తగాయత్ర్యాదీని ఛన్దాంసిపరిధయః ఆసన్ ఐష్టికస్యాహవనీయస్యత్రయః పరిధయః ఔత్తరవేదికాః త్రయః ఆదిత్యః సప్తమః పరిధిః ప్రతినిధిరూపః తథాచశ్రుతిః నపురస్తాత్పరిదధాత్యాదిత్యోహ్యేవోద్యన్పురస్తాద్రక్షాంస్యపహన్తీతి అతఏతే ఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తఛన్దోరూపాః । త్రిసప్తత్రిగుణాః సప్తఏకవింశతి సంఖ్యాకాః సమిధః కృతాః ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవః త్రయఇమేలోకాః అసావాదిత్యః ఏతేఏకవింశతి రేకవింశతిదారుయుక్తేధ్మత్వేనభావితాః యద్వాసప్తసముద్రాః ద్వీపాదయోఽస్యయజ్ఞస్య పరిధయః ఆసన్-భారతఖండాద్యాగాధవన్తి సముద్రాణాం పరిధిత్వంత్రిః త్రిగుణాః సప్తఛన్దాంసిగావః సమిధఃకృతాః గాయత్ర్యాదీనిసప్త అతిజగత్యాదీని సప్తకృత్యాదీని సప్తేతి॥"

౬. శుక్లయ॥దయా॥భా॥ "(సప్తాస్య)అస్యబ్రహ్మాణ్డస్య సప్తపరిధయఃసన్తి, పరిధిహీనే గోలస్యోపరిభాగస్య ఆకాశమూర్ధ్నా పరివ్యాప్తంభవతి సపరిధిర్జ్ఞేయః । అస్యబ్రహ్మాణ్డస్య బ్రహ్మాణ్డాంతర్గతలోకానాం వాసప్త పరిధయోభవన్తి । సముద్రఏక స్త్రసరేణు సహితోవాయుర్ద్వితీయః । మేఘమణ్డలం తృతీయోవాయుః వృష్టిజలం చతుర్థం తదుపరివాయుః పఞ్చమః । అత్యన్తసూక్ష్మోధనంజయష్షష్ఠః సూత్రాత్మా సప్తమః । ఏవమేకైకస్య పరస్పరమాచ్ఛాదకత్వాత్ పరిధయోవిజ్ఞేయాః । (త్రిస్సప్తసమిధః కృతాః) ఏకవింశతిః పదార్థాః సామగ్ర్యస్యసామగ్రీ ప్రకృతిమహతత్త్వాహంకారౌ పఞ్చ సూక్ష్మ భూతాని పఞ్చస్థూలభూతాని పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి శ్రోత్రం, త్వక్, చక్షుః, జిహ్వా, నాసికా, వాక్, పాద, హస్త, పాయు ఉపస్థంచేతి, శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః పఞ్చతన్మాత్రాః పృథివ్యాద్యాని తోయాని శాకాని

తిరంతర్భూతాని భవంతీత్యాదయో భవన్తి । ఏవం సర్వ్యమిత్యాదివాక్యతిధ్యా వక్త్రస్య బహిర్గ్రంథాదవస్యసమిధః కారణానివిక్షేయాని ఏతేషామవయవరూపాణి తు తత్త్వాని బహూనిసన్తి తిబోధ్యమ్ । (దేవాయ) తదిదం యజ్ఞపురుషేణ రచితం యజ్ఞపురుషం పరుంసర్వద్రష్టారం సర్వైః పూజనీయం దేవాదిద్యాంగః । (అనధ్వగ) ధ్యానేన బద్ధం తిరంవిరాడ్యుక్త్యరత్వేన కస్యాపిధ్యానంసైవమితిన్నతి సైవసర్వ్యస్తీత్యర్థః॥

అష్టమీఋక్

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౮॥ తం యజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్ । పురుషం జాతమగ్రతః।
తేన దేవా అయజన్త । సాధ్యా ఋషయశ్చ యే॥ (ఋ. ౭.)

అ॥ తం = ఆ, యజ్ఞం = యాగసాధనమయినట్టియు, అగ్రతః = ఆరంభమందు జాతం = ఉత్పన్నమయినట్టియు పురుషం = జీవుని, బర్హిషి = మానసయజ్ఞమునందు ప్రౌక్షన్ = సంస్కరించిరి అనగ బలిగ చేసిరి. సాధ్యాః = జ్ఞానులును యే = ఏ ఋషయశ్చ = ఋషులును (గలరో) దేవాః = (ఆ) విబుధులు, తేన = ఆ జీవునిచే అయజన్త = (భగవంతుని) పూజించిరి. అనగ పరమాత్మకు జీవాత్మను సమర్పించిరి.

తా॥ సర్వవిబుధులు మానసయజ్ఞమునందు ముందుగ నుదయించిన తమతమ దేహములలో నుండెడి జీవాత్మను సమర్పించి భగవంతుని పూజించిరి।

౧. ఋ॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అష్టమీమాహ॥ 'తంయజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్-సాధ్యా ఋషయశ్చ యే' ఇతి 'యజ్ఞం' యజ్ఞసాధనభూతం, 'తం' 'పురుషం' పశుత్వభావనయా యూపే బద్ధం 'బర్హిషి' మానసే యజ్ఞే, 'ప్రౌక్షన్' ప్రోక్షితవన్తః । కీదృశం 'అగ్రతః' సర్వసృష్టేః పూర్వం పురుషం జాతం, పురుషత్వేనోత్పన్నమ్ । ఏతచ్చ ప్రాగేవోక్తం-'తతో విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుష' ఇతి । 'తేన' పురుషరూపేణ పశునా, 'దేవాః' 'అయజన్త' మానసయాగం నిష్పాదితవన్తః । కే తే దేవాః ఇత్యత ఆహ । 'సాధ్యాః' సృష్టిసాధనయోగ్యాః ప్రజాపతిప్రభృతయః తదనుకూలాః 'ఋషయః' మన్త్రద్రష్టారశ్చ 'యే' సన్తి తే సర్వేఽపి 'అయజన్త'."

౨. యజు॥ రా॥ భా॥ "అగ్రతో జాతం యజ్ఞం [illegible] బర్హిష్యక్షేన సంస్కృతవన్తః-ప్రధానం సంస్కృత్య బర్హిష్యుపాకృత్య సంస్కృతవానిత్యర్థః అగ్రతో జాతం ఉత్పన్నం యజనీయం హవిర్భూతం [illegible] పురుషం సంస్కృత్య తం యజ్ఞం తేన-దేవాః-సాధ్యాః దేవాః ప్రౌక్షన్ ప్రోక్షణాదినా.

సాఙ్కల్పయజ్ఞమకుర్వన్ తేనదేవా అయజన్తేతి- తేన ప్రోక్షిత చతుర్ముఖరూపపశునా-దేవాః సాధ్యాదయః అయజన్త-యాగమకుర్వన్ యాగో నామ దేవతోద్దేశ్యక ద్రవ్యత్యాగః యాగ ఇత్యుక్తం-యేత ఋషయః సాక్షేద్యాగాః ఋషయః జ్ఞానినశ్చ-యే వేదితారం తే-తేచయథార్థజ్ఞానం ఆత్మరూపహవిః ఏవం పరబ్రహ్మరూపాగ్నౌ సమర్పితవన్తః- తథాశ్రీవైకుంఠవాసి దేవాస్సాధ్యాః దేవాః అనిరుద్ధపరమాత్మాగ్నౌ పశురూప చతుర్ముఖ హవిస్సమర్పణ రూపయజ్ఞ మకుర్వన్నిత్యర్థః॥ ప్రాజాపత్యేష్టికారిణః స్సురగణాః ఇత్యుపనిషత్ బ్రహ్మైకత్వానుసంధానం ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి శ్రుతేః అయమర్థః। చిరంచితః॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "యజ్ఞం యజ్ఞసాధనభూతం తంపురుషం పశుత్వభావనయా యూపేబద్ధం బర్హిషిమానసే యజ్ఞే ప్రౌక్షన్। ప్రోక్షితవన్తః। కీదృశమిత్యత్రాహ। అగ్రతః సర్వసృష్టేః పూర్వం పురుషంజాతం పురుషత్వేనోత్పన్నం। ఏతచ్చ ప్రాగేవోక్తం తస్మాద్విరాడ జాయత విరాజో అధిపూరుష ఇతి। తేన పురుషరూపేణ పశునా దేవా అయజన్త। మానసయాగం నిష్పాదితవన్త ఇత్యర్థః। కేతేదేవా ఇత్యత్రాహ। సాధ్యాః సృష్టిసాధనయోగ్యాః ప్రజాపతి ప్రభృతయః। తదనుకూలా ఋషయోమన్త్రద్రష్టారశ్చ యేసన్తి తేసర్వే ఽప్యయజన్తేత్యర్థః॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "తంయజ్ఞనామక పరమాత్మాన ముద్దిశ్య। అగ్రత- ఇన్ద్రాదిదేవేభ్యః ఇన్ద్రాదిస్సర్వతేజోద్గతాత్ తంపురుషం రుద్రమ్। బర్హిషి మానసయజ్ఞే ప్రౌక్షన్ ప్రోక్షణాది సంస్కారయుక్త మకుర్వన్। దేవాః సాధ్యాఋషయశ్చయే। తేసర్వేతేన పరమాత్మనా ప్రేరితాస్సన్తో యజన్త। శ్రీహరిముద్దిశ్య స్వస్వయోగ్యతాను సారేణమానసయజ్ఞం చక్రురిత్యర్థః॥

౫. శుక్ల॥ మహీ॥ భా॥ "యజ్ఞసాధనత్వాద్యజ్ఞః యజ్ఞంయజ్ఞసాధనభూతంపురుషం పశుత్వభావనయా యూపేబద్ధం బర్హిషిమానసే యజ్ఞే ప్రౌక్షన్ ప్రోక్షితవన్తః ప్రోక్షణాదిభిః సంస్కారైః సంస్కృతవన్తః। కీదృశం అగ్రతః సృష్టేః పూర్వం జాతం పురుషత్వేనోత్పన్నంఏతచ్చప్రాగేవోక్తం తస్మాత్ విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుషఇతి। పురుషరూపేణపశునా దేవా అయజన్త మానసయాగం నిష్పాదితవన్తః కేతేదేవాఇత్యతాహ సాధ్యాః సృష్టిసాధన యోగ్యాః ప్రజాపతి ప్రభృతయః తదనుకూలా ఋషయః మన్త్రద్రష్టారః తేసర్వేఽప్యయజన్త"॥

౬. శుక్ల॥ దయా॥ భా॥ (తంయజ్ఞంబ.) యమగ్రతోజాతం ప్రాదుర్భూతం జగత్కర్తారం పురుషం పూర్ణం యజ్ఞం సర్వపూజ్యం పరమేశ్వరం బర్హిషి హృదయాకాశే [illegible] ప్రౌక్షన్ ధ్యానాభిముఖం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి త

త్యుపదిశ్యతే ఈశ్వరేణ (తేనదేవా) తేనపరమేశ్వరేణ పురుషేణ వేదద్వారేణ దిష్టాస్తే సర్వేదేవావిద్వాంసః సాధ్యాజ్ఞానిన ఋషయోమన్త్రద్రష్టారశ్చ యేచాన్యే మనుష్యాస్తం పరమేశ్వర మయజన్త పూజయన్త । అతేన కింసిద్ధం సర్వేమనుష్యాః పరమేశ్వరస్య స్తుతిప్రార్థనోపాసనా పురస్సరమేవ సర్వకర్మానుష్ఠానం కుర్యురిత్యర్థః॥

నవమీఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్

మం॥౯॥తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః । సమ్భృతమ్పృషదాజ్యమ్।
పశూగ్ంస్తాగ్ంశ్చక్రే వాయవ్యాన్ । ఆరణ్యాన్గ్రామ్యాశ్చయే (ఋ.౯)

అ॥ సర్వహుతః=సర్వము హోమము చేయఁబడుచుండెడి, తస్మాత్=ఆ యజ్ఞాత్=మానసయజ్ఞమువలన పృషదాజ్యం=జగత్కారణమగువీర్యముసంభృతం=సంపాదింపబడినది. తాన్=ఆ ఆరణ్యాన్=అరణ్యమునందు సంచరించునట్టియును వాయవ్యాన్=అన్తరిక్షమునందు సంచరించునట్టియు పశూన్=ప్రాణులను చక్రే=చేసెను, యే=ఏ గ్రామ్యాశ్చ=గ్రామములయందు సంచరించెడి గవాశ్వాదులు (గలవో) వానినిగూడ సృజించెను.

తా॥ సర్వములను హోమము చేయుచుండెడి అమానస యజ్ఞమువలన ప్రీతుడయిన భగవంతుడు గవాశ్వవ్యాఘ్రమృగాది సృష్టిని నిర్మించెను॥

౧. శ్రు॥ అ॥ వివ్యా॥ భా॥ "నవమీమాహ॥ 'తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః - గ్రామ్యాశ్చయే'॥ ఇతి । 'సర్వహుతః, సర్వాత్మకః పురుషో యస్మిన్ యజ్ఞే హూయతే, సోఽయం సర్వహుత్ తాదృశాత్, 'పూర్వోక్తాత్ మానసాత్, 'యజ్ఞాత్,' 'పృషదాజ్యం,' 'సమ్భృతం, సమ్పాదితం, దధిచాజ్యం చేత్యేవమాది భోగ్యజాతం సమ్పాదితమిత్యర్థః । తథా 'వాయవ్యాన్, వాయుదేవతాకాన్, లోకప్రసిద్ధాన్, 'ఆరణ్యాన్,' 'పశూన్,' 'చక్రే, ఉత్పాదితవాన్, ఆరణ్యాః హరిణాదయః తథాయే । గ్రామ్యాః, గవాశ్వాదయః, తానప్యుత్పాదితవాన్ । పశూనామన్తరిక్షద్వారా వాయుదేవత్యత్వం యజుర్బ్రాహ్మణే సమామ్నాతం । వాయవః స్థేత్యాహ వాయుర్వా అన్తరిక్షస్యాధ్యక్షాః । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః వాయవ ఏవైనాన్ పరిదదాతీతి॥

౨. శ్రు॥ రా॥ భా॥ "తస్మాదితి-సర్వహుతః-సర్వాత్మకం పురుషం యస్మిన్ యజ్ఞావాయజ్ఞాగ్నౌ - హూయతే పరిణామకుంభాదేవ హోమాయమానసర్వహుతః - సమ్పృ

ప్రతిపత్తిః - యజ్ఞాత్ - యజ్ఞపురుషాత్, తస్మాద్విరాడుత్పత్తిహేతోః పృష దాజ్యం దధిమిశ్రితాజ్యం పృషదాజ్యమితి యాజ్ఞికాః వదన్తి - జగత్కారణభూతం సర్వలోకహితకారకం దివ్యంసంభృతం సంపాదితం - అత్రైతదాదయాంకారాది జనక హేతుః ప్రకృతిః సందీపాజనకాత్ జగత్కారణ భూతం దివ్యం పృషదాజ్యమిత్యుచ్యతే-సః పశుపతిః తాన్ యజ్ఞసాధనభూతాన్ పశూన్ గవాదీన్ చక్రేస ర్జ - తతః వాయవ్యాన్ వాయుమార్గగామినః పక్షిసంఘాన్ అరణ్యాన్ వ్యాఘ్రాదీన్ చక్రేసర్జ - గ్రామ్యాశ్చ యోగ్యైరసంచారిణః మార్జాలాదయస్సంతి - తాన్ చక్రేసర్జ - భగవత్ప్రసాదాల్లబ్ధః పశుపతిః పృషదాజ్యాది మాత్రప్రసృష్టించ కృతవానితి భావః" ।

౩. యజు । సాయ । భా । "సర్వహుతః సర్వాత్మకః పురుషో యస్మిన్యజ్ఞే హూయతే సోఽయం సర్వహుత్ । తాదృశాత్తస్మాత్పూర్వోక్తాన్మానసాద్యజ్ఞాత్పృషదాజ్యం దధిమిశ్రమాజ్యం సంభృతం । సంపాదితం । దధి చాజ్యం చేత్యేవమాది భోగ్యజాతం సర్వం సంపాదితమిత్యర్థః । తథా వాయవ్యాన్వాయుదేవతాకాన్లోకప్రసిద్ధానారణ్యాన్పశూంశ్చక్రే । ఉత్పాదితవాన్ । ఆరణ్యా హరిణాదయః । తథా యే చ గ్రామ్యాః గవాశ్వాదయస్తానపి చక్రే । పశూనామన్తరిక్షద్వారా వాయుదేవత్యత్వం యజుర్బ్రాహ్మణే సమామ్నాయతే । వాయవః స్థేత్యాహ వాయుర్వా అన్తరిక్షస్యాధ్యక్షాః । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః । వాయవ ఏవైనాన్పరిదదాతి । తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం (౩.౨.౧.౩.) ఇతి ।

౪. ఋగ్వేద । భా । "తస్మాద్యజ్ఞాత్ యజ్ఞనామ్నః పరమాత్మనః సర్వహుత్ - సర్వకర్మభిః సర్వేంద్రియైరారాధ్యమానాత్ యజ్ఞసాధనం । సంభృతం । యజ్ఞార్థం కృతసంపాదితం । పృషదాజ్యం । దధిమిశ్రాజ్యం ఇత్యన్నం జాతం । ఋషయః స్వోక్త సర్వదేవానుదిశ్య తాన్ పశూన్ చక్రిరే వాయవ్యాన్ వాయుదేవతాకాన్ ఆరణ్యాన్ అరణ్యభవాన్ హరిణాదీన్ గ్రామ్యాన్ గ్రామభవాన్ । అనేకాన్ తాంశ్చ చక్రే ఇత్యర్థః" ।

౫. ఋగ్వేద । భా । "సర్వం హూయతే యస్మిన్ సర్వహుత్ । తస్మాద్యజ్ఞాత్ పృషదాజ్యం దధిమిశ్రమాజ్యం సంభృతం సంపాదితం దధ్యాజ్యాది భోగ్యజాతం సంపాదితమిత్యర్థః । తథా వాయవ్యాన్ వాయుదేవతాకాన్ లోకప్రసిద్ధాన్ పశూన్ చక్రే ఉత్పాదితవాన్ । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః । అన్తరిక్షస్య వాయుదేవత్యత్వాత్పశూనాం వాయుదేవత్యత్వం । తాన్ తాన్ ఉత్పాదితవాన్ । ఆరణ్యాన్ హరిణాదీన్ గ్రామ్యాన్ గవాదీన్ పశూన్ చక్రే" ।

౭॥ శుక్లయ దరహా॥ భా॥ "(తస్మాద్య) అస్యార్థో వేదోత్పత్తి ప్రకరణే తస్యైవ శ్రుతిః ("తస్మాద్యజ్ఞాత్సచ్చిదానన్దాది లక్షణాత్పూర్ణాత్ పురుషాత్ సర్వహుతాత్సర్వపూజ్యాత్సర్వోపాస్యాత్ సృష్ట్యుత్పత్తిమతః పరబ్రహ్మణః పు. ౯) తస్మాత్ పరమేశ్వరాత్ (సంభృతః పృషదాజ్యం! పృషు సేచనే ధాతుః వర్షన్తి సిఞ్చన్తి ఉక్షన్తి వృత్త్యాదికారకమన్నాది వస్తుజాతస్మిన్ స్తత్పృషత్। అజ్యం ఘృతం మధుదుగ్ధాదికంచ పృషదితి భక్ష్యాన్నోపలక్షణమ్। అజ్యమితిప్యం జలోపలక్షణం, యావద్వస్తు జగతివర్తతే తావత్సర్వం పురుషాత్పరమేశ్వర సామర్థ్యా దేవజాతమితి బోధ్యం। తత్సర్వ మీశ్వరేణాస్యల్పం ||౨౫ తదైశ్చ సమ్యగ్ధారితమస్తి। అతః సర్వైర నన్యచిత్తైరాయం పరమేశ్వర ఏవోపాస్యో నాన్యశ్చేతి। (పశూగ్ంస్తాంశ్చక్రే) యఆరణ్యా వనస్థాః పశవోయేచ గ్రామ్యాస్తాన్ సర్వాన్ ఏవచక్రే కృతవానస్తి। సచపరమేశ్వరో వాయవ్యాన్ వాయుసహచరితాన్ పక్షిణశ్చక్రే చకారాదన్యాన్ సూక్ష్మదేహధారిణః కీటపతంగాదీనపి కృతవానస్తి""॥

దశమీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౦॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః । ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే ।
ఛన్దాగ్ంసిజజ్ఞి రేతస్మాత్ । యజుస్తస్మాదజాయత॥ (ఋ.౯.)

అ॥ సర్వహుతః = సర్వముహోమము చేయబడుచుండెడి, తస్మాత్ = ఆ, యజ్ఞాత్ = యజ్ఞమువలన, ఋచః = ఋక్కులును, సామాని = సామములున్ను, జజ్ఞిరే = అయినవి। తస్మాత్ = ఆయజ్ఞమునవలన, ఛన్దాంసి = గాయత్ర్యాది ఛందస్సులు, జజ్ఞిరే = అయినవి, తస్మాత్ = ఆయజ్ఞమునవలన, యజుః = యజుస్సు, అజాయత = అయినది॥

తా॥ మానసయజ్ఞముచే ప్రీతుడయిన భగవంతునిచే ఋగ్యజుస్సామ వేదములును గాయత్ర్యాది ఛందస్సులును ఉపదేశింపంబడినవి॥

౧. యా॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "దశమీఋచా॥ 'తస్మాత్ యజ్ఞాత్ - యజుస్తస్మాదజాయత' ఇతి॥ 'ఛన్దాంసి' గాయత్ర్యాదీని స్పష్టమన్యత్"॥

౨. యా॥ రామా॥ భా॥ "తస్మాదితి। సర్వహుతః సర్వం అనిరుద్ధాగ్నౌ హోతుంశక్యతః యజ్ఞైకరూపం ప్రాప్తవతః తస్మాత్పురుషాత్ ఋచః - ఋగ్వేదాః సామాని - సామవేదాశ్చ జజ్ఞిరే - యోగ్ర్యహ్మణాం నిదధాతి పూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇతి భగవతా ఉపదిష్టాః వేదాః ప్రాప్తా

ఋచస్సామాని ఛన్దాంసిచ జజ్ఞిరే - ఏతస్మాత్ యజ్ఞాజ్జాతా ఇత్యర్థః । యజుస్త స్మాదజాయత తస్మాద్యజ్ఞాత్ యజూంషి అపాదబద్ధాని యజూంషి యజుర్వేదశ్చ పాదబ ద్ధశ్చ యజుర్వేదశ్చ జాయత - భగవత్కృపాలబ్ధ చతుర్ముఖ ఋషీణాం తదానుసారేణ వేదాభిగతా ఇత్యర్థః పూర్వం విద్యమానా ఏవ అనేన భగవత్సన్నిధౌ లబ్ధా ఇత్యర్థః"॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "సర్వహుతస్తస్మాత్ పూర్వోక్తాద్యజ్ఞాదృచః సా మానిజజ్ఞిరే । ఉత్పన్నాః । తస్మాద్యజ్ఞాచ్ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని జజ్ఞిరే । తస్మా ద్యజ్ఞాద్యజురప్య జాయత"॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "కించసర్వహుతః హోమితాత్ । యజ్ఞాత్ సర్వ యజ్ఞభోక్తుః । తస్మాద్ధరేః ఋచః ఋగ్వేదాభిమానిదేవాః దేవాశ్చ జజ్ఞిరే ఉత్ప న్నాః । ప్రాదుర్భూతా శ్చేతి సర్వత్రార్థః । ఏవంసామాని గాయత్ర్యాదీని ఛం దాంసి యజుర్వేదాభిమాని దేవతా సమూహః అజాయత"॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "సర్వహుతః తస్మాత్ యజ్ఞాత్ ఋచః సామా నిచ జజ్ఞిరే ఉత్పన్నాని । ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని జజ్ఞిరే । తస్మాద్య జురప్యజా యత ఋగ్యజుస్సామభిశ్ఛన్దోభిశ్చ వినా యజ్ఞాన సిధ్యతి"॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "అస్యార్థ ఉక్తో వేదోత్పత్తి పరిహరణే"॥

ఏకాదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥౧౧॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త । యేకేచోభయాదతః।

గావోహజజ్ఞిరేతస్మాత్ । తస్మాజ్జాతా అజావయః॥ ఋ. ౧౦

అ॥ తస్మాత్ = అనూనసంయజ్ఞమువలన, అశ్వాః = అశ్వములు, అజాయన్త = పుట్టినవి, ఉభయాదతః = ఊర్ధ్వాధో భాగములయందు దన్తములుగల, యేకేచ = ఎవ్వి ప్రాణులుగలవో, (అవియును పుట్టినవి) తస్మాత్ = అనూనసంయజ్ఞమువలన, గావః = గో వులు, జజ్ఞిరే = జనించినవి, తస్మాత్ = అనూనసంయజ్ఞమువలన, అజావయః = మేకలు ను, గొర్రెలును, జాతాః = పుట్టినవి.

భా॥ భగవత్ప్రీతికరమగు నానూనసంయజ్ఞమువలన గవాశ్వాది సృష్టి ప్రవర్తిం

౧. య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అర్థైకాదశీమాహ॥ 'తస్మాదశ్వా అజాయంత-త స్మాజ్జాతా అజావయః' । ఇతి । 'అశ్వవ్యతిరిక్తా గర్దభా అశ్వతరాశ్చయే కేచిదూ ర్ధ్వాఽధోభాగ యోరుభయోర్దంతయుక్తాః సన్తితేప్యశ్వవత్ అజాయన్త । తథా గావః అజాశ్చావ యశ్చేతి సర్వేప్యుత్పన్నాః"॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "తస్మాచ్చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః అశ్వాః మహావేగ శాలిన్య స్తురంగజాతాః॥ చకారోఽత్ర చ త్వర్థబోధకః । కించఏక. ఏకభాగదంతాః-ప శ్వావయః ఉభయాదతః ఉభయతోదంతాః గర్దభాదయః గావః- యజ్ఞీయాజాద్యాది హ విః ప్రదాః ।ఏతస్మాచ్చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః అజాశ్చావయశ్చజాతాః"॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "తస్మాత్పూర్వోక్తాద్యజ్ఞాదశ్వా అజాయన్త ఉత్ప న్నాః-తథాయేకేచాశ్వ వ్యతిరిక్తాగర్దభా అశ్వతరాశ్చ ఉభయాదత ఊర్ధ్వాఽధో భాగయోరుభ యోర్దంతయుక్తాః సంతితేప్య జాయన్త । తథా తస్మాద్యజ్ఞాద్గావ శ్చ జజ్ఞిరే । కించతస్మాద్యజ్ఞాద జావయశ్చ జాతాః"॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "తస్మాత్ పురుషాత్ అశ్వాః అజాయంత । యేకే చ । ఉభయాదతః । ఉపర్యధోదంతాః మనుష్యాద్యాః । గావోహ ధనవోపి తస్మాదే వ జజ్ఞిరేఅజాయంత । అజాః ఛాగాః అవయఃకంబళ్యుపయుక్తపశవః ।తస్మాజ్జాతాః"॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ తస్మాత్ యజ్ఞాత్ అశ్వాః అజాయన్త ఉత్పన్నా తథా యేకేచా శ్వవ్యతిరిక్తా గర్దభాదయోఽశ్వతరాశ్చ ఉభయాదతః ఉభయో ర్భాగయోర్దంతా యేషాంతే ఉభయదతః ఛాన్దసమ్ దీర్ఘమ్ ఊర్ధ్వాధోభాగ యోర్దన్తయుక్తాః సన్తితేప్య జాయన్త । తథాపాస్పుటం తస్మాత్ యజ్ఞాత్ గావః చజజ్ఞిరే । కించతస్మాద్యజ్ఞాత్ అజావయః అజాః అవయశ్చజాతాః । వహిపశుభిర్య జ్ఞాయజ్ఞస్సిద్ధ్యేత్"॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(తస్మాదశ్వా) తస్మాత్పరమేశ్వర సామర్థ్యా ద శ్వాస్తురంగా అజాయన్త గ్రామ్యారణ్యపశూనాం మధ్యేఽశ్వాదీనా ముత్తరత్వా దస్య ముత్తమగుణ వత్త్వ ప్రకాశనార్థో యమారమ్భః (యే కే చోభయాదతః) ఉభ యతోదన్తా ఏషాన్త ఉభయాదతో యేకేచిదుభయా దతఉష్ట్రగర్దభాద యస్తేఽ ప్యజాయన్త- (గావో హ) తథా తస్మాత్పురుష సామర్థ్యా దేవ గావోధేనవః కిరణా శ్చేన్ద్రియాణిచ జజ్ఞిరే జాతాని (తస్మాజ్జాతా అజా,) ఏవమేవచాజాశ్ఛాగా అవయ శ్చ జాతా ఉత్పన్నా ఇతి విజ్ఞేయమ్"॥

ద్వాదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౧౦-౨॥ యత్పురుషం వ్యదధుః । కతిధా వ్యకల్పయన్ ।
ముఖం కిమస్య కౌ బాహూ - కావూరూ పాదావుచ్యేతే॥ (ఋ. ౧౧.)

అర్థము. యత్ = ఎప్పుడు, పురుషం = పురుషుని వ్యదధుః = భావించిరో (అప్పుడు), కతిధా = ఎన్నిప్రకారములచేత, వ్యకల్పయన్ = భావించిరి, అస్య = ఈపురుషునికి, ముఖం = ముఖము, కిం = ఏది, బాహూ = బాహువులు, కౌ = ఏవి, ఊరూ = ఊరువులు, కా = ఏవి, పాదౌ = పాదములు, ఉచ్యేతే = (భావింపంబడినటులు) చెప్పంబడుచున్నవి.

తా॥ మానసయజ్ఞమునందు భావింపంబడిన పురుషుని కెన్ని ఏయే యవయవములుగ భావింపంబడెనని ప్రశ్న చేయబడుచున్నది.

ఈఋక్కు మొదలగు నాలుగుఋక్కులును సృష్టివిషయకములుగ ప్రశ్నోత్తరములుగ దిగువను వ్రాయంబడిన భాష్యకర్తలు వ్యాఖ్యానమును చేసియున్నారు. మూడు నాలుగు ఋక్కులు వారి వ్యాఖ్యానమునకు సరిగానున్నట్లు గనుపించినను ఒకటి రెండు ఋక్కులలో క్లేశమున్నయది. ఎట్లనిన - భగవంతుని ధ్యానించిన సమయమునందు ఏయే ప్రకారముగ ధ్యానించిరి. ఏది ఏయే అవయవమయినదో అని - ప్రశ్నార్థకము ఈ ఋక్కు తాత్పర్యమయియున్నది. ఉత్తరార్థకమగు రెండవ ఋక్కు తాత్పర్యముకూడ ఇందుకనుగుణముగ నుండవలయును. మిగిలిన రెండు ఋక్కులయందుండు పంచవ్యాప్త బలముచే నీరెండుఋక్కులును సృష్టివిషయముగ యోజింపవలసినదిగనున్నను ప్రశ్నార్థకము మొదటిఋక్కుయొక్కయు, అందు ఉత్తరార్థకమగు రెండవఋక్కుయొక్కయు, తాత్పర్యమనుసరించి మూడు నాలుగు ఋక్కులయొక్క తాత్పర్యముకూడ అవయవత్వభావనయని మాచే వ్రాయంబడినది. ఇట్టితాత్పర్యము నె గుంటూరుపురమునందు శ్రీమత్పరమహంస బాలసుబ్రహ్మణ్య బ్రహ్మస్వాములవారు ప్రకటించియున్నారు. ఈపక్షమందును మూడు నాలుగు ఋక్కులయందలి పంచవ్యాప్తములకు ప్రథమా ప్రత్యర్థయోజన మొకటియు ఈయుదాహరింపంబడిన భాష్యటీకలలో వ్యభిచారము లేదనునది యొకటియు క్లేశమని ఎందవచ్చును. ఇందునుగూర్చి పీఠికయందు వ్రాయబడు అంశములనాలోచించి యథార్థము మాన్యులే గ్రహింపదగును.

౧। య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ అథ ద్వాదశీమాహ ‹‹యత్పురుషం›› కాప్యాయాం బాహూ కావూరూ పాదావుచ్యేతే'' ఇతి । ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాదిసృష్టిం వక్తుమత్ర బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః ప్రాణరూపా దేవాః 'యత్' యదా, 'పురుషం విరాడ్రూపం, 'వ్యదధుః' సఙ్కల్పేనోత్పాదితవన్తః । తదానీం 'కతిధా' కతిభిః ప్రకారైః 'వ్యకల్పయన్' వివిధం కల్పితవన్తః । ఏవం సామాన్యరూపః ప్రశ్నః । ముఖం కిమిత్యాద యోవిశేష ప్రశ్నాః''

౨। ఋ॥ సా॥ భా॥ ‹‹అథ యజ్ఞాది కర్మసమర్థభూత బ్రాహ్మణాదిసృష్టిమాహ। యత్పురుషం వ్యదధురితి - యత్ - యదా సాధ్యా దేవాః పురుషం చతుర్ముఖం వ్యదధుః - వకుత్వ్యాఽకల్పితవన్తః - కతిధా వ్యకల్పయన్ - తస్య అవయవాః కతిధా కతిప్రకారాః అకల్పయన్ - కల్పితవన్తః - అస్య బ్రాహ్మణః ముఖం కిం బాహూ కౌ - ఊరూ కౌ పాదౌ కావితి ప్రశ్నాః కృతాః''॥

౩। ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ 'ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాది సృష్టిం వక్తుం బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః ప్రాణరూపా దేవా యద్యదా పురుషం విరాడ్ రూపం వ్యదధుః సఙ్కల్పేనోత్పాదితవన్తస్తదానీం కతిధా కతిభిః ప్రకారైర్వ్యకల్పయన్ । వివిధం కల్పితవన్తః । అస్య పురుషస్య ముఖం కిమాసీత్ । కౌ బాహూ అభూతామ్ । కావూరూ । కౌ పాదావుచ్యేతే । ప్రథమం సామాన్యరూపః ప్రశ్నః పశ్చాన్ముఖం కిమిత్యాదినా విశేషవిషయాః ప్రశ్నాః॥''

౪। ఋ॥ మహీ॥ భా॥ ‹‹యత్పురుషం యం పురుషం వ్యదధుః । ఇత్యుత్పాదితవన్తః తం కతిధా యత్సంఖ్యాక బ్రాహ్మణాద్యుత్పాదకీయ దవయవత్వేన వ్యకల్పయన్ వ్యచింతయన్ । తదేవ ప్రస్తావ్య వివృణోతి । ముఖమితి । అస్య శ్రీ నారాయణస్య ముఖం కిం సత్యోత్పాదక మిత్యుచ్యతే । ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ । ఉత్తరశ్రుత్యాం సమాధత్తే బ్రాహ్మణ ఇతి॥''

౫। శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ ‹‹ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాదిసృష్టిం వక్తుం బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః । ప్రాణరూపా దేవా యత్ యదా పురుషం వ్యదధుః సఙ్కల్పేనోత్పాదయన్ తదా కతిధా కతిభిః ప్రకారైర్వ్యకల్పయన్ వివిధం కల్పితవన్తః అస్య పురుషస్య ముఖం కిమాసీత్ కిం బాహూ కావూరూ పాదా ఉచ్యేతే పాదౌ కిమాస్తామిత్యర్థః॥''

౬। శుక్లయ॥ ఉవ॥ భా॥ ‹‹(యత్పురుషం॰) యద్యస్మాదేతం ప్రాణ్యో

క్త్యుత్కృష్టం పురుషం పరమేశ్వరం కతిధా కియత్ప్రకారైః (వ్యకల్పయన్) తస్య సామ
ర్థ్యవికల్పనం కుర్వన్తీత్యర్థః । (వ్యదధుః) తం సర్వశక్తిమంత విరాడ్రూపం వివిధసామ
ర్థ్య కల్పనాదను రద్ధాదనేకవిధం తస్య వ్యాఖ్యానం కృతవంతః కుర్వన్తి కథయన్తి చ ।
(ముఖంకిం) అస్య పురుషస్య ముఖ్యం ముఖ్యగుణోపేతః కిముత్పన్నమాసీత్ (కింబా
హూ) బలవీర్యాది గుణోపేతః కిముత్పన్నమాసీత్ (కిమూరూ) వ్యాపారాదిమధ్య
గుణోపేతైః కిముత్పన్నమాసీత్ (పాదావుచ్యేతే) పాదావధానస్మృత్యాదిన
మగుణైః కిముత్పన్నంవర్తేతే అస్యోత్తరమాహ"

త్రయోదశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం। ౧౩। బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ । బాహూ రాజన్యః కృతః ।
ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః । పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత ॥(ఋ-౧౨.)

అ॥ అస్య = ఈ, పురుషునకు బ్రాహ్మణః = విద్యాదిగుణాఢ్యుడు, ముఖం = ముఖము
గ, ఆసీత్ =(భావింపంబడినది) అయెను, రాజన్యః = వీర్యాదిగుణాఢ్యుడు, బాహూ =
బాహువులుగ, కృతః = (భావింపంబడినదిగా) చేయంబడెను. వైశ్యః యత్ =
వ్యాపారాది ధర్మమెది (గలదో) తత్ = అది, అస్య = ఈపురుషునకు, ఊరూ =
తొడలుగ, (భావింపబడినది అయెను) శూద్రః = సేవాదిగుణాఢ్యుడు, పద్భ్యాం = పా
దములుగ, అజాయత =(భావింపంబడినది) అయెను.

తా॥ మానవసంఘమునందు భావింపబడిన ఈపురుషునకు విద్యాదిగుణము ముఖ
ముగను, వీర్యాదిగుణము బాహువులుగను, వ్యాపారాది ధర్మము తొడలుగను, సే
వాదిగుణము పాదములుగను, భావింపంబడినవని పూర్వప్రశ్నకు ఉత్తరము ఈఋ
క్కుచెప్పు భావము.

ఈయంశమునుగూర్చి కౌషీతకిబ్రాహ్మణోపనిషత్తునందు చెప్పంబడినయంశ
మును ఆలోచింపదగినది. (కౌషీతక్యుపనిషత్తు ౨, ౯) "అథ పౌర్ణమాస్యాం పుర
స్తాచ్చన్ద్రమసం దృశ్యమానముపతిష్ఠేత ఏతయైవావృతా సోమో రాజాసి విచక్షణః ప
ఞ్చముఖోఽసి ప్రజాపతిర్బ్రాహ్మణస్త ఏకం ముఖం తేనముఖేన రాజ్ఞోఽత్సి తేన
ముఖేనమామన్నాదంకురు రాజాత ఏకం ముఖంతేన ముఖేన విశోఽత్సి తేన ముఖేనమా
మన్నాదంకురు శ్యేనస్త ఏకం ముఖమ్ &c.॥ (పు. ౨౮.)

౧. యజు॥ అ॥ విద్యా॥ భా। " అథత్రయోదశీమాహ॥ 'బ్రాహ్మణోఽస్య-అరో యాస్, ఇతి॥ యోఽయంబ్రాహ్మణజాతి విశిష్టః పురుషః సోఽయం 'అస్య, ప్రజాపతేః, 'ముఖమాసీత్', ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః యోఽయం 'రాజన్యః, క్షత్రియజాతిః సబాహూత్వేన నిష్పాదితః, బాహుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః । 'తత్, తదానీం, యా(ప్రజాపతేః 'ఊరూ, తద్రూపః 'వైశ్యః' సమ్పన్నః ఊరుభ్యాముత్పన్న ఇత్యర్థః తథా । 'పద్భ్యాంశూద్రః, ఉత్పన్నః॥ ఇయంచముఖాదిభ్యో బ్రాహ్మణాదీనా ముత్పత్తిః సప్తమకాండే సముఖతస్త్రివృతం నిరమమీతేత్యాదౌ విస్పష్టమామ్నాతా । అతః ప్రశ్నోత్తరే ఉభేఅపి తత్పరత్వేనైవ యోజనీయే॥

౨. యజు॥ రామా॥ భా॥ "అస్య చతుర్ముఖబ్రహ్మణః బ్రాహ్మణముఖమాసీత్ ముఖస్థానీయోఽభవత్ బ్రాహ్మణః అస్యముఖాజ్జాత ఇత్యర్థః - బాహూరాజన్యః కృతః అస్యబాహుస్థానీయః రాజన్యః క్షత్రియః కృతః-అస్య బాహ్వోః క్షత్రియోజాత ఇత్యర్థః । ఊరూతదస్య యద్వైశ్యః-తత్ తథా అస్య ఊరూస్థానీయోవైశ్యః అర్యఃకృతః-అస్య ఊర్వోః వైశ్యోజాత ఇత్యర్థః-పద్భ్యాగ్ం శూద్రోఅజాయత-అస్య పాదాభ్యాం శూద్రోఅజాయత ఉత్పన్నః చతుర్ముఖ శరీరకాని యద్వా రాయణ ముఖబాహూరుపాదభ్యః యజ్ఞనిర్వర్తకాః చత్వారోవర్ణాః ఉత్పన్నా ఇత్యర్థః"॥

3. యజు॥ విద్యా॥ భా॥ " ఇదానీంపూర్వోక్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరాణి గణయతి । అస్యప్రజాపతేః బ్రాహ్మణోబ్రాహ్మణత్వజాతి విశిష్టః పురుషోముఖమాసీత్ ।. ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః । యోఽయంరాజన్యః క్షత్రియత్వజాతిమాన్పురుషః సబాహూకృతః॥ బాహుత్వేన నిష్పాదితః॥బాహుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః తత్తదానీమస్య ప్రజాపతేర్యదూరూ తద్రూపోవైశ్యః సంపన్నః । ఊరుభ్యాముత్పన్న ఇత్యర్థః॥ తథాస్య పద్భ్యాం పాదాభ్యాం శూద్రః శూద్రత్వ జాతిమాన్పురుషోఽజాయత । ఇయంచముఖాదిభ్యో బ్రాహ్మణాదీనాముత్పత్తిర్యజుః సంహితాయాంసప్తమకాండే సముఖ త్త్రివృతంనిరమమీతే త్యాదౌ విస్పష్టమామ్నాతా। అతః ప్రశ్నోత్తర ఉభేఅపితత్పరతయైవ యోజనీయే॥

౪. యజు॥ మధ్వ॥ భా॥ "అస్య పురుషనారాయణస్య చతుర్ముఖం ముఖాత్ ముఖమిత్యాదిప్రథమపదద్వయార్థః। బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణజాత్యుత్తమాభిమానీబ్రహ్మా బ్రాహ్మణజాతిశ్చ అసీత్ -బాహూబాహుభ్యాంరాజన్యః క్షత్రియః క్షత్రియ జాత్యుత్తమాభిమాని వాయుంద్రాదిః అవాంతరాభిమాని స్వాయంభువమనుః క్షత్రియజాతిశ్చకృతఃజాతః॥ ఊరూఊరుభ్యాం వైశ్యః వైశ్యజాత్యుత్తమాభిమానీవసుః అవాంతరాభిమాని ఖాస్తు దేవతా। వైశ్యజాతిశ్చ అజాయత పద్భ్యాంశూద్రః శూద్రజాత్యుత్తమాభిమాని

అస్యేతి దత్వా సమాహృత్య । అవాన్తరాభిమానిని కృత్వా ముఖాద్యవయవాన్ కల్పితవాన్॥

౫। శుక్లయజు। మహీ। భా। "బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ । బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణత్వజాతి విశిష్టః పురుషోఽస్య ప్రజాపతేర్ముఖమాసీత్ ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః । రాజన్యః క్షత్రియత్వజాతి విశిష్టో బాహూ కృతః బాహుత్వేన నిష్పాదితః। తత్ తదానీమస్య ప్రజాపతేః యత్ యావూరూ తద్రూపో వైశ్యః । సమ్పన్నః ఊరుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః తథాస్య పద్భ్యాం శూద్రత్వజాతిమాన్ పురుషో జాయత ఉత్పన్నః"॥

౮. శుక్లయజు। దయా। భా। "(బ్రాహ్మణోఽస్య.) అస్య పురుషస్య ముఖం యేఽవిద్యాదయో ముఖ్యగుణాః సత్య భాషణోపదేశాదీని కర్మాణి చ సన్తి తేభ్యో బ్రాహ్మణ ఆసీదుత్పన్నో భవతీతి । (బాహూ రాజన్యః కృతః.) బలవీర్యాది లక్షణాన్వితో రాజన్యః క్షత్రియస్తేన కృత ఆజ్ఞప్త ఆసీదుత్పన్నో భవతి। (ఊరూ తదస్య.) కృషివ్యాపారాదయో గుణా మధ్యమాస్తేభ్యో వైశ్యో వణిగ్జనోఽస్య పురుషస్య ఉదరాదుత్పన్నో భవతీతి వేద్యమ్ । (పద్భ్యాగ్ం శూద్రో) పద్భ్యాం పాదేన్ద్రియ నీచత్వమర్థాజ్జడబుద్ధిత్వాదిగుణేభ్యః శూద్రః సేవాగుణవిశిష్టః పరాధీనతయా ప్రవర్తమానోఽజాయత జాత ఇతి వేద్యమ్ । అస్యోపరి ప్రమాణాని వర్ణాశ్రమ ప్రకరణే వక్ష్యన్తే । ఛన్దసి లుఙ్ లఙ్ లిటః ౧। అష్టాధ్యా-అ-౩-పా ౪-ఇతిసూత్రేణ సామాన్యకాలే త్రయోలకారా విధీయన్తే"॥

చతుర్దశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం।౧౨। చన్ద్రమా మనసో జాతః । చక్షోః సూర్యో అజాయత।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ ప్రాణాద్వాయురజాయత। (ఋ-౧౩.)

అ। చన్ద్రమాః = చన్ద్రుడు, మనసః = మనస్సుగా, జాతః = అయెను. సూర్యః = సూర్యుడు, చక్షోః = చక్షువున్నుగా, అజాయత = అయెను. ఇన్ద్రశ్చ = ఇన్ద్రుడున్ను, అగ్నిశ్చ = అగ్నియును. ముఖాత్ = ముఖముగా, (అయెను) వాయుః వాయువు, ప్రాణాత్ = ప్రాణముగా, అజాయత = అయెను,

భా। ఈ మానసయజ్ఞమునందు భావింపబడిన పురుషుని చన్ద్రుడు మనస్సుగా

సూర్యుడు చక్షుస్సుగా ఇన్ద్రాగ్నులు ముఖముగా, వాయువు ప్రాణముగా భావింపబడినవి॥

౧। య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథచతుర్దశీమాహ॥ 'చన్ద్రమామనసోజాతః ప్రాణాద్వాయురజాయత' ఇతి। యథాదధ్యాదిద్రవ్యాణిగవాదిభ్యః ఋగాదివేదాః శాస్త్రాణ్యాది మనుష్యాశ్చతస్మాదుత్పన్నాః, ఏవంచన్ద్రాదయోదేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నాః। చక్షోఃచక్షుషః"॥

౨। య॥ రామ॥ భా॥ అథసర్వలోకోపకారసృష్టిమాహ। చన్ద్రమామనసోజాతఇతి। అస్యచతుర్ముఖబ్రహ్మణః మనసః చన్ద్రమాః సర్వజనాహ్లాదకశ్చన్ద్రః। జాతః-చక్షోరితిరూపంఛాందసం- చక్షుషః నేత్రయోః- సూర్యః సర్వవస్తుప్రకాశక ఆదిత్యః- జాతః-ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చజాతౌ సృష్టార్థః-ప్రాణాద్వాయురజాయత- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుర్వాయురుత్పన్నః"॥

3। ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "యథాదధ్యాజ్యాదిద్రవ్యాణిగవాదభ్యః వశవఋగాదివేదాః శాస్త్రాణాదయో మనుష్యాశ్చతస్మాదుత్పన్నా ఏవంచన్ద్రాదయోదేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నాఇత్యాహ। ప్రజాపతేర్మనస స్సకాశాచ్చన్ద్రమాజాతః। చక్షోశ్చచక్షుషః సూర్యోఽప్యజాయత। అస్యముఖాత్ ఇన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ దేవావుత్పన్నౌ అస్యప్రాణాద్వాయురజాయత"॥

౪। ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "చన్ద్రమాః మనసః సకాశాజ్జాతః। చక్షోశ్చక్షుషఃవిపన్యాన్నామక సూర్యః। అగ్నిః వైశ్వానరాఖ్యాగ్నిశ్చ। వాయుః ప్రాణనవాయుశ్చ అజాయతేతి సర్వత్రసంబంధః। కించలోకా అస్యైవ సృష్టా ఇత్యాహ"॥

౫ శుక్ల॥ మహీ॥ భా॥ యథాదధ్యాది ద్రవ్యాణిగవాదయః పశవ ఋగాదివేదాః శాస్త్రాణాదయో మనుష్యాశ్చతస్మా దుత్పన్నాః। ఏవంచన్ద్రాదయోదేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నా ఇత్యాహ। మనస్సకాశాచ్చన్ద్రమాః జాతః చక్షోః చక్షుషః సకాశాత్సూర్యః అజాయత వాయుః ప్రాణశ్చ శ్రోత్రాత్కర్ణాకాశాద జాయత ముఖాదగ్నిరజాయత"॥

౬। శుక్ల॥ దయా॥ భా॥ "(చన్ద్రమామనసో.) తస్యాస్యవిరాట్పురుషస్య మననశీలాత్సామర్థ్యాచ్చన్ద్రమాజాత ఉత్పన్న ఇతి। తథాచక్షో జ్యోతిర్మయాత్సూర్యో అజాయత। ఉత్పన్న ఇతి। (శ్రోత్రాద్వాయు.) శ్రోత్రావకాశమయా

దాకాశో అథ ఉత్పన్నమస్తి । వాయుమయాత్ప్రాణ ఉత్పన్నోఽస్తి । ప్రాణస్య సర్వేన్ద్రియాణి చోత్పన్నాని సన్తి । ముఖాన్మర్త్యాజ్జ్యోతిర్లయా దగ్నిర జాయతోత్పన్నోఽస్తి"

చతుర్దశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౪॥ నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షమ్।శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత।పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ । తథాలోకాగ్ంఅకల్పయన్॥ (ఋ.౧౪.)

అ॥ అన్తరిక్షం=అన్తరిక్షలోకము, నాభ్యాః=నాభిగా, ఆసీత్=అయెను। ద్యౌః=ద్యులోకము, శీర్ష్ణః=శిరస్సుగా, సమవర్తత=ప్రవర్తించెను, భూమిః=భూలోకము, పద్భ్యాం=పాదములుగా, (ప్రవర్తించెను,) దిశః=దిక్కులు, శ్రోత్రాత్=కర్ణములుగా (ప్రవర్తించెను), తథా=అప్రకారముగ, లోకాన్=లోకములను, అకల్పయన్=భావించిరి॥

తా॥ ఈయాపసుయజ్ఞమునందు పురుషుని నాయాలోకములాయా అవయవము లుగ భావింపబడెను॥

౧. యా॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథ చతుర్దశీమాహ॥ 'నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం అకల్పయన్' । ఇతి। యథా దేవాస్తస్మాదుత్పన్నాః । తథా లోకానప్యన్తరిక్షాదీన్ ప్రజాపతేః నాభ్యాద్యవయవాత్ 'అకల్పయన్' ఉత్పాదితవన్తః"॥

౨. యా॥ రామా॥ భా॥ "అనిరుద్ధనారాయణ శరీరభూతచతుర్ముఖ బ్రహ్మణః భూమ్యన్తరిక్ష ద్యులోకాః కల్పితాః - ఇత్యాది నాభ్యా ఆసీదితి - భగవచ్ఛరీర భూత చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః నాభ్యాః నాభేరంతరిక్షం ఆకాశం ఉత్పన్నమాసీత్ - శీర్ష్ణః శిరోభాగాత్ ద్యౌః స్వర్గం ఊర్ధ్వభాగస్థ సప్తలోకాః సమవర్తత - ఉత్పన్నా అభూవన్ - పద్భ్యాం భూమిః భూరాద్యధోభాగస్థ సప్తలోకాః జాతాః శ్రోత్రాత్ శ్రోత్రేన్ద్రియాత్ - దిశః అష్టదిశః నిష్పన్నాః ॥ తథా లోకాగ్ం అకల్పయన్ సప్తద్వీపాదియుక్తలోకాన్ కల్పితవాన్ విరిఞ్చిః ॥ సప్తావరణయుక్తాండకోటి బ్రహ్మాండసృష్టిః పరవాసుదేవాజ్ఞాతాఽణ్డాన్తర్వర్తిని సర్వసృష్టిస్తు అనిరుద్ధనారాయణ శరీరచతుర్ముఖాజ్జాతా, ఇతిభావః"॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ “యథా చన్ద్రాదీన్ప్రజాపతేర్మనః ప్రభృతిభ్య ఉదకల్పయం స్తథాంతరిక్షాదీన్ లోకాన్ప్రజాపతేర్నాభ్యాదిభ్యో దేవా అకల్పయన్ ఇత్యాదితస్మిం ఏతదేవదర్శయతి । నాభ్యాః ప్రజాపతేర్నాభేరంతరిక్షమాసీత్ । శీర్ష్ణః శిరసో ద్యౌః సమవర్తత । ఉత్పన్నా । అస్య పద్భ్యాంపాదాభ్యాం భూమిరుత్పన్నా । అస్య శ్రోత్రాద్దిశ ఉత్పన్నాః”॥

౪. ఋ॥ మధ్య॥ భా॥ “నాభిప్రకాశాదంతరిక్షం । శీర్ష్ణః శిరసః త్రిలోకవివక్షయా లోకాన్ భగవదంగసృష్టత్వ ముక్తం చతుర్దశలోకవివక్షయా లోకానాం భగవదంగసృష్టత్వ మాహ తథేతి । పద్భ్యాంభూమిరిత్యాదిలోకాన్ పాతాళాది చతుర్దశలోకాన్ భగవత్పాద మూలాద్యంగజాతత్వేన అకల్పయన్ వ్యచింతయన్”॥

౫. శుక్ల॥ మహీ॥ భా॥ “యథా ప్రజాపతేర్మనః ప్రభృతయశ్చన్ద్రాదీన కల్పయన్-తథాన్తరిక్షాదిలోకా నిత్యాహనాభ్యేతి ప్రజాపతేః నాభేః సకాశాత్ అన్తరిక్షమాసీత్ । శీర్ష్ణః శిరసః ద్యౌః స్వర్గః సమవర్తతోత్పన్నా అస్య పద్భ్యాం పాదాభ్యాం భూమిరుత్పన్నా శ్రోత్రాద్దిశః ఉత్పన్నాః తథా తేనోక్తేన విధినా లోకాన్ భూరాదీన్ ప్రజాపతేః సకాశాదకల్పయన్ కల్పితవంతః ఛందోత్పన్నాః కాలా ఇతి శేషః”॥

౬. శుక్ల॥ దయా॥ భా॥ “(నాభ్యా) అస్య పురుషస్య నాభ్యా అవకాశమయాత్పరమాత్మనః దన్తరిక్షముత్పన్నమాసీత్ । ఏవంశీర్ష్ణః శిరోవదుత్తమ సామర్థ్యాత్ప్రకాశమయాత్ (ద్యౌః) సూర్యాదిలోకః ప్రకాశాత్మకః సమవర్తత సమ్యగుత్పన్నః ప్రకాశతే । (పద్భ్యాంభూమిః.) పృథివీకారణమయాత్పరమాత్మనః పరమేశ్వరేణ భూమిర్ధరణిరుత్పాదితాస్తి జలంచ । (దిశశ్శ్రో.) శబ్దాకాశ కారణమయాచ్ఛ్రోత్రాత్ దిశ ఉత్పాదితాస్సన్తి । (తథాలోకాం. అ. అకల్పయన్) తథా తేనైవ ప్రకారేణ సర్వలోకకారణమయాత్పరమాత్మనః సర్వాన్ లోకాంస్తత్రస్థా వరజఙ్గమాన్ప్రధానేన కల్పయత్పరమేశ్వర ఉత్పాదితవాన్ స్తి”॥

షోడశీఋక్.

ఋషిః. నారాయణః. ఛన్దః. అనుష్టుప్.

మం॥ ౧౬॥ వేదాహమేతమ్పురుషమ్మహాన్తమ్ । ఆదిత్యవర్ణన్తమసస్తుపారే । సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరః । నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే॥

అ॥ సర్వాణి = సమస్తమున్నయినటువంటి, రూపాణి = రూపములను, విచిత్య =

రచించి, నామాని=నామములను, కృత్వా=చేసి, అభివదన్=వ్యవహరించుచు, ధీరః=స్థిరమతియై, యత్=ఏపరమేశ్వరుడు, ఆస్తే=ఉండుచున్నాడో, మహాంతం= సర్వోత్కృష్టుడైయున్నట్టియు, ఆదిత్యవర్ణం=ఆదిత్యునియొక్క కాంతివంటికాంతి గలిగినట్టియు, తమసః=ప్రకృతిమండలమునకు, పరస్తాత్=అవతలనుండుచున్నటువంటి ఏతం+పురుషం=ఈపరమేశ్వరుని, అహం=నేను, వేద=(ధ్యానముచే) తెలిసి కొనుచున్నాను॥

ఆ ఏపరమేశ్వరుడు నామరూపములను సృజించి స్థిరమతియైయుండున్నాడో అట్టిసర్వోత్కృష్టుడును జ్ఞానగోచరుడునగు నీ పరమేశ్వరుని ధ్యానముచే దెలిసికొనుచు న్నాను॥

౧. యా॥ విద్యా॥ భా॥ "అథపురుషః । వేదాహమేతం-యదాస్తే,, ఇతి। యథోక్తవిరాట్పురుషధ్యానమత్ర ప్రతిపాద్యతే । తత్రమంత్రద్రష్టా స్వకీయం ధ్యానానుభవం ప్రకటయతి 'యత్' యః పురుషః 'సర్వాణిరూపాణి' దేవమనుష్యాదిశరీరాణి, 'విచిత్య' నిర్మాయ, 'నామాని' దేవో౽యం మనుష్యో౽యమిత్యాదీని, 'కృత్వా' 'అభివదన్' తైర్నామభిరభితో వ్యవహరన్, 'ఆస్తే' వర్తతే, 'పురుషం' విరాజం, 'మహాంతం' సర్వగుణైరధికం, 'ఆదిత్యవర్ణం' ఆదిత్యవత్ ప్రకాశమానం, 'వేద' 'అహం, జానామి ధ్యానేన సర్వదా అనుభవామీత్యర్థః । సచ పురుషః 'తమసః పారే, అజ్ఞానాత్పరస్తాద్వర్తతే ! అతో౽నుభవాత్ప్రాగపి దేవ(?) రహి తై-ర్దైరనుభవితుమశక్య ఇత్యర్థః,,॥

౨. యా॥ రా॥ భా॥ "అహం-అహంశబ్దవాచ్యః ప్రత్యగాత్మా-ఏతం-యః అత్యనిత్యన్-యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్ ఇత్యాద్యంతర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు ప్రసిద్ధం-మహాంతం అధికం సర్వదేవేభ్యో అధికం పురుషం పరమపురుషం శ్రియఃపతిమ్. తమసస్తుపారేప్రకృతిమణ్డలస్య పారంభూతే అవధిభూతే, పరమపదే విద్యమానం ఆదిత్యవర్ణం ఆదిత్యస్య సూర్యస్య వర్ణః - కాంతిరివకాంతిర్యస్య ఆదిత్యవర్ణం - దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యదిభాస దృశీసాస్యాద్భాసస్తస్య మ హాత్మన । ఇతి గీతాసు ప్రతిపాదిత సహస్రసూర్యకాంతి తుల్య దివ్యమంగళ విగ్రహ యు క్తం పరమపురుషత్వాదిమం- ధీరః ధియాజ్ఞానేన పరమాత్మానుభవతీతి ధీరః ప్రత్యగా త్మ[illegible]వాచ్యః - యజ్ఞానీకరణే కేవలై పూతయిష్యమాణం దనుమాననుసా ఇతి- యత్-అక్షర్యేక్ష్య ప్రకృతం పురుషం యదాహ-సర్వాణిరూపాణి, సృష్టైతదనకార ధూతసర్వభూతానాం రూపాణివిచిత్య తత్తత్కర్మానుగుణేన దేవమనుష్యాది రూపైః సృష్ట్వానామాని కృత్వా-ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయత్తదనంద వృత్తిరం

దాంతరిక్షముఖో నమః-ఇతి పూర్వబ్రాహ్మణోక్తన్యాయేన-నామరూపంచ భూతానాం కృతానాంచ ప్రవర్తనం। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ఇతి। తాదృశా ధీరః రూపాణ్యద్రిశిలాదీన్ దృష్ట్వాద్రిరద్రిరితి నామాన్యాకరోత్ - పూర్వకల్ప సంస్కారేణ సర్వభూతానాం నామరూపకరణాదికం కృత్వా అభివదన్ - యదాస్తే - యదాస్తే - లోకవ్యవహారార్థం తత్తన్నామభిస్తాంస్తాన్పదార్థాన్ వ్యవహరన్వర్తతే। పరమాత్మా అస్తితం పూర్వోక్తగుణకపరమిత సహస్రాదిత్యకాంతి విశిష్టమిత్యేవం పరిచింతయేత్ - వేదాహమితి సాక్షాత్కరోతి - మోక్షసాధనానుష్ఠానకాలే ఏవమాత్మరూపాగ్రభవతీత్యుక్తం రహస్యతాం"॥

ఈమంత్రము ఋగ్వేదములోను శుక్లయజుర్వేదములోను లేదు.

సప్తదశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౭॥ ధాతా పురస్తాద్యముదాజహార। శక్రః ప్రవిద్వాన్ప్రదిశశ్చతస్రః।
తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే॥

అ॥ పురస్తాత్ = పూర్వకాలమునందు, ధాతా = బ్రహ్మదేవుడు, యం = ఏపరమేశ్వరుని, ఉదాజహార = ప్రకటించెనో, చతస్రః = నాలుగైనటువంటి, ప్రదిశః = దిక్కులయందుండెడి ప్రాణులను, ప్రవిద్వాన్ = లెస్సగ దెలిసినటువంటి, శక్రః = ఇన్ద్రుడు, (ఏపరమేశ్వరుని ప్రకాశింపజేసెనో), తం = ఆపరమేశ్వరుని, ఏవం = ఈప్రకారముగ, విద్వాన్ = తెలిసికొనినవాడు, ఇహ = ఈజన్మమందు, అమృతః = మరణరహితుడు, భవతి = అగుచున్నాడు, అయనాయ = మోక్షప్రాప్తికొరకు, అన్యః = ఇతరమయినటువంటి, పన్థాః = మార్గము, నవిద్యతే = లేదు॥

తా॥ బ్రహ్మదేవుడును ఇన్ద్రుడును కూడ పూర్వకాలమునందు ఏపరమేశ్వరుని ధ్యానముచే దెలిసికొనిరో ఆపరమేశ్వరుని దెలిసికొనిన పురుషుడు మోక్షమును బొందుననియు మోక్షప్రాప్తికిపరమేశ్వరునిధ్యానముతప్ప ఇతర సాధనము లేదనియు భావము॥

౧. యజు॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ 'అథపుష్పదళికాహ । 'ధాతా.

[illegible]

౨. [illegible]

[illegible] ఋగ్వేదమునందును కృష్ణ యజుర్వేదమునందును లేదు.

అష్టాదశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౮॥ యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాః। తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్
తే హ నాకమ్మహిమానస్సచన్తే। యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవాః॥ ఋ౹౧౮

అ॥ దేవాః = విబుధులు, యజ్ఞేన = మానసయజ్ఞముచేత, యజ్ఞం = పరమేశ్వరుని, అయజన్త = పూజించిరి, తాని = ఆ, ధర్మాణి = జగద్ధారకములగు ధర్మములు, ప్రథమాని = ముఖ్యములు, ఆసన్ = అయినవి యత్ర = ఏస్వర్గలోకమునందు, పూర్వే = ప్రాచీనులగు, సాధ్యాః = జ్ఞానులయిన, దేవాః = విబుధులు, సన్తి = ఉంచున్నారో, నాకం = (ఆ) స్వర్గమును, తే = (ఆ) భగవదుపాసకులగు, మహిమానః = మహాత్ములు, సచన్తే = పొందుచున్నారు.

తా॥ విబుధులు. మానసయజ్ఞముచే భగవంతుని పూజింపఁజేసిరి. అభగవంతుని ఉపాసనచేయుజనులును ఆవిబుధులచే పొందంబడిన స్వర్గము నొందుదురని భావము॥

౧ యా॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథాష్టాదశీమాహ। 'యజ్ఞేన-సన్తిదేవాః' ఇతి అత్రోత్పత్త్యనువాకతాత్పర్యం సంక్షిప్య దర్శయతి। 'దేవాః' ప్రజాపతిప్రాణరూపాః, 'యజ్ఞేన' యథోక్తేన మానససంకల్పేన, 'యజ్ఞం' యథోక్తయజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిం, 'అయజన్త' పూజితవన్తః, తస్మాత్ పూజనాత్ 'తాని' ప్రసిద్ధాని, 'ధర్మాణి' జగద్రూపవికారాణాంధారకాణి, 'ప్రథమాని' ముఖ్యాని భూతాని, అసన్; ఏతావతా సృష్టిప్రతిపాదకానువాకభాగార్థః సఙ్గృహీతః। అథోపాసనతత్ఫలానువాకభాగార్థః సఙ్గృహ్యతే, 'యత్ర' యస్మిన్ విరాట్ప్రాప్తిరూపే, నాకే, 'పూర్వే సాధ్యాః' పురాతనా విరాడుపాస్తిసాధకాః 'దేవాః' సన్తి తిష్ఠన్తి। తం 'నాకం' విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గం 'తే మహిమానః' తదుపాసకా మహాత్మానః, 'సచన్తే' సమవయన్తి ప్రాప్నువన్తి॥ ఇతి సాయణాచార్య విరచితే మాధవీయే వేదార్థప్రకాశే యజురారణ్యకే తృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥

౨ యా॥ రామా॥ భా॥ "ప్రోద్యదుత్తానామక విశ్వసూత్రకర్తృక సృష్టివిధ యజ్ఞం నిగమయతి(ఋ౧౮) యజ్ఞేనేతి- దేవాః- సాధ్యాశ్చ దేవాః - యజ్ఞేన- పురుష

తదేతద్యథోక్తమానసయజ్ఞం-సృష్టియజ్ఞం-అయజన్త కృతవన్తః-అథానన్తరం-తాని ధర్మా
ణి ప్రథమాన్యాసన్-సాధ్యదేవకృతాని పూర్వోక్తాని యజ్ఞాది కర్మాణీత్యర్థః ప్ర
థమాన్యాసన్-సర్వేషాం ప్రధానాన్యాసన్ మోక్షస్యాపి కారణభూతత్వాదిత్యర్థః-
తే హ-తే హి ప్రసిద్ధా-ఏతద్యజ్ఞకర్తారః మహిమానః-విశేషమహిమాయుక్తాస్స
న్తః నాకంసచంతే-నవిద్యతే అకందుఃఖంయస్మిన్నితి నాకంపరమపదం నాకో౽ను
త్తమపాస్యగా పరమవ్యోమ్నిహాస్తి వి| జగత్స్వామినివిష్టా ఇతి నిఘంటుః | సచంతే
ప్రాప్నువంతి- యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సంతి దేవా ఇతి. యత్ర యస్మిన్పరమపదే సాధ్యాః
దేవాస్సంతి- శ్రీ అనంతగరుడవిష్వక్సేనాది నిత్యసూరయస్సంతి-తంలోకం సచంతే. ష
చసమవాయే ఇతిధాతుః-తంలోకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః"||

3. ఋగ్విధానభా|| "పూర్వంప్రపంచేనోక్తమర్థం సంక్షిప్యాత్రదర్శయ
తి| దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణరూపా యజ్ఞేన యథోక్తేన మానసేన సంకల్పేన యజ్ఞం యథో
క్తయజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిమయజంత | పూజితవంతః |తస్మాత్పూజనాత్తాని ప్రసి
ద్ధాని ధర్మాణి జగద్రూప వికారాణాం ధారకాణి ప్రథమాని ముఖ్యాన్యాసన్ | ఏతా
వతా సృష్టిప్రతిపాదకసూక్తభాగార్థః సంగృహీతః అథోపాసన తత్ఫలానువాదకభా
గార్థసంగ్రహ్యతే యత్ర ప్రథమే విరాట్ప్రాప్తిరూపే నాకే పూర్వే సాధ్యాః పురాతనావి
రాడుపాస్తిసాధకా దేవాః సన్తి తిష్ఠంతి తన్నాకం విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గంతే
మహిమానస్తదుపాసకా మహాత్మానః సచంత సమవయంతి|ప్రాప్నువంతి | ఇత్యుక్త
మస్య దశార్థ ఏకోనవింశోవర్గః|| ఇతి దశమే మండలే సప్తమో౽నువాకః||
(సా. భా.)

౪. ఋగ్ మధ్వ|భా||"యజ్ఞేన భగవత్పూజాత్మకేన పూర్వోక్తయాగేన యజ్ఞం
భగవంతం అయజంత| తేన భగవద్యజనకారణేనతాని దేవాః ప్రథమాని ధర్మాణి ముఖ్య
జగద్ధారకాః ఆసన్ తే దేవాః మహిమానః మహాసామర్థ్యోపేతాః నాకం సుఖైకామథ
నాష్టకం|మోక్షం సచంత ప్రాప్తాః యత్ర వైకుంఠాదౌ లోకే పూర్వే సాధ్యాః పూర్వక
ల్పముక్తాః దేవాః సంతి తత్రేత్యర్థః హ ఇత్యేవ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాది
ప్రసిద్ధిక సమ్మతిః సూచితా.||"

౫. శుక్లయజుర్మహీ|భా||"పూర్వప్రపంచోక్తమర్థం సంక్షిప్యాహ | దేవాః
ప్రజాపతి ప్రాణరూపా యజ్ఞేన యథోక్తేన మానసేన సంకల్పేనయజ్ఞేనయజ్ఞం యజ్ఞ
స్వరూపం ప్రజాపతిమయజన్త పూజితవన్తః | తస్మాత్ పూజనాత్ తాని ప్రసి
ద్ధాని ధర్మాణి జగద్రూపవికారాణాంధారకాణి ప్రథమాని ముఖ్యాని భూతాని ఆసన్

ఏతావతా సృష్టి ప్రతిపాదకః సూక్తభాగార్థః ఉక్తః। అథోపాసనతత్ఫలాదివాచక భాగార్థః సంగృహ్యతే యత్ర యస్మిన్ విరాట్ప్రాప్తిరూపే నాకే పూర్వే సాధ్యాః పురాతనాః విరాడుపాధిసాధకాః దేవాః సన్తి తిష్ఠన్తి తం నాకం విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గం హ ఏవ తే మహిమానః తదుపాసకా మహాత్మానః సచన్త సచన్తే సమవయన్తి ప్రాప్నువంతి అడభావః ఆర్షః। సృష్టేః ప్రాశస్త్యేనాదృతమితి తదుక్తమసూర్యాతద్విమసాధా తా యథాపూర్వమకల్పయదితి"।

౬. శుక్లయః॥ఉవట॥భా॥ "(యజ్ఞేనయజ్ఞమ)రు విద్వాంసో యజ్ఞం యజనీయం పూజనీయం పరమేశ్వరం యజ్ఞేన తత్ప్రాప్త్యుపాసన రీత్యా పూజనేన తమేవా యజన్త పూజయన్తి యజ్ఞ న్తి చ। తాన్యధర్మాణి ప్రథమాని సర్వకర్మభ్య ఆదౌ సన్తి కర్తవ్యాని సన్ వదతేః పూర్వం కృతేర్వ్వా నాకేనాపి కించిత్కర్మకర్తవ్యమితి (తై.ఆ.) తదుపాసకా మహితి ప్రతిష్ఠం నాకం సర్వదుఃఖరహితం పరమేశ్వరం మోక్షం తమహిమానః పూజ్యాస్సన్తః సచన్త సమవేతా భవంతి కీదృశం తత్ (యత్రపూర్వేసాధ్యాః.) సాధ్యాః సాధనవంతః కృతసాధనాశ్చ దేవావిద్వాంసః పూర్వేఅతీతా యత్ర మోక్షాఖ్యే పరమేపదే సుఖినః సన్తి వర్తన్తే తత్ బహుత్వాత్ప్రాణినాం వర్షసంఖ్యాతాత్కాలాత్ కదాచిత్పునరావర్తంతే ఇతి కింతు తమేవసమసేవన్త॥౬

ప్రాయుర్విరుక్తకారాయసాచార్యః। యజ్ఞేనయజ్ఞమయజంత దేవా అగ్నినాగ్నిమయజన్త దేవాః అగ్నిః పశురాసీత్తమాలభన్త తేనా యజన్తేతి చ బ్రాహ్మణమ్। తానిధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్ తే హ నాకం మహిమానః సమసేవన్త యత్ర పూర్వే సాధ్యాః సన్తి దేవాః సాధనాద్యుస్థానో దేవగణ ఇతి నైరుక్తాః వి.అ.౧౨-౪౦ ౪౧ అగ్నినాగ్నిరేవాత్ర కర్మణైవాగ్నిం పరమేశ్వరమయజన్త అగ్నిః పశురాసీత్ తమేవ దేవా ఆలాభన్త సర్వోపకారకమగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానమేవాన్తం భోతికాగ్నినాపి యజ్ఞం దేవా సమసేవన్తేతి వా సాధ్యాః సాధనవన్తః యత్ర పూర్వే పూర్వభూతా మోక్షాఖ్యాస్థానే వదసన్తి తముభి ప్రేత్యాత ఏవద్యుస్థానో దేవగణ ఇతి నిరుక్తకారా వదన్తి। ద్యుస్థానః ప్రకాశమయః పరమేశ్వరః స్థానం స్థితిస్థలం యస్యసః। యద్వాసూర్య ప్రాణస్థానా విజ్ఞాన కిరణా సన్తి ప్రపంచేఽభిప్రాయో దేవ సమూహోఽవర్తత ఇతి"॥

ఇతి నారాయణ నామ్నా పురుషసూక్తనామ్నాధ్యాయస్య హిందీ భాష్య సహిత పరమాత్మా (యజుర్వేద ౩ అ౧౨)

ఐహికాముష్మిక రూపములగు సమస్తసుఖములను, సుఖమును ఒసంగుము.

తా॥ భగవంతుడు సృష్టి పూర్వకాలమునందు ధాతయను పురుషుని సృష్ట్యాదియందు సృష్టించుటకు బ్రవర్తింపజేసెను. ఆ ధాత సంబంధమయిన ఈ జగత్తునంతటను బ్రవర్తింపజేసెను. మహాధూమ్రుడను స్వతంత్రుడగు శక్రుడంతట అత్రిలోకములను అ పరమేశ్వరుని దెలిసికొనుచున్నాడు. ఏ జనుడీప్రకారము తెలిసికొనుచున్నాడో ఆ జనుడు మోక్షమును బొందును. మోక్షప్రాప్తికి ఇంతకంటె వేఱు మార్గములేదు. బ్రహ్మాండములో సంచరించుచు జన్మరహితుడయినను నానావిధముగ ప్రకాశించుచున్నాడు. మరీచ్యాది మహర్షులయొక్క స్థానమును గోరుచుండెడి జ్ఞానులు ఆ పరమేశ్వరునియొక్క స్వరూపమును దెలిసికొనుచున్నారు. విబుధులలో అను ప్రకాశించుచున్నట్టియు, విబుధులకు హితమును జేయుచున్నట్టియు అది రహితుడగు అ పరమేశ్వరునికొఱకు నమస్కరించెదను. ఏ జనుడు ఈ ప్రకారముగ దెలిసికొనుచున్నాడో ఆ జనునకు సర్వవిబుధులు అజ్ఞావర్తులయ్యెదరని బ్రహ్మజ్ఞానులు చెప్పుచున్నారు. ఓభగవంతుడా నీకు లజ్జా లక్ష్ములు పత్నులుగను అహోరాత్రములు పార్శ్వములుగను నక్షత్రములు స్వరూపముగను అశ్వినులు ముఖముగను నుండుచున్నారు. అట్టి నీవు మాకు ఇష్టమగు ఐహికాముష్మిక సుఖము నిమ్ము॥

౧. తా॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ ఉత్తరనారాయణోఽనువాకః । అథోత్తర నారాయణాఖ్యః కశ్చిదనువాకస్తస్య వినియోగం పురుషమేధ ప్రస్తావే ఆహ । ఉత్తరనారాయణేనోపతిష్ఠమానస్తాయతి । తత్ర ప్రథమామృచమాహ (౧) "అద్భ్యః సంభూతః-విశ్వమాజానమగ్రే" (౧)ఇతి । యోఽయం విరాడ్రూపో నారాయణాఖ్యః పురుషః సోఽయం 'అద్భ్యః సంభూతః' సర్వత్ర * వ్యాప్తేషు జలేషు ప్రథమోత్పన్నేషు సంజాతః బ్రహ్మాండగోళ ముత్పన్నమ్ । న కేవల మద్భ్య ఏవకిన్తు 'పృథివ్యై రసాచ్చ' భూమ్యాః సకాశాత్ యోఽయంరసః సారః తస్మాదప్యుత్పన్నః । పృథివ్యా యోఽయం ఘనీభావః సమాధిః, సర, తన్మధ్యే ద్రవ్యాంశాః † తే అద్భ్యః, అత్యుత్కృష్ట సారవ్యాప్తిః, యదగ్నిం తదాశ ఇత్యాది శ్రుతేః । 'విశ్వకర్మణః' జగత్కర్తుః పరమేశ్వరాత్, 'అధి సమవర్తత' అధికత్వేన నిష్పన్నః, యోఽయం బ్రహ్మాణ్డాభిమానీ చేతనః పురుషః సోఽయం మహేశ్వరాంశః 'తస్య' విరాట్పురుషస్య, 'రూపం' చతుర్దశ లోక రూపాపన్న సంస్థానం విదధత్, నిష్పాదయన్ । 'త్వష్టా' విశ్వకర్తా జగదీశ్వరః, 'ఏతి' ప్రవర్తతే, 'పురుషస్య' విరాడాఖ్యస్య సంబన్ధి 'తత్' విశ్వం, ప్రసిద్ధం * దేవమనుష్యాదిరూపం సర్వం, జగత్ 'అగ్రే' సృష్ట్యాదౌ, 'ఆజానం' సర్వత ఉత్పన్నమిత్యర్థః । అథ ద్వితీయామాహ । (౨) "వేదాహమేతం. విద్య

తేయనాయ" (౨) ఇతి। పూర్వవత్ వ్యాఖ్యేయమ్॥ అథ తృతీయామాహ। (3) "ప్ర
జాపతిశ్చరతి. పదమిచ్ఛన్తి వేధసః" (3) ఇతి। బ్రహ్మాణ్డరూపే 'గర్భే', 'అన్తః'
మధ్యే, ప్రజాపతిః, విరాడ్రూపాన్ భూత్వా 'చరతి' 'పరమార్థేన రూపే
ణసత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యేతాదృశత్వాత్ 'అజాయమాన ఏవ, తథాపిమా
యికేన రూపేణ 'బహుధా' స్థావరజఙ్గమాదిబహుప్రకారః, విశేషేణ 'జాయతే'
'తస్య ప్రజాపతేః, 'యోనిం' జగత్కారణరూపం వాస్తవం స్వరూపం, 'ధీరాః', దై
ర్యవన్తో యోగిన నిరుద్ధాన్తరిన్ద్రియా మహాత్మానః, 'జానన్తి.' 'వేధసః' విధాతారః సృ
ష్టి కర్తారః * । తమేవోపాస్య 'మరీచీనాం' మరీచ్యత్రి ప్రముఖాణాం మహర్షీ
ణాం, 'పదం' జగదుత్పాదకత్వలక్షణం, 'ఇచ్ఛన్తి'॥ అథ చతుర్థమాహ।
(౪) "యో దేవేభ్యః, రుచాయ బ్రాహ్మయే" (౪) ఇతి।
'యః' పరమేశ్వరః, 'దేవేభ్యః' దేవార్థం, 'ఆతపతి' సర్వతః ప్రకాశతే, 'దేవా'
నాం దేవత్వసిద్ధయే తత్తదుపాయేషు చైతన్యరూపేణ ప్రవిశ్యావిర్భవతి। 'యః,'
చ దేవానాం పురోహితః, బృహస్పతిః, బభూవ। బృహస్పతిర్దేవానాం 'పురో
హిత ఇతి శ్రుతేః। 'యః' చ 'దేవేభ్యః' 'పూర్వో జాతః' ప్రథమభావీ హిరణ్య
గర్భరూపేణోత్పన్నః, హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే ఇతి శ్రుతేః। తాదృశా
య 'రుచాయ', రోచమానాయ స్వయమ్ప్రకాశాయ, 'బ్రాహ్మయే', పరబ్రహ్మస్వ
రూపాయ, బ్రహ్మణా వేదేన ప్రతిపాద్యాయ వా, 'నమః', నమస్కారోఽస్తు॥ అ
థ పఞ్చమీమాహ। (౫) "రుచం బ్రాహ్మం-దేవా అసన్వశే" (౫) ఇతి। 'దేవాః' స
ర్వే 'అగ్రే' సృష్ట్యాదౌ, బ్రహ్మవిద్యాసమ్ప్రదాయ ప్రవర్తనకాలే, 'బ్రాహ్మం' 'రు
చం, పరబ్రహ్మసమ్బన్ధి చైతన్యం, 'జనయన్తః', విద్యయా ప్రాదుర్భావయన్తః, 'తత్'
బ్రహ్మతత్త్వమ్, ప్రత్యేకస్య 'అబ్రువన్', వక్ష్యమాణం వాక్యముక్తవన్తః। కింతద్వాక్య
మితి తదుచ్యతే। హే పరమాత్మన్ 'యః', కశ్చిత్ బ్రాహ్మణః, పుమాన్ 'త్వాం',
'ఏవం', యథోక్తప్రకారేణ, 'విద్యాత్', 'తస్య', బ్రహ్మవిదః, 'సర్వే దేవాః' 'వ
శే ఆసన్', అధీనా భవన్తి, స్వయం హి తేషాం దేవానామన్తర్యామీ పరమాత్మా భ
వతి, తస్మాద్దేవా ఏతదధీనాః సర్వస్య దేవా ఈశ్వరాః। ఏతమేవార్థం వాజసనేయినో
విస్పష్టమామనన్తి। య ఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతి తస్య హ దే
వాశ్చ నాభూత్యా ఈశతే। ఆత్మా హ్యేషాం స భవతీతి॥ అథ యజ్ఞరూపాత్మకం క
ల్పయన్ షష్ఠీమాహ। (౬) "హ్రీశ్చ తే-సర్వమ్మనిషాణ" (౬) ఇతి। 'హ్రీః', లజ్జాభి
మానినీ దేవతా। 'లక్ష్మీః', ఐశ్వర్యాభిమానినీ దేవతా। హే పరమాత్మన్! 'హ్రీశ్చ' 'ల
క్ష్మీశ్చ', 'తే', తవ, 'పత్న్యౌ' భార్యాస్థానీయే। యేచ 'అహోరాత్రే' తే 'పా
ర్శ్వే' పార్శ్వద్వయస్థానీయే। 'నక్షత్రాణి', ఆకాశదృశ్యమానాని, 'రూపం,' తవ

శరీరస్థానీయం *। 'అన్యత్', యాదేవతాతత్వ వ్యాప్తం, వివృతముఖస్థానీయం। తథావిధస్య విరాట్పురుష 'ఇష్టం, అస్మదపేక్షితం అర్థభోగం, 'మనిషాణ, అనుమన్యస్వ, దేహీత్యర్థః। 'అముం, లోకప్రసిద్ధమానంగ వాశ్చాదికం. 'మనిషాణ' ప్రయచ్ఛ, కింబహునా సర్వంమనిషాణ, ఐహికమాముష్మికంవాసర్వం ఇష్టందేహి॥ఇతిసాయనాచార్యవిరచితే మాధవీయవేదార్థప్రకాశే యజురారణ్యకే తృతీయప్రపాఠకే త్రియోదశోఽనువాకః॥"

౨. యు॥ రామా॥ భా॥ "అద్భ్యస్సంభూత ఇతి-అద్భ్యః భూతాంతరసంసృష్టాభ్యః ఉదకేభ్యః యఇతి శేషః సర్వప్రపంచకారణభూతః బ్రహ్మాండః-సంభూతః ఉత్పన్న ఇత్యర్థః-పృథివ్యై రసాచ్చ పృథివ్యై పృథివ్యా ఇత్యర్థః-రసాత్-అన్నరూపాత్-బ్రహ్మాండాంతర్వర్తి దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది స్థావరాదిసర్వప్రపంచశ్చ సంభూతః- సర్వవిధః-ప్రపంచః-విశ్వకర్మణః-అధిసమవర్తత-విశ్వంప్రపంచంకర్మ యస్యసః-విశ్వకర్మా-ప్రజాపతిస్సః-విశ్వకర్మాణమస్పృష్టేతి సహస్రనామసూక్తం-తస్మాదధీశ్వరాత్-లోకశ్చ-లోకేశ్వరాది విభాగవత్త్వేన సంవృత్తః-ఏవం తస్య ప్రపంచస్యరూపం విదధత్-త్వష్టా-సర్వప్రపంచకర్తా-ఏతి - ప్రపంచధారణ పోషణాద్యర్థంతదంతరాత్మత్వేనవ్యాప్నోతీత్యర్థః-తత్పురుషస్యేతి-తత్ తస్మాత్-సృష్ట్యాది విధానాత్-విశ్వం- చేతనాచేతనాత్మకం జగత్-పురుషస్య నిరుపాధిక పురుష శబ్దవాచ్యస్య శ్రియఃపతేః -శేషభూతోపాదానత్వేన యాజత్ - ఏవమగ్రే పూర్వమేవాహం-అజానం జ్ఞాతవానస్మీతి వేదపురుషః ప్రాహ-వయంపురుష ఇత్యత్ర అహం వేదాహ మేతమితి-ఏతంపూర్వోక్త సమష్టిసృష్టి ప్రపంచకర్తారం అత ఏవ మహాంతం-పురుషం శ్రీమన్నారాయణం ఆదిత్యవర్ణం యుగపదుదితానేక సూర్యతుల్య కాంతి సదృశదివ్యశరీరంతమసః పరస్తాత్-ప్రకృతేః పరభాగ విద్యమాన పరమపద విద్యమానం శ్రీమన్నారాయణం అహంవేద-జిజ్ఞాస్యేత్యాహ వేదపురుషః స్వయంసమ్యగ్వేదిత్వా-హితపరదాచార్యేణ ప్రపన్నాయ శిష్యాయోపదిశ్యతి-జ్ఞానవాయ వేదనంకార్యం ముముక్షుభిరితిసిద్ధం-వేదనఫలమాహ తమేవంవిద్వానితి-తం పూర్వోక్తం మహాపురుష మేతం శ్రియఃపతిం నిరుపాధిక సర్వశేషిత్వేన విద్వాన్-జానన్-ఇహ అమృతో భవతి-క్రిమముక్తిర్వ్యాపృతమర్థమాహ శబ్దః-ఇహాజన్మని ఇహ శ్రమమానాంతరం నిషేధతి-నాన్య ఇతి-అయనాయ అమృతత్వప్రాప్తయే ఉక్తాదన్యః పంథాః మార్గః-న విద్యత ఇతి యావత్ - నవిద్యతే నాస్తీత్యర్థః - అన్యః-పంథా నాస్తీత్యనేన-సిద్ధోపాయభూత పరమపురుషాదన్య న్నిత్యేన చిన్మాత్ర బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ మోక్ష ఇతి వాదో భ్రాంతిమూలక ఇతి గమ్యతే-సిద్ధోపాయభూత శ్రీమన్నారాయణ కర్తాభ్యామ ప్ర

జాపతిశ్చరతిగర్భే అన్త ఇతి-ప్రజాపతిః పరమేష్ఠీ-శ్రియః పతిః- చరతస్యాద్వ్యాపాభిము ఖ్యజ్ఞానోత్పత్త్యర్థం - చరతి నానావిధానాం కాంక్షీ సన్ - గర్భే అంతశ్చరతి-అంతర్యామీ సన్ వర్తతే-అంతర్యామిత్వేవ్యవస్థవిధుమయోగ్యోపి మితిమత్వా-అజాయమానో౽పి-నకారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదినా స్వస్య జననాది శూన్యత్వేపి బహుధావిజాయతే-అఖిలమనుజనయన విషయతాంగతః - ఆశ్రితోపాసనార్థం అజనత్వస్వభావ యుక్త రామకృష్ణ నృసింహాదిరూపేణ విశేషేణ ప్రతియుగం జాయతే-ఏతస్య జగజ్జన్మాదికారణత్వం అప్రాకృతత్వం జ్ఞానినో జానంతీత్యాహ-తస్యధీరాః పరిజానన్తి యోనిమిత్యాహ॥ ధీరాః బ్రహ్మవిద్యాంసః నారదాదయః ఆచార్యోపలబ్ధ జ్ఞానినం తస్యశ్రియఃపతేః యోనిం అవతారకారణం పరి జానంతి-ఆశ్రితరక్షణార్థ మవతారాన్ ప్రాప్నోతీతి జానంతి-కివర్థం పరిజానం తీత్యాహ-మరీచీనాం పదమిచ్ఛంతి వేధస ఇతి। వేధసః సర్వస్రష్టుః శ్రియఃపతేః సంబంధినాం మరీచీనాం-మరీచివద్విమల సూర్యకిరణవన్నిత్యవిమలాల జ్ఞానవతాం॥ నిత్యసూరిణాం పదంస్థానం పరమపదం ఇచ్ఛన్తి-గురుముఖాత్సర్వ శేషిణం భగవంతం పరమప్రాప్య మిత్యవగమ్యతే- తేనభగవతావిహాయిమవృత్తేసతి-తన్నైవసాధనేన పరమపదం ప్రాప్తుమిచ్ఛం తీత్యర్థః-అథ ప్రపన్నస్యైకైంకర్య ప్రార్థసందర్శయతి శ్రుతిః॥ యోదేవేభ్య ఆతపతీత్యాదినా- యః శ్రియఃపతిః-దేవేభ్యః విష్ణుభక్తపరాదేవః విపరీత స్తథాసుర ఇత్యుక్త శ్రీమహాభాగవతాః - నిత్యసూర్యాదయః కైంకర్యపరేభ్యః ఆతపతి-కైంకర్యవిరోధి పాపాంతరకతాప్రి-అతపతి-దహతినాశయ తీత్యర్థః-యః శ్రియఃపతిః-దేవానాం నిత్యసూరిణాం పురోహితః-పురః అగ్రిధావిప్యోత్కృ ఫోగప్రదః అభూత్-యః శ్రియఃపతిః దేవేభ్యః నిత్యసూరిభ్యః పూర్వః-తత్ప్రముఖేన కైంకర్య గ్రహణార్థం జాతః - కృపయాస్వయమేవా విర్భూతః నమోరుచాయ బ్రాహ్మయేరుచాయ రోచనశీలాయ-భాసమాన దివ్యమంగళ విగ్రహాయ బ్రాహ్మయే పరబ్రహ్మణే-బ్రహ్మైవబ్రాహ్మః-స్వార్థేఇణ్ నమః నిత్యకైంకర్యమస్తు। ఉక్తార్థే పూర్వానుష్ఠానం దర్శయతి-రుచమితి-బ్రాహ్మం-రుచం-బ్రహ్మసంబంధినీం-రుచం ప్రీతింజనయంతః-దేవాః విష్ణుభక్తపరాః-నిత్యసూర్యాదయః-అగ్రే శ్రీమన్నారాయణస్య అగ్రే పురతః తత్ నమః అబ్రువన్ - భగవత్ప్రీత్యై ప్రీతియోజన కైంకర్యం నమసా అభ్యర్థయంత ఇత్యర్థః- ఏవం-భగవత్కైంకర్యః ప్రార్థనైవ నిత్యానాం ప్రాప్యాంతరాభావాత్-ఇదమేవ ప్రార్థయంతే-ఏతాదృశ కైంకర్యం కుర్వతః ఫలమాహ।। యస్త్వైవం బ్రాహ్మణ ఇతి-యః కశ్చిద్బ్రాహ్మణః ప్రపన్నజ్ఞాని ఏవంవిద్యాత్-భగవత్కైంకర్యమేవ పరమ ప్రాప్యమితి-పరమపురుషార్థమితి మన్యేత-తత్ప్రపన్నజ్ఞాని వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి-తస్యేతి తస్య పూర్వోక్త శ్రియఃపతి కైంకర్యశాలినః దేవాః బ్రహ్మాదయః ఇన్ద్రియాణివాసన్తే-స్వాధీనా అసన్ భ

వంతి-స్వాధీనా భవంతీత్యర్థః-స్మరంతిచ-పరమాత్మవియోగే కో విదక్తో పరమాత్మనీతి భూరోక్త సాన్నిధ్య భగవత్కైంకర్యం లక్ష్మీవిశిష్ట భగవత్కైంకర్యమేవ ముఖ్యమిత్యాహ-హ్రీశ్చ తేఇత్యాది-హ్రీః భూమిః-లక్ష్మీశబ్దసాహచర్యాత్. అహోరాత్రేఅహోరాత్రేహ్రీశ్చభూమిశ్చ తేతవనారాయణస్యపత్న్యౌభార్యే-సర్వకాలంపార్శ్వభాగస్థే ఇతిశేషః-ఉభయపార్శ్వయోరుభవతేస్త ఇత్యర్థః॥ తేరూపం నక్షత్రాణి నక్షత్రినత్వంతి విశిష్టా-అశ్వినావ్యాత్తం-తేతవముఖ మిత్యధ్యాహారః-అశ్వినీ దేవతాముఖ వదతి సౌందర్యం-ఏవం నిత్యానపాయి శ్రీదేవీ భూదేవీ సహితసుందర దివ్యవిగ్రహాస్యం-ఇష్టం-తత్ప్రంవిశ్యసూరీణా విష్టవిషయం కైంకర్యం మనిషాణ-దేహి ఇహవరపి అముంభూరోక్తవిషయం కైంకర్యం మనిషాణదేహి,-సర్వంమనిషాణ-ఇహవరపి సర్వవిధకైంకర్యం మనిషాణ-దేహి-అయంచాందసో ధాతుః దానార్థః - అద్భ్యస్సంభూత ఇత్యాదిపంచభిః ఋగ్భిః ప్రిపాద్య-స్రష్టృత్వంతదంతర్గత రక్షావరజంగమాత్మక సర్వజగత్సృష్టృత్వం-చిదచిదంతర్యామిత్వం తన్నియామకత్వంచ భగవతః-ఆదిత్యవర్ణతుల్యత్వం-త్రిపాద్విభూతిమత్వం సర్వశేషిత్వం బహుధాజాయమానత్వం ధీరపరిజ్ఞాయమానత్వం నిత్యసూరిప్రాప్యత్వం స్వభక్తవిరోధి నిరాసకత్వం- నిత్యానపాయి విశిష్ట శ్రీభూదేవీవిశిష్ట సుందరదివ్యమంగళ విగ్రహాశత్వం-ఆశ్రితానాంభక్తానాంతాదృశభక్త ప్రార్థితలక్ష్మీవిశిష్ట భగవద్విషయక కైంకర్య ప్రదత్వంచోక్తం॥ ఇతిశ్రీమచ్ఛ్రీభాష్యం జగన్నాధాచార్య సూనురామానుజాచార్య కృతిషుతైత్తిరీయాంతర్గత ప్రథమ ప్రశ్నగత పురుషసూక్త ప్రతిపదార్థదీపికా నామక వ్యాఖ్యాసమాప్తా॥

౫. ఉక్తయ॥ మహీ భా॥ "ఇతిపురుషసూక్తానువాకః । అద్భ్యః సమ్భృత ఇత్యుత్తర నారాయణ నాదిత్యముపస్థాయేతి (౧౩, ౬, ౨, ౨౦) షట్కండికానుత్తరనారాయణమ్ । ఉపాస్త్యర్థే అనుష్టుభౌ శేషాస్త్రిష్టుభః ఆదిత్యదేవత్యాః । పూర్వోక్తే పురుష మేధయాగే ఆదిత్యరూపం ప్రార్థ్య స్తూయతే । అద్భ్యః జలాత్ పృథివ్యాః సకాశాచ్చ పృథివ్యాపాంగ్రహణం భూతపఞ్చకోపలక్షణం భూతపంచకాత్ యోరసః సంభృతః పుష్టః ప్రధాన్యం కర్మయస్య విశ్వకర్మణః కాలస్యరసాత్ శ్రేష్ఠాద్రసాదగ్రపశ్రితం సమవర్తత-సమభవత్-భూత పఞ్చకస్య కాలస్యచ సర్వం ప్రతికారణత్వాత్. పురుషమేధయాజినో లింగశరీర పఞ్చభూతాని ఉష్ణానికాలశ్చ తస్మాత్తద్వయః కస్మైదపి విశేష ఫలరూప ఉత్తమ జన్మనిమిత్త ఉత్పన్న ఇత్యర్థః । తస్య రసస్యరూపం విదధత్ ధారయన్ త్వష్టా ఆదిత్యః ఏతి ప్రత్యహముదయం కరోతి । అగ్రే ప్రథమం మర్త్యస్య మనుష్యస్యసత స్తస్య పురుషమేధయాజినఆజానదేవత్వం

ముఖ్యం దేవత్వం, సూర్యరూపేణ । ద్వివిధా దేవాః కర్మదేవా ఆజానదేవాశ్చ కర్మణో త్కృష్టేనైవ దేవత్వం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః సృష్ట్యాదా వుత్పన్నా ఆజాన దేవాః తేకాము దేవేభ్యః శ్రేష్ఠాః యో శతం కర్మదేవానా మానన్దాః స ఏక ఆజాన దేవానా మానన్ద ఇతి (౧) శ్రుతేః సూర్యాదయ ఆజానదేవాః ॥ ౧౭ ॥ ౧-బృహదార. మా-౪, ౧, ౩౩. ॥ ఏ తం మహాన్తం సర్వోత్కృష్టం పురుషం సూర్యమండలస్థ మహం వేదజానామి ఇతి ఋషేర్వచనమ్ కీదృశ మాదిత్యవర్ణ మాదిత్యస్యేవ వర్ణో యస్యతమ్ । ఉపమాన్త రాభావాత్స్వోపమమ్ తథా తమసః పరస్తాత్ దూరతరమ్ తమోరహిత మిత్యర్థః । తదుక్తన్దైవా విద్యోద్యతే । తమేవాఽత్యం విదిత్వా జ్ఞాత్వా మృత్యుమత్యేతి అతి క్రామతి పరంబ్రహ్మగచ్ఛతి । అయనాయ యాత్రియాయాన్యః పన్థా మార్గః నవి ద్యతే సూర్యమణ్డలాన్తః పురుషమూర్తిరూపం జ్ఞాత్వైవముక్తిః ॥ ౧౮ ॥ యః స ర్వాత్మా ప్రజాపతిః అన్తర్హృది స్థితస్సన్ గర్భే చరతి గర్భమధ్యాద్వికృతియు త్వా జాయమానో నిత్యస్సన్ బహుధా కార్యకారణ రూపేణ విజాయతే । మాయ యా ప్రపఞ్చరూపేణోత్పద్యతే । ధీరాః బ్రహ్మవిదస్తస్య ప్రజాపతేః యోనిం స్థానం స్వరూపం పరిపశ్యన్తి అహంబ్రహ్మేతి జానన్తి । విశ్వావిశ్వాని సర్వా ణి భువనాని భూతజాతాని తస్మిన్ తస్మిన్నేవ కారణాత్మని బ్రహ్మణి తస్థుః స్థితా ని । సర్వం తదాత్మక మిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ యః ప్రజాపతి రాదిత్యరూపో దేవేభ్య ఆతాపయతి ప్రతిద్యోతతే యశ్చ దేవానాం పురోహితః సర్వకార్యేష్వగ్రణీః యశ్చ దేవేభ్యః సకాశాత్పూర్వః జాతః ప్రథమముత్పన్నః తస్మై ఆదిత్యాయనమః కీదృశాయ రోచతే ఉపాయద స్తస్మై దీప్యమానాయ ఇదప్రతీక ప్రత్యయః తథా బ్రాహ్మయే బ్రహ్మణోఽపత్యం బ్రాహ్మి ఇఞ్ టిలోపః బ్రహ్మణయపభూతాయవా ॥ ౨౦ ॥ దేవాః దీప్యమానాః ప్రాణాః రుచం శోభనం బ్రాహ్మం బ్రహ్మణోఽపత్యమాదిత్యం జనయన్తః ఉత్పాదయన్తః అగ్రేప్రథమంతత్ వచోఽబ్రువన్ ఊచుః - బ్రా హ్మణ్యజాతావితినిపాతః । తత్కిమతఆహ యోబ్రాహ్మణః హే ఆదిత్య త్వాత్వామే వ ముక్తవిధినా ఉత్పన్నం విద్యాత్ జానీయాత్ తస్యబ్రాహ్మణస్య దేవాస్తేఽసన్ వశ్యాభవన్తు ఆదిత్యోపాసితా జగత్పూజ్యో భవతీత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ ఋషిరాదిత్యం స్తుత్వా ప్రార్థయతే। హేఆదిత్య హ్రీశ్చలక్ష్మీశ్చ తేతవ ద్వేజాయాస్థానీయేప త్న్యౌ ఇత్యర్థః । యయాసర్వజనాశ్రయణీయో భవతి సా శ్రీః శ్రీయతేఽనయాశ్రీః సమ్ప దిత్యర్థః । యయాలజ్జ్యతే దృశ్యతే జనైః సాలక్ష్మీః సౌన్దర్య మిత్యర్థః । అహో రాత్రేతవ పార్శ్వేపార్శ్వేస్థానీయే । నక్షత్రాణిగగనగాస్తారాః తవరూపం తవైవతేజసా భాసమానత్వాత్ తేజఃపుంగోళకః సూర్యో నక్షత్రాణ్యమ్బు గోళకా ఇతిజ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తిః । అశ్వినాద్యావా పృథివ్యౌ వ్యాత్తం వికాసిత

ముఖాస్థాపీరయు అన్నవాతె వ్యాప్నుతరా అన్యైనాద్యావా పృథివ్యా ఇమెహీందగ్ం సర్వమశ్నవాతా మితిశ్రుతేః। యతఃపృశస్తంత్వాంయాచ ఇష్టన్ కర్మఫలమిచ్ఛన్ సన్ ఇహాణ ఇచ్ఛఇషఇచ్ఛాయామ్ వికరణవ్యత్యయః యద్వా ఇవ అభితిష్ఠన్త్వాదిః అస్మచ్ఛాధ్వః కిమెవణీయం తతోపి అయుంవరలోకంమెమమ ఇహాణమ మవరలోకః సమీచీనోఽస్మీతిచ్ఛా అమోఘెచ్ఛత్వాదిష్టం భవతీత్యర్థః। సర్వంమె మమ ఇహాణసర్వలోకాత్మకోఽహం భవేయ మితిచ్ఛేత్యర్థః ముక్తో భవేయ మిత్యర్థః। సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేతి సామ్యశ్రుతేః॥ ౨॥ శ్రీమన్మహీధరకృతె వెదదీపె మహోపారె పరమెష్ఠోఽధ్యాయ ఏకచత్వారింశోఽయ మారితః॥ ౩౧॥

౬। శుక్లయజుర్వెదయాం భా॥ (అద్భ్యః సంభృతః.) తెనపురుషెణ పృథివ్యైపృథివ్యుత్పత్త్యర్థ మద్భ్యోరసః సంభృతః సంగృహీత్వా తెన పృథివీరచితా। ఏవమగ్నిరపెవాగ్నిః సకాశాదాప ఉత్పాదితాః। అగ్నిశ్చ వాయోః సకాశాద్వాయురాకాశా దుత్పాదితఅకాశః ప్రకృతెః ప్రకృతిస్స్వసామర్థ్యాచ్చ। విశ్వంసర్వం కర్మక్రియమాణమస్య సవిశ్వకర్మాతస్య పరమెశ్వరస్య సామర్థ్యమధ్య కారణాత్మ్యఽగ్రె సృష్టెః ప్రాగ్జగత్సమవర్తతవర్తమాన మాసీత్। తదానీం సర్వమిదం జగత్కారణ భూతమెవాసె ద్వృతమితి। తస్యసామర్థ్యస్యాంశాన్ గృహీత్వాత్వష్టారచవ కత్తెదం సకలం జగద్విదధత్ భవచ్చెదం విశ్వంయావత్స్యమెతి।తదమర్త్యస్య మరణ ధర్మకస్య విశ్వస్య మనుష్యస్యాపిచ రూపత్వం భవతి (అజానమగ్రె)దెవాజ్ఞానసమయె పరమాత్మజ్ఞప్తవాన్ దెవరూపాణాజ్ఞాం పత్వాన్మనుష్యాయ ధర్మయుక్తాసైవ సకామెవ కర్మణా కర్మదెవత్వయుక్తం శరీరంధృత్వా విషయెన్ద్రియ సంయోగజన్యమిష్టం సుఖం భవతు తథా నిష్కామెవ విజ్ఞానపరమం మోక్షాఖ్యంచెతి॥ ౧౭॥ (వెదాహమెతంపు.)కింవిదిత్వాత్వంజ్ఞానీభవసీతి పృచ్ఛయతె తదుత్తరమాహ। యతః పూర్వోక్తలక్షణ విశిష్టం సర్వేభ్యో మహాన్తం వృద్ధతమమాదిత్యవర్ణం స్వప్రకాశ విజ్ఞాన స్వరూపంతమసోఽజ్ఞానాఽవిద్యాయాః పరాత్పరస్తాత్పృథగ్వర్తమానం పరమెశ్వరం పురుషమహాంవెదజానామ్యహం జ్ఞాస్యస్మీతి నిశ్చయః నైవత మవిదిత్వా కశ్చిజ్జ్ఞానీభవితుమర్హతీతి। కుతః (తమెవవిదిత్వా.) మనుష్యస్తమెవ పురుషం పరమాత్మానం విదిత్వాఽతిమృత్యుం మృత్యుమతిక్రమ్యదివ్యంమృతోఽయః పృథగ్భూతం మోక్షాఖ్యమానందమెతి ప్రాప్నోతి। నైవాలోఽశ్యతీతి। ఏవకారార్థమాశ్వరం నాన్యనైవస్య చిదన్యస్య తెజమాత్రాణ్యుపాసనా శవచిత్కాదా చిత్కార్యేతి గమ్యతె కథమిదం విజ్ఞాయతెఽన్య పోస్యసనానైవకార్యేతి (నాన్యఃపన్థావిద్యతెఽయనాయ.) ఇతిపదవాత్। అతఃపాయువ్యాపవాక్య పారమార్థిక ముఖాయాఽన్యో ద్వితీ

యః। పన్థా మార్గోఽయనాయ విద్యతే। కింతు తస్యైవోపాసనమేవ సుఖస్య మార్గః ఉతోఽభిన్నస్య స్వాఙ్గేనోపాసనాభ్యాం మనుష్యస్య దుఃఖమేవ భవతీతి విశ్వయః। అతః కారణాదేష ఏవ పురుషః సర్వైరుపాసనీయ ఇతి సిద్ధాన్తః॥౧౮॥ (ప్రజాపతి.) స ఏవ ప్రజాపతిః సర్వస్య స్వామీ చేతనస్యాచేతనస్య చ జడస్య జగతోఽన్తర్గర్భే మధ్యేఽన్తర్యామిరూపేణాఽజాయమానోఽనుత్పన్నోఽజః సన్నిత్యం చరతి। తత్సామర్థ్యాదేవేదం సకలం జగద్బహుధా బహుప్రకారం విజాయతే। విశిష్టతయోత్పద్యతే (తస్య యోనిం.) తస్య పరబ్రహ్మణో యోనిం సత్యధర్మానుష్ఠానం వేదవిజ్ఞానమేవ ప్రాప్తికారణం ధీరా ధ్యానవన్తః (పరిప.) పరితః సర్వతః పశ్యన్తి (తస్మిన్హ తస్థుర్భు.) యస్మిన్భువనాని విశ్వాని సర్వాణి సర్వే లోకాస్తస్థుః స్థితిం చక్రిరే। హాతి విశ్వయా స్థితే తస్మిన్నేవ పరమే పురుషే ధీరా జ్ఞానినో ముముక్షవో మోక్షాఖ్యం పదం ప్రాప్య తస్థుః స్థిరా భవన్తీత్యర్థః॥౧౯॥ (యో దేవేభ్య.) యః పూర్ణః పురుషో దేవేభ్యో విద్వద్భ్యస్తత్ప్రకాశార్థమాతపతి ఆసమన్తాత్తదన్తః కరణే ప్రకాశయతి నాన్యేభ్యశ్చ। యశ్చ దేవానాం విదుషాం పురోహితః సర్వైః సుఖైః సహ హితకారీ విదుషో దధాతి। (పూర్వో యో దేవేభ్యో జాతో.) దేవేభ్యో విద్వద్భ్యో యః పూర్వమేవ సనాతనత్వేన వర్తమానస్సన్ జాతః ప్రసిద్ధోఽస్తి (నమో రుచాయ.) తస్మై రుచాయ రుచికారాయ బ్రాహ్మణే నమోఽస్తు। యశ్చ దేవేభ్యో విద్వద్భ్యో బ్రహ్మోపదేశం ప్రాప్య బ్రహ్మరుచిః ప్రీత్యా బ్రహ్మణోఽపత్యమివ వర్తమానోఽస్తి తస్మా అపి బ్రాహ్మాయ బ్రహ్మసేవకాయ నమోఽస్తు॥ ౨౦॥ (రుచం బ్రాహ్మం.) రుచం ప్రీతికరం బ్రాహ్మం బ్రహ్మణోఽపత్యమివ బ్రహ్మణః సకాశాజ్జాతం జ్ఞానం జనయన్త ఉత్పాదయన్తో దేవా విద్వాంసోఽగ్రే ఏతద్ జ్ఞానం తద్ జ్ఞానసాధనం వాఽబ్రువన్ బృహస్పత్యాదిభ్యః (యస్త్వైవం.) యస్త్వేవమనునా ప్రకారేణ తద్బ్రహ్మ బ్రాహ్మణో విద్యాత్ (తు) తస్మాత్తస్యైవ బ్రహ్మవిదో బ్రాహ్మణస్య దేవా ఇన్ద్రియాణి వశే ఆసన్ భవన్తి నాన్యస్యేతి॥ ౨౧॥ (హ్రీశ్చ తే.) హే పరమేశ్వర తే తవ (హ్రీః) సర్వా శోభా (లక్ష్మీః) శుభలక్షణవతీ ధనాదిశ్చ ద్వే ప్రియే పత్న్యౌ పత్నీవత్సేవమానే స్తః। తథాఽహోరాత్రే తే తవ (పార్శ్వే) పార్శ్వవర్తినః। యే కాలచక్రస్య కారణభూతస్యాపి తవావయవవద్వర్తేతే సూర్యాచన్ద్రమసౌ నేత్రే వా తథా నక్షత్రాణి తవ రూపసాదృశ్యస్యాది కారణస్యావయవాః సన్తి తత్త్వయి స్థాపయన్తి। అశ్వినౌ ద్యావాపృథివ్యౌ తవ (వ్యాత్తమ్) వికాశితం ముఖమివ వర్తేతే। తదుపయుక్తం చ సౌన్దర్యగుణయుక్తం వస్తుజగత్ వర్తతే తదపి రూపం తవ వై సామర్థ్యజ్ఞానమితి జానీమః। హే విరాజ కరణేశ్వర మేమమాముం పరలోకం మోక్షాఖ్యం పదం కృపాకటాక్షేణ (ఇష్ణన్) ఇచ్ఛా కుర్వన్ (ఇషాణ) స్వ

చ్ఛయా నిష్పాదయ తథా సర్వలోకం సర్వలోక సుఖం సర్వలోకరాజ్యం మామ దర్థం కృపయాత్వమిహాత్మస్వారాజ్యం సిద్ధంకురు। ఏవమేవసర్వాః శోభాలక్ష్మీశ్చ శుభలక్షణవతీః సర్వాః శ్రియాశ్చమదర్థమిహాణ హేభగవన్ పురుషపూర్ణ పరమేశ్వరసర్వశక్తిమాన్ కృపయా సర్వాన్ శుభాన్ గుణాన్మహ్యం దేహి। దుష్టానశుభదోషాంశ్చ వినాశయసద్యః స్వామిన్నగ్రిహాణ సర్వోత్తమగుణభాజనం మాంభవాన్కరోత్వితి॥ అత్రప్రమాణాని॥ శ్రీర్హిరణ్మయః। శ. కాం. ౧. అ. ౮। శ్రీర్వైపశవః। శ. కాం ౪. అ. ౧. శ్రీర్వైరాష్ట్రం శ్రీర్వైరాష్ట్రస్యభారః। శ. కాం. ౧౩. అ. ౧. లక్ష్మీర్లాభాద్వాలక్షణాద్వా లక్ష్యవా ద్వా లక్షణవాన్ స్యాత్ప్రశస్యకర్మణో ల్లక్షతేర్వాస్యాత్ శ్లాఘా కర్మణః శ్రేష్ఠేత్యుపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥ ని. అ. ౪॥ ఖం. ౧౦ ॥శ్రీలక్ష్మ్యౌః పూర్వోక్తయోరర్థ సంగతిరస్తీతిబోధ్యమ్ ॥౨౨॥

ఇత్యుత్తర నారాయణానువాకస్సమాప్తః.

య॥ అ॥ ప్ర॥ ౩॥ అ॥ ౧౩॥

పురుషసూక్తముతో గూడ నీయనువాకము పఠింపబడు చున్నందున అందు నుపయోగముగ నిచ్చట నిది వ్రాయబడినది.

ఇత్యుత్తర నారాయణానువాక సహితంపురుష సూక్తం సమాప్తం.

ఈపురుషసూక్తము యజుర్వేద అరణ్యకమునందున్న పాఠముకంటె ఋక్సంహితా వాజసనేయ సంహితలయందున్ను అథర్వవేదమునం దును కొన్ని భేదములతో పఠింపబడుచున్నందున ఆయాపాఠాను సారముగ నీదిగువను వ్రాయుచున్నారము.

ఋగ్వేదము.

మం. ౧౦. అ. ౭, సూ. ౯౦.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౧॥ సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ।
సభూమింవిశ్వతోవృత్వా త్యతిష్ఠద్దశాంగులమ్॥ (అ. ౧.)

పదం॥ సహస్ర-శీర్షా । పురుషః । సహస్ర-అక్షః । సహస్ర-పాత్ ।
సః । భూమిమ్ । విశ్వతః । వృత్వా । అతి । అతిష్ఠత్ ।
దశ-అఙ్గులమ్॥

మం॥ ౨॥ పురుషఏవేదంసర్వం యద్భూతంయచ్చభవ్యమ్।
ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి॥ (అ. ౨.)

పదం॥ పురుషః । ఏవ । ఇదమ్ । సర్వమ్ । యత్ । భూతమ్ ।
యత్ । చ । భవ్యమ్ । ఉత । అమృత-త్వస్య । ఈశానః । యత్ । అన్నేన । అతి-రోహతి॥

మం ॥ 3॥ ఏతావానస్యమహిమాఽతో జ్యాయాంశ్చపూరుషః ।
పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివి॥ (అ. 3.)

పదం॥ ఏతావాన్ । అస్య । మహిమా । అతః । జ్యాయాన్ ।
చ॥ పురుషః । పాదః । అస్య । విశ్వా భూతాని । త్రి-పాత్ । అస్య । అమృతమ్ ॥ దివి॥

మం॥ ౪॥ త్రిపాదూర్ధ్వఉదైత్పురుషః పాదోఽస్యేహాభవత్పునః ।
తతోవిష్వఙ్వ్యక్రామత్సాశనానశనేఅభి॥ (అ. ౪.)

పదం॥ త్రి-పాత్ । ఊర్ధ్వః । ఉత్ । ఐత్ । పురుషః । పాదః ।
అస్య । ఇహ । అభవత్ । పునరితి । తతః । విష్వఙ్ ।
వి । అక్రామత్ । సాశనానశనే ఇతి । అభి॥

మం॥ ౫॥ తస్మాద్విరాళజాయత విరాజోఅధిపూరుషః ।
సజాతోఅత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథోపురః॥ (అ. ౫.)

పదం॥ తస్మాత్ । వి-రాట్ । అజాయత । వి-రాజః । అధి । పురుషః ॥ సః । జాతః । అతి । అరిచ్యత । పశ్చాత్ । భూమిమ్ । అథో ఇతి । పురః ॥

మం॥ ౬॥ యత్పురుషేణ హవిషా దేవా యజ్ఞమతన్వత ।
వసన్తో అస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (అ. ౬)

పదం॥ యత్ । పురుషేణ । హవిషా । దేవాః । యజ్ఞమ్ । అతన్వత । వసన్తః । అస్య । ఆసీత్ । ఆజ్యమ్ । గ్రీష్మః । ఇధ్మః । శరత్ । హవిః॥

మం॥ ౭॥ తం యజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్పురుషం జాతమగ్రతః ।
తేన దేవా అయజన్త సాధ్యా ఋషయశ్చ యే॥ (అ. ౭)

పదం॥ తమ్ । యజ్ఞమ్ । బర్హిషి । ప్ర । ఔక్షన్ । పురుషమ్ । జాతమ్ । అగ్రతః । తేన । దేవాః । అయజన్త । సాధ్యాః । ఋషయః । చ । యే॥

మం॥ ౮॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః సమ్భృతం పృషదాజ్యం । పశూ
న్తాంశ్చక్రే వాయవ్యానారణ్యాన్గ్రామ్యాశ్చ యే॥ (అ. ౮)

పదం॥ తస్మాత్ । యజ్ఞాత్ । సర్వ-హుతః । సమ్-భృతమ్ । పృషత్-ఆజ్యమ్ । పశూన్ । తాన్ । చక్రే । వాయవ్యాన్ । ఆరణ్యాన్ । గ్రామ్యాః । చ । యే॥

మం॥ ౯॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే ।
ఛన్దాంసి జజ్ఞిరే తస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత॥ (అ. ౧౦)

పదం॥ తస్మాత్ । యజ్ఞాత్ । సర్వ । హుతః । ఋచః । సా

మాని । జజ్ఞిరే । ఛన్దాంసి । జజ్ఞిరే । తస్మాత్ । య
జుః । తస్మాత్ । అజాయత॥

మం॥౧౦॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త యే కే చోభయాదతః ।
గావో హ జజ్ఞిరే తస్మా త్తస్మాజ్జాతా అజావయః (అ. ౧౧)
పదం॥ తస్మాత్ । అశ్వాః । అజాయన్త । యే । కే । చ । ఉభయా
దతః । గావః । హ । జజ్ఞిరే । తస్మాత్ తస్మాత్ । జాతాః ।
అజావయః॥

మం॥౧౧॥ యత్పురుషం వ్యదధుః కతిధా వ్యకల్పయన్ ।
ముఖం కిమస్య కౌ బాహూ కా ఊరూ పాదా ఉచ్యేతే॥ (అ.౧౨)
పదం॥ యత్ । పురుషమ్ । వి । అదధుః । కతిధా । వి । అకల్పయన్ ।
ముఖమ్ । కిమ్ । అస్య । కౌ । బాహూ ఇతి । కౌ । ఊరూ
ఇతి । పాదా । ఉచ్యేతే ఇతి ।

మం॥ ౧౨॥ బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ ద్బాహూ రాజన్యః కృతః ।
ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత॥ (అ. ౧౩.)
పదం॥ బ్రాహ్మణః । అస్య । ముఖమ్ ఆసీత్ । బాహూ ఇతి ।
రాజన్యః । కృతః । ఊరూ ఇతి । తత్ । అస్య । యత్ ।
వైశ్యః । పత్-భ్యామ్ । శూద్రః । అజాయత॥

మం॥ ౧౩॥ చన్ద్రమా మనసో జాత శ్చక్షోః సూర్యో అజాయత ।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ ప్రాణాద్వాయురజాయత. (అ.౧౪)
పదం॥ చన్ద్రమాః । మనసః । జాతః । చక్షోః । సూర్యః । అ

జాయన్త । ముఖాత్ । ఇన్ద్రః । చ । అగ్నిః । చ । ప్రా
ణాత్ । వాయుః । అజాయత ॥

మం॥ ౧౪॥ నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌస్సమవర్తత ।
పద్భ్యాం భూమిర్దిశః శ్రోత్రాత్తథా లోకాఁ అకల్పయన్ ॥

పదం॥ నాభ్యాః । ఆసీత్ । అన్తరిక్షమ్ ॥ శీర్ష్ణః । ద్యౌః । స
మ్ । అవర్తత । పత్ ౼ భ్యామ్ । భూమిః । దిశః । శ్రోత్రాత్ ।
తథా । లోకాన్ । అకల్పయన్ ॥

మం॥ ౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయస్త్రిస్సప్త సమిధః కృతాః ।
దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానా అబధ్నన్పురుషం పశుమ్ ॥ (అ. ౭)

పదం॥ సప్త । అస్య । ఆసన్ । పరి ॥ ధయః । త్రిః । సప్త । స
మ్ । ఇధః । కృతాః । దేవాః । యత్ । యజ్ఞమ్ । త
న్వానాః । అబధ్నన్ । పురుషమ్ । పశుమ్ ॥

మం॥ ౧౬॥ యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాస్తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యా
సన్ । తే హ నాకం మహిమానస్సచన్త యత్ర పూర్వే సా
ధ్యాస్సన్తి దేవాః ॥ (అ. ౧౮)

పదం॥ యజ్ఞేన । యజ్ఞమ్ । అయజన్త । దేవాః । తాని । ధ
ర్మాణి । ప్రథమాని । ఆసన్ । తే । హ । నాకమ్ । మ
హిమానః । సచన్త । యత్ర । పూర్వే । సాధ్యాః । స
న్తి । దేవాః ॥

ఇతి ఋక్సంహితాయాం దశమమండలే నవతితమం
పురుషసూక్తం.

శుక్లయజుర్వేదము.

అ. ౩౧. కం. ౧—౧౬.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్

మం॥ ౧ ॥ సహస్రశీర్షాపురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ।
సభూమింసర్వతస్స్పృత్వాఽత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్॥ (అ. ౧)

మం॥ ౨॥ పురుషఏవేదగ్ంసర్వం యద్భూతంయచ్చభావ్యమ్ ।
ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి॥ (అ. ౨)

మం॥ ౩ ॥ ఏతావానస్యమహిమాఽతోజ్యాయాంశ్చపూరుషః ।
పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివి ॥(అ. ౩)

మం॥ ౪ ॥ త్రిపాదూర్ధ్వఉదైత్పురుషః పాదోఽస్యేహాభవత్పునః ।
తతోవిష్వఙ్వ్యక్రామత్సాశనానశనేఅభి॥ (అ. ౪)

మం॥ ౫ ॥ తతోవిరాడజాయత విరాజోఅధిపూరుషః ।
సజాతోఅత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథోపురః॥ (అ. ౫)

మం॥ ౬ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః సమ్భృతమ్పృషదాజ్యమ్ ।
పశూంస్తాంశ్చక్రేవాయవ్యా నారణ్యాగ్రామ్యాశ్చయే॥

మం॥ ౭ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతఋచస్సామానిజజ్ఞిరే ।
ఛన్దాంసిజజ్ఞిరేతస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత॥ (అ. ౧౦)

మం॥ ౮ ॥ తస్మాదశ్వాఅజాయన్త యేకేచోభయాదతః ।
గావోహజజ్ఞిరేతస్మాత్తస్మాజ్జాతాఅజావయః॥ (అ. ౧౧)

మం॥ ౯॥ తంయజ్ఞమ్బర్హిషిప్రౌక్షన్పురుషఞ్జాతమగ్రతః ।
తేనదేవాఅయజన్త సాధ్యాఋషయశ్చయె ॥ (ఋ. ౭)

మం॥ ౧౦॥ యత్పురుషంవ్యదధుఃకతిధావ్యకల్పయన్ ।ముఖంకిమస్యా
సీత్ కింబాహూకిమూరూపాదా ఉచ్యేతే॥ (ఋ. ౧౨)

మం॥ ౧౧॥ బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీ ద్బాహూరాజన్యఃకృతః ।
ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజాయత॥

మం॥ ౧౨॥ చన్ద్రమామనసోజాతశ్చక్షోఃసూర్యోఅజాయత ।
శ్రోత్రాద్వాయుశ్చప్రాణశ్చముఖాదగ్నిరజాయత॥ (ఋ౧౪)

మం॥ ౧౩॥ నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత ।
పద్భ్యాంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్తథాలోకాన్ అకల్పయన్॥

మం॥౧౪॥ యత్పురుషేణహవిషా దేవాయజ్ఞమతన్వత ।
వసన్తోఽస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (ఋ. ౬)

మం॥ ౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయస్త్రిస్సప్తసమిధఃకృతాః ।
దేవాయద్యజ్ఞంతన్వానా అబధ్నన్పురుషమ్పశుమ్॥(ఋ౧౫)

మం॥ ౧౬॥ యజ్ఞేనయజ్ఞమయజన్తదేవాస్తానిధర్మాణిప్రథమాన్యా
సన్। తేహనాకమ్మహిమానస్సచన్తయత్రపూర్వేసాధ్యాః
సన్తిదేవాః॥

ఇతివాజసనేయి పురుషసూక్త పాఠసమాప్తః॥

(అ. ౩౧. కం. ౧.—౧౬.)

అథర్వవేదము.

కాం. ౧౯. ౬.—అ.

మం॥ ౧ ॥ సహస్రబాహుః పురుష స్సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ।
సభూమింవిశ్వతోవృత్వా త్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్॥ (ఋ. ౧.)

మం॥ ౨ ॥ త్రిభిఃపద్భిర్ద్యామరోహ త్పాదస్యేహాభవత్పునః ।
తథావ్యక్రామద్విష్వఙ్ శనానశనెఅను॥ (ఋ. ౪.)

మం॥ ౩ ॥ తావన్తోఅస్యమహిమానస్తతోజ్యాయాంశ్చపూరుషః ।
పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతన్దివి॥ (ఋ. ౩.)

మం॥ ౪ ॥ పురుషఏవేదంసర్వం యద్భూతంయచ్చభావ్యమ్ ।
ఉతామృతత్వస్యేశ్వరో యదన్యేనాభవత్సహ॥ (ఋ. ౨)

మం॥ ౫ ॥ యత్పురుషంవ్యదధుః కతిధావ్యకల్పయన్ ।
ముఖంకిమస్యకింబాహూ కిమూరూపాదాఉచ్యేతే॥ (ఋ ౧౨)

మం॥ ౬ ॥ బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీ ద్బాహూరాజన్యోఽభవత్
మధ్యంతదస్యయద్వైశ్యః పద్భ్యాంశూద్రోఅజాయత॥ (ఋ ౧౩)

మం॥ ౭ ॥ చన్ద్రమామనసోజాత శ్చక్షోస్సూర్యోఅజాయత ।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చప్రాణాద్వాయురజాయత॥ (ఋ. ౧౪)

మం॥ ౮ ॥ నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత ।
పద్భ్యాంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్తథాలోకాంఅకల్పయన్॥ (ఋ. ౧౫)

మం॥ ౯ ॥ విరాడగ్రేసమభవ ద్విరాజోఅధిపూరుషః ।

సజాతో అత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథో పురః॥ (అ. ౫)

మం॥ ౧౦॥ యత్పురుషేణ హవిషా దేవా యజ్ఞమతన్వత।

వసన్తో అస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (అ. ౬)

మం॥౧౧॥ తం యజ్ఞం ప్రావృషా ప్రౌక్షన్పురుషం జాతమగ్రశః।

తేన దేవా అయజన్త సాధ్యా వసవశ్చ యే॥ (అ. ౮)

మం॥౧౨॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త యే కే చోభయాదతః॥

గావో హ జజ్ఞిరే తస్మాత్తస్మాజ్జాతా అజావయః॥(అ.౧౧)

మం॥౧౩॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే।

ఛన్దాంసి జజ్ఞిరే తస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత॥ (అ. ౧౦)

మం॥ ౧౪॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతస్సంభృతం పృషదాజ్యమ్।

పశూంస్తాంశ్చక్రే వాయవ్యానారణ్యాన్గ్రామ్యాశ్చ యే। (అ ౯

మం॥౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయస్త్రిస్సప్తసమిధః కృతాః।

దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానా అబధ్నన్పురుషం పశుమ్॥ (అ. ౭

మం॥౧౬॥ మూర్ధ్నో దేవస్య బృహతో అంశవస్సప్త సప్తతీః।

రాజ్ఞస్సోమస్యాజాయన్త జాతస్య పురుషాదధి॥

ఇత్యాథర్వణః పురుషసూక్తపాఠః సమాప్తః.

(కాం-౧౯-అ-౬)

ఈమూడుపాఠములలోనుండెడి మంత్రములచివర అంకెల ముజారారణ్యక పాఠక్రమము ననుసరించినవని తెలియందగును.

పు రు ష సూ క్త మ్.

స మా ప్త మ్.

10362